

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 21

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – д.політ.н., професор
Заст. гол. редактора: Остапець Ю.О. – д.політ.н., професор
Відповідальний секретар: Бокоч В.М. – к.політ.н., доцент
Члени редколегії: Асланов С.А. – д.політ.н., професор
Бебик В.М. – д.політ.н., професор
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
Вегеш М.М. – д.іст.н., професор
Климочук В.Й. – д.політ.н., професор
Круглашов А.М. – д.політ.н., професор
Лемак В.В. – д.ю.н., професор
Лендел М.О. – д.політ.н., професор
Монолатій І.С. – д.політ.н., професор
Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор
Устич С.І. – д.соц.н., професор
Примуш М.В. – д.політ.н., професор
Романюк А.С. – д.політ.н., професор
Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор
Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор
Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор
Шуба О.В. – д.політ.н., професор
Владіслав Дудінський – Doc. PhD., CSc. (Словацька Республіка)
Іріна Дудінська – Doc. PhD., CSc. (Словацька Республіка)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 03.03.2020 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,

видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бадер А.В. ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ У ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ СВІТ-ІМПЕРІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦІЛІСНО-СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ.....	5
Балашова О.В. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОКАЗНИКІВ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	12
Барабаш О.В. «КРИЗА ПАНДЕМІЇ» ТА ПОСТАНОВА ПИТАНЬ ЩОДО ХАРАКТЕРУ ВИКЛИКІВ МАЙБУТНОСТІ: ПРОЕКЦІЇ НА КРАЇНИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ (ЛАКБ).....	21
Бокоч В.М. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ Л. КУЧМА: ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	28
Гірман А.П. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА: ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОСТІ.....	34
Гречка О.Г. ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СТАТЕВО-ВІКОВОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ТА НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У КРАЇНАХ ЄС У ХХІ СТОЛІТТІ.....	40
Лавринович О.А. АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	45
Осуховський О.І. ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	52
Шедяков В.Е. СОГЛАСОВАНИЕ ИНТЕРЕСОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫМИ ОБЩИНАМИ КАК ОСНОВА ОРГАНИЧНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА И ЭКОНОМИКИ ОБЩЕГО БЛАГА.....	57
Яворський М.С. ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ДИСКУРС ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДАНІЇ: ВИКЛИКИ ТА ВЗАЄМОВПЛИВИ.....	65

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дем'яненко В.М., Прядко Т.П. ПОПУЛІЗМ ЯК ПРОЯВ КРИЗИ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	71
Максимчук О.В., Шачковська Л.С. ВПЛИВ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ.....	77
Палінчак М.М., Капітан Л.І., Мегела Р.Р., Пупена В.В. ІСТОРИЧНІ ТА КАНОНІЧНІ АСПЕКТИ ОТРИМАННЯ ТОМОСУ В УКРАЇНІ.....	82

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Богінська І.В. АКАДЕМІЧНИЙ ДИСКУРС СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ЯК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РЕСУРС (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ БАГАТОПОЛЯРНOSTІ).....	89
Бондаренко В.Д. ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ НОВИНИХ МЕРЕЖ НА МІЖНАРОДНУ СПІЛЬНОТУ.....	94
Неба О.І. SERBIA'S BALANCING ACT BETWEEN THE EU AND RUSSIA: OPPORTUNITIES AND THREATS.....	100
Сремська І.А. ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЯКІСНІ ЗМІНИ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....	109
Здоровега М.В. РФ ТА САУДІВСЬКА АРАВІЯ: ХРОНІКИ НАФТОВОЇ ВІЙНИ.....	115
Ісакова О.І. ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	121
Коротков Д.С. ВПЛИВ М'ЯКИХ ТА ЖОРСТКИХ ГЛОБАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	126
Перфільєва А.О. СОЦІАЛЬНОЗАЛУЧЕНИЙ БУДДИЗМ ЯК ФОРМА ВХОДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ У ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ.....	132

CONTENTS

SECTION 1**POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES**

Bader A.V. THE COUP D'ÉTAT IN THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS OF THE WORLD-EMPIRE THROUGH A PRISM OF INTEGRATED SYSTEM APPROACH.....	5
Balashova O.V. THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEM OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF INDICATORS OF NATIONALIZATION OF POLITICAL PARTIES.....	12
Barabash O.V. “THE PANDEMIC CRISIS” AND THE QUESTION ON THE CHARACTER OF THE CHALLENGES OF THE FUTURE: PROJECTIONS FOR THE COUNTRIES OF LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (LACB).....	21
Bokoch V.M. PRESIDENT OF UKRAINE LEONID KUCHMA: PECULIARITIES OF RELIGIOUS POLICY.....	28
Girman A.P. INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD POLICY: MODERN IMPERATIVES.....	34
Hrechka O.H. THE IMPACT OF MIGRATION ON THE TRANSFORMATION OF THE GENDER-AGE POPULATION AND ON ECONOMIC DEVELOPMENT IN EU COUNTRIES IN THE XXI CENTURY.....	40
Lavrynovych O.A. AXIOLOGICAL ASPECT OF MODERNIZATION OF THE POLITICAL SPHERE OF THE UKRAINIAN SOCIETY.....	45
Osukhovskiy O.I. IDEA OF FEDERALISM IN POLITICAL VIEWS OF MIKHAIL HRUSHEVSKY.....	52
Shediakov V.E. AGREEMENT OF INTERESTS BY TERRITORIAL COMMUNITIES AS A BASIS OF ORGANIC FUNCTIONING OF STATE AND ECONOMY OF COMMON GOOD.....	57
Yavorskyi M.S. PARLIAMENTARY DISCOURSE AND FEATURES OF DENMARK MIGRATION POLICY FORMATION: CHALLENGES AND INTERACTIONS.....	65

SECTION 2**POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY**

Demianenko V.M., Priadko T.P. POPULISM AS A MANIFESTATION OF THE DEMOCRACY CRISIS IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE.....	71
Maksymchuk O.V., Shachkovska L.S. THE IMPACT OF THE MEDIA ON THE FORMATION OF MODERN POLITICAL MYTHS.....	77
Palinchak M.M., Kapitan L.I., Mehela R.R., Pupena V.V. HISTORICAL AND CANONICAL ASPECTS OF OBTAINING A TOMOS IN UKRAINE.....	82

SECTION 3**POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT**

Bohinska I.V. THE ACADEMIC DISCOURSE OF THE WORLD ORDER AS A FOREIGN POLITICAL RESOURCE (CASE THE RUSSIAN CONCEPT OF MULTIPOLARITY).....	89
Bondarenko V.D. INFLUENCE OF UKRAINIAN NEWS NETWORKS ON THE INTERNATIONAL COMMUNITY.....	94
Heba O.I. БАЛАНСУВАННЯ СЕРБІЇ МІЖ ЄС І ПОСІЦІЮ: МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ.....	100
Yeremieieva I.A. PREREQUISITES OF TRANSFORMATION AND CHANGES IN THE SUBJECT COMPOSITION OF INTERNATIONAL POLITICAL CONFLICTS.....	109
Zdoroveha M.V. RUSSIA AND SAUDI ARABIA: THE CHRONICLES OF THE OIL PRICE WAR.....	115
Isakova O.I. THEORETICAL-POLITICAL STATEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY.....	121
Korotkov D.S. THE INFLUENCE OF SOFT AND HARD GLOBAL TECHNOLOGIES ON INTERNATIONAL RELATIONS.....	126
Perfilieva A.O. SOCIALLY ENGAGED BUDDHISM AS A FORM OF RELIGION ENTERING THE PUBLIC WORLD OF THE GLOBAL WORLD.....	132

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.276-027.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.21.1>

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ У ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ СВІТ-ІМПЕРІЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦІЛІСНО-СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

THE COUP D'ÉTAT IN THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS OF THE WORLD-EMPIRE THROUGH A PRISM OF INTEGRATED SYSTEM APPROACH

Бадер А.В.,

*кандидат історичних наук, доцент, директор**Навчально-наукового інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У статті зроблено спробу розглянути феномен державного перевороту як одного з видів збройного насилля в контексті цілісно-системного підходу, розробленого автором на основі ідей відомого соціолога І. Валлерстайна. Зазначено, що попри широке висвітлення цієї теми українськими та зарубіжними науковцями (С. Вовк, О. Меженська, В. Люшечкін, О. Нуждін, А. Фісун, С. Хантінгтон та ін.), її окремі аспекти потребують подальшого методологічного осмислення.

Робота розкриває місце та роль державного перевороту в історичній системі, яку І. Валлерстайн назвав «світ-імперією», що хронологічно збігається зі стародавньою епохою та періодом Європейського середньовіччя. На основі проведеного аналізу автор дійшов висновку, що державний переворот як механізм зміни влади застосовувався в політичній практиці як стародавньої епохи, так і середньовіччя та став однією з характерних ознак світу-імперії. Автор зазначає, що в переважній більшості країн світ-імперії аналізований вид внутрішнього збройного насилля виконував функцію ротації монархів та владних еліт. У нетипових політичних утвореннях Європи античного періоду за допомогою державного перевороту не тільки змінювали правителів, а й режим та конструкцію владних відносин. Серед основних причин поширення цього явища в середньовічній Європі насамперед є нестабільність політичних систем, що провокувало пошуки варіантів розв'язання цієї проблеми та апробацію різних засобів запобігання внутрішньому збройному насиллю. У роботі підкреслюється, що більшість політичних систем світ-імперії виключали легальні процедури зміни влади, а державний переворот дозволяв зменшити масштаби застосування збройного насилля, зокрема, запобігти громадянській війні.

Ключові слова: збройне насилля, державний переворот, І. Валлерстайн, цілісно-системний підхід, світ-імперія, ротація влади.

The article attempts to consider the phenomenon of the coup d'état as one of the types of armed violence in the context of the integrative approach developed by the author on the basis of the ideas of the famous sociologist I. Wallerstein. It is noted that despite the broad coverage of this topic by Ukrainian and foreign scholars (S. Vovk, O. Mezhen'skaya, V. Ilyushechkin, O. Nuzhdin, A. Fissun, S. Huntington, etc.), its individual aspects need further methodological reflection.

The work reveals the place and role of the coup in the historical system, which I. Wallerstein called the «world empire», which chronologically coincides with the ancient epoch and the period of the European Middle Ages. Based on analysis, the author concludes that the coup d'état, as a mechanism of change of power, was used in political practice of both the ancient epoch and the Middle Ages and became one of the characteristic features of the world-empire. The author notes that in the vast majority of countries of the world-empire, the analyzed type of internal armed violence served as a rotation of monarchs and power elites. In the not typical political formations of Europe of the ancient period, through the coup, not only changed the rulers, but also the regime and structure of power relations. Among the main reasons for the spread of this phenomenon in medieval Europe is the instability of political systems, which provoked the search for solutions to this problem and the testing of various means of preventing internal armed violence. The paper emphasizes that most political systems of the world-empire excluded legal procedures of change of power, and the coup d'état allowed to reduce the use of armed violence, in particular to prevent civil war.

Key words: armed violence, coup d'état, I. Wallerstein, integrative system approach, world-empire, power rotation.

Постановка проблеми. Державний переворот як одна з форм збройного насилля є вагомим політичним феноменом. Він у різні періоди державно-організованого існування людства суттєвим чином

упливав на розвиток політичної ситуації в тих чи тих країнах, а іноді навіть визначав їхнє подальше функціонування та розвиток. Попри те, що ця форма зміни влади завжди визнавалась нелегітимною,

тим не менш, практика здійснення переворотів залишається досить поширеною і сьогодні, особливо у країнах із нестабільними політичними системами. Усе це вказує на необхідність подальшого дослідження цього суспільно-політичного явища, визначення його базових характеристик та наслідків застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ураховуючи важливість вивчення цього феномену в процесі розуміння політичного розвитку держав та регіонів на сучасному етапі, різні аспекти вибраної теми розглядалися значною кількістю українських та зарубіжних учених. Серед наукових праць, які використовувалися нами у процесі написання цієї статті, були, зокрема, залучені роботи С. Вовк та О. Меженської [4], В. Ілюшечкіна [7], О. Нурдіна [11], А. Фісуна [13], І. Валлерстайна [3; 19–21], С. Хантінгтона [14] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проте, попри детально вивчення тих чи тих питань, пов'язаних із дослідженням вибраної теми, на наш погляд, існує потреба в методологічному узагальненні поглядів відносно специфіки та причин військових переворотів. Це ми і вважаємо головною метою цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

З'ясування місця та ролі конкретного виду збройного насилля на функціонування чи зміну політичних систем вимагає встановлення характерних рис та особливостей функціонування останньої. Цілком зрозуміло, що розв'язати поставлену теоретичну проблему можливо лише через призму певної методології. У нашій роботі будемо застосовувати дещо модифікований та перегорнутий світ-системний підхід І. Валлерстайна, що ми назвали цілісно-системним. Указаний дослідник у процесі написання своїх численних робіт намагався врахувати всі можливі фактори, що призвели до революції в методології пізнання. Він розглядав економічні, політичні та соціокультурні явища в комплексі з урахуванням історичної перспективи. Підкреслимо, що це наповнило відомі факти новим змістом та надало можливості збагнути незрозумілі процеси [3, с. 36; 19, с. 264, 265, 271; 21, с. 190–195]. Однак методологія І. Валлерстайна все ж не враховує два важливі складники, без яких систему не можна вважати цілісною, – повсякденність та роль особистості [20, с. 313; 3, с. 36].

Описати цілісно-системний підхід можна за допомогою певних тез. Першопричиною всіх соціальних явищ та процесів виступає сума повсякденних практик людей. Своєю чергою на повсякденне життя можуть вплинути різні чинники, як соціально-економічні та політичні, так і природно-кліматичні, культурні, ментальні тощо. Ми не збираємось виявляти серед них провідний, відмовляючись від інших. За вказаною логікою ми доходимо до світ-системи І. Валлерстайна, яку

несвідомо, через об'єктивні та суб'єктивні фактори створюють та підтримують певні особистості. Схематично запропонований нами та застосований у роботі підхід виглядає таким чином: повсякдення – світ-система – людина. Ми впевнені, що лише застосування цілісно-системного підходу надає можливість урахувати всі наявні суб'єктивні та об'єктивні фактори.

Як відомо, І. Валлерстайн за весь період державноорганізованого існування людства виявив дві світ-системи – світ-імперію та світ-економіку. Логіка функціонування політичних систем та, відповідно, вплив збройного насилля в цих двох світ-системах кардинально різні, тому і розв'язувати поставлені в роботі завдання потрібно окремо для кожної з них. Функціонування політичних систем у межах світ-імперії, що набула нового сенсу разом із першими державами і проіснувала до падіння імперії Габсбургів, була зав'язана на завоюванні та експлуатації підкорених земель та народів. Імперії вказаного періоду – це масивні державні утворення, управляти якими можливо було лише за жорсткої централізації державного апарату. Зазначимо, що античні політичні системи певний період мали нехарактерні для світ-імперії риси та будуть розглянуті окремо. Однак наголосимо, що ми притримуємось озвученої А. Фісуном ідеї про те, що саме античні держави, а не навпаки, через ряд факторів, передусім природньо-кліматичних, мали нехарактерні для тодішньої світ-системи риси [13, с. 11].

Отже, протягом декількох тисячоліть існування світ-імперії політичні системи більшості держав були побудовані як східні деспотичні монархії [13, с. 227–228]. Політична структура і особливості функціонування вказаних державних утворень давно і ґрунтовно описані в науковій літературі, зокрема С. Аміном та В. Ілюшечкіним [15; 7]. Характерними рисами тут виступає жорстко централізований державний апарат, зав'язаний на особі монарха, влада якого ніким й нічим не обмежена. Економічною основою панування в подібного роду політичних системах виступала військова здобич та державна власність на завойовану землю як основа для виробництва додаткового продукту. Виймався вказаний ресурс за допомогою податків та повинностей з особисто вільних селян-общинників, які працювали на державній землі. Монарх спирався на професійне військо, розгалужений апарат чиновників та ідеологічний складник у вигляді міфу про його божественне походження.

На основі встановлених ключових характеристик політичних систем у межах світ-імперії маємо можливість виявити вплив внутрішнього збройного насилля на їх функціонування. У вказаному контексті слід звернути увагу на ту обставину, що конструкція державного механізму виключала

можливість легальної зміни влади, що повністю концентрувалась у руках монарха. Відповідно, заміна правлячої особи та корекція політичного курсу, якщо така історична необхідність виникла, була можлива лише за допомогою збройного насилля.

На вказану взаємозалежність звернули увагу дослідники, які вивчають застосування різних видів внутрішнього збройного насилля в сучасних державах. Так, на основі кількісного методу в дослідженнях Б. Геддеса, Дж. Рейта, Е. Франца, а також Д. Пауелла та К. Тайна було емпірично встановлено, що переважна більшість державних переворотів (83,1%) у період із середини ХХ до початку ХХІ ст. відбулись у країнах з недемократичним політичним режимом [16, с. 35]. Тобто маємо всі підстави стверджувати, що відсутність легальних можливостей заміни правлячої особи або еліти провокує таку реконструкцію через застосування збройного насилля. У вказаному контексті цікавою є й така теза з колективної монографії О. Меженської та С. Вовк: «Державний переворот, або його спроба – це <...> показник дисфункційності механізмів передачі влади законним шляхом» [4, с. 168].

Маємо всі підстави стверджувати, що внутрішнє збройне насилля як метод зміни влади у межах світ-імперії не призводило до перебудови політичних систем, а лише замінювало персон, наділених цією владою. Фактично це унеможливлювалось самим механізмом функціонування вказаної світ-системи, а саме масивністю державного апарату, строкатим національним складом, обмеженими комунікативними можливостями, постійними війнами тодішніх країн. Відповідно, революція як вид, що тягне за собою корінні зміни як політичної, так і соціальної, економічної, культурної, правової тощо систем, не є характерним для світ-імперії. Це вид, який з'явився в межах становлення наступної світ-економіки.

Отже, підсумком вищезазначеного є те, що двома видами внутрішнього збройного насилля, за допомогою яких відбувалась ротація влади у межах світ-імперії, є, по-перше, громадянська війна як вертикальне насилля з ініціативи народних мас, по-друге, – державний переворот як горизонтальне насилля, що реалізовувалось опозиційними представниками владної еліти.

Підтвердженням зазначених тез виступає практика функціонування політичних систем Вавилону, Ассирії, Єгипту, Китаю, Кореї, Японії, Імперії Ацтеків та Інків, Арабського Халіфату тощо. Напевно, найбільш показовою є політична система Китаю, оскільки вона проіснувала найдовше, і навіть сьогодні, пристосувавшись до світ-економіки, функціонує з певними модернізаціями. Значний період існування викристалізував характерні особливості, що збираються в так званий

Китайський династичний цикл, початок та завершення якого безпосередньо пов'язано зі збройним насиллям. Схематично описати вказаний цикл можна так: прихід до влади нового імператора та налагодження державного механізму – розквіт держави у всіх сферах – зловживання владою, поступове розкладання апарату панування, у тому числі, за рахунок корупції – політичний та економічний занепад, зубожіння населення, розкол та становлення нової династії.

На подібну особливість звертали увагу китайські мислителі з найдавніших часів. Зокрема, Гуань Чжун та Люй Бувей уважали, що в період нестабільності та хаосу зростає ймовірність державного перевороту: «безлад в палаці, безлад у стосунках між братами, безлад серед сановників, безлад серед чиновників, безлад серед простого народу, то той, хто править людьми, опиняється в небезпеці» [5, с. 23–24]. Тобто політичний безлад, спровокований особливостями функціонування подібних держав, призводить до економічної кризи, а та у свою чергу – до зубожіння населення, відкриття вікна можливостей для опозиції та державного перевороту. У вказаному контексті ми виходимо до запропонованої нами методологічної схеми – повсякдення – світ-система – людина.

На наш погляд, доречним є зазначити, що сучасні дослідники (Р. О'Кейн, Д. Пауелл, К. Тайн, А. Белкін, Е. Шофер, Дж. Лондреган, К. Пуул), аналізуючи вказане явище в кардинально відмінній світ-економіці, також виявили взаємозалежність між економічною кризою, спровокованою політичною нестабільністю, зубожінням населення та державним переворотом. Зокрема, О'Кейн, зазначає: «переворот – не романтична подія, а радикальна відповідь на нестабільну і часто безвихідну економічну ситуацію» [17]. Подібна логіка простежується і в С. Хантінгтона: «перевороти частіше відбувалися у разі погіршення економічних умов, ніж у роки зростання доходів» [14, с. 41–56]. С. Ліпсет визначає політичну стабільність двома взаємодоповнюючими компонентами – легітимністю та економічною ефективністю [8, с. 139].

О. Меженська та С. Вовк на основі ґрунтового аналізу причин державних переворотів описали ще один, характерний і для політичних систем у світ-імперії фактор. «Тому наступною соціально-політичною причиною силового захоплення влади у формі державного перевороту можна визначити відсутність визнаного політичного лідера-наступника. Тобто коли політичний лідер чи то з природних причин (смерть, хвороба, вік), чи то через інституціональні обмеження залишає посаду, а перед правлячою групою постає питання «ким замінити представника (гаранта) влади», то в середині останньої виникає розкол і веде до того, що правляча еліта нездатна придушити

опозиційно налаштовані політичні групи», – зазначають дослідниці [4, с. 73].

Отже, процес престолонаслідування в необмежених монархіях також відкриває можливість впливу певних владних груп за допомогою державного перевороту на становлення конкретного монарха. Подібна закономірність описана і в зазначених вище давньокитайських мислителів. Зокрема, причинами державних переворотів вони називають: «спадковість влади, яка порушує умови рівноправності й свободи, зловживання владою, користолюбство, беззаконність» [9, с. 130–131].

Пошуком розв'язання циклічності династичних змін, що раз у раз призводила до державної кризи, занепаду та збройного насилля, займалися цілі школи, що здійснили фундаментальний вплив на китайське світосприйняття. Зокрема, в межах конфуціанства держава з характерною політичною системою розглядалась як патріархальна сім'я, де влада правителя уподібнювалась владі батька, який повинен дбати про благо народу, а піддані зобов'язані беззастережно підкорятися йому [2, с. 146]. Більш жорстко пропонували розв'язувати вказану проблему легісти, а саме через неухильне дотримання законів, що одноосібно створює імператор та забезпечує їх роботу за допомогою абсолютно залежного від нього розгалуженого апарату чиновників [10, с. 132].

Схожі тенденції, однак не в такому чіткому та завершеному вигляді, простежуються і в інших, характерних для світ-імперії, політичних системах, зокрема в Османській імперії. У вказаному контексті підтверджує зазначені вище положення така теза Г. Іналджика, висвітлена в його фундаментальній монографії: «За турецькими віруваннями, призначення суверена перебувало в руках Господа, і тому встановлювати точний закон про спадкоємство чи активно кидати виклик інтронізованому султанові означало йти проти Божої волі. Будь-який османський принц, якому щастило оволодіти імперською столицею, скарбницею та архівом, а також дістати підтримку яничарів, улемів, бюрократії та палацових службовців, був легітимним султаном. Практично після 1421 р. підтримка яничарів стала фундаментальним фактором у престолонаслідуванні» [6, с. 69].

Наведемо ще одну цитату із вказаної монографії, що висвітлює окремі механізми функціонування та роль державного перевороту в Османській імперії. «Різні могутні фракції в імперії, як, наприклад, прикордонні сили, яничари, улеми чи кліки при Палаці, були головними діючими особами під час вибору кандидата на престол. У 1446 р. яничари, підбурювані великим візиром Галілем Пашою, примусили Мурада II зректися, але Мурад повернувся на трон, і то лише тоді, коли переконав усіх, що саме цього хотіли яничари. У 1481 р. яничари,

діючи за наказами Ісгака Паші та Гедіка Агмеда Паші, відіграли вирішальну роль у зведенні Баєзіда на престол, змусивши його погодитись на кілька умов щодо його правління. Під час боротьби за трон у 1511 р. кожен принц намагався схилити яничарів на свій бік обіцянками збільшити їм платню. І хоча сам султан та великий візир більше хотіли Агмеда, саме Селім дістав підтримку яничарів, які врешті-решт і примусили його батька зректися і захопили трон» [6, с. 73].

У Середземноморському регіоні через природно-кліматичні умови (м'який клімат, що давав можливість займатись землеробством без будівництва іригаційних систем, однак була розкиданість та невелика кількість родючої землі) з'явилась цивілізація, що випадала із логіки існування світ-імперії. І. Валлерстайн характеризує подібні історичні системи як нестабільні та крихкі світ-економіки докапіталістичної епохи, що поглинались або трансформувались у світ-імперії [13, с. 228]. Проте ми схилиємось до думки А. Фісуна, що в межах так званої «крито-мікенської цивілізації» були здійснені спроби побудувати типову для тодішньої світ-системи державу. Однак цей процес не мав позитивного результату, а зазначені природно-кліматичні особливості та віддаленість від ареалу «східної деспотії» «у кінцевому підсумку й зумовило грецький прорив у інший полісно-античний політичний простір» [13, с. 11].

Наслідком указаних процесів виступило те, що в Греції поступово сформувалось безліч політичних систем як монархічного, так і республіканського типу. Зрозуміло, що зазначене вимагає окремого аналізу місця та впливу державного перевороту на політичні системи, що існували в полісах Давньої Греції. Окрім того, важливість вказаного аналізу полягає в тому, що практика функціонування політичних систем та її теоретичне осмислення було сприйнято та з певними модифікаціями застосовано в державному будівництві провідних країн у межах наступної світ-економіки.

Характерним прикладом, на основі якого можна розв'язувати поставлені теоретичні завдання, є Атика. Справа в тому, що політична система Афін пройшла еволюцію від монархічної через аристократичну та олігархічну до класичної рабовласницької демократії. У всіх інших державах-полісах Давньої Греції функціонували політичні системи, подібні до Афінської на певній стадії. Загалом, зазначені етапи слід розглядати як процес розкладання залишків родоплемінних відносин та паралельного становлення рабовласницької демократії. У вказаному контексті зазначимо, що державний переворот в аналізованих політичних системах виступив не одним із двох можливих варіантів ротації правлячої особи та еліти,

що було типовим для світ-імперії. У давній Греції він виконував функцію зміни політичного режиму, а в полісах, що пройшли державне становлення, подібне до Атики, переворот відкрив можливості для тиранії як одного з етапів становлення демократії.

На наш погляд, етап тиранії, що за визначенням можливий лише через державний переворот, під різними назвами описують і сучасні дослідники демократичного транзиту [18, с. 132]. Логіка тут у тому, що політична система, в якій існують легальні можливості впливу на її функціонування різними суспільно-економічними групами, як правило, може прийти до реальної демократії через етап авторитаризму. Так, в Афінах глибоку суспільно-політичну кризу не вирішили реформи Салонна, що, до речі, встановили олігархічний режим. Упроваджені зміни не сприймалися ані аристократією, вплив якої ще був міцний, ані демосом, якого була більшість. Як наслідок, описаний процес у поєднанні з Драконівською реакцією відкрив можливості для встановлення тиранії Пісістрата, який у своєму правлінні не залежав від різних груп впливу та мав усі можливості в реформуванні політичної системи.

Однак у політичних системах, де відсутні можливості впливу на прийняття владних рішень, а такий досвід існує і є частиною політичної культури, одноосібний режим правління є зазвичай не тривким. Так і в Атиці тиранія була ліквідована, були проведені реформи Клісфена, що остаточно встановили класичну рабовласницьку демократію.

Аристотель, аналізуючи не лише Афіни, а Грецію загалом, де досвід застосування державних переворотів був подібним, однак більш різноманітним, указує на те, що його використовували для зміни аристократичного, олігархічного, тиранічного або демократичного режиму. Також мислитель уважав, що зазвичай державний переворот веде до зміни олігархії тиранією, або навпаки. Окрім того, Аристотель, як і абсолютна більшість греків, уважав тиранію найгіршою формою правління, насамперед через незаконність захоплення влади тираном. В афінську політичну систему навіть був упроваджений досить ефективний механізм її запобігання у вигляді остракізму [1, с. 375–645].

Політична система Риму, як і держав Давньої Греції, певний період вибивалась із загального контексту функціонування світ-імперії. Відразу наголосимо, що описані нами особливості та ті, що будуть проаналізовані нижче, не були абсолютно сталими. Греція в період Олександра Македонського та Рим у період доміну прийшли до конструкцій побудови держави, характерної для тодішньої світ-системи. За логікою І. Валерстайна, можна сказати, що грецька світ-економіка була поглинена світ-імперією Македонського,

а світ-економіка Риму сама трансформувалась у світ-імперію. Проте в даному контексті слід обов'язково врахувати, що світ-економіки Греції та Риму навряд чи можна охарактеризувати як крихіткі, нестабільні та короткострокові.

Особливості політичної системи Риму оформились не через природньо-кліматичні умови, а через наслідування, яке в період свого становлення було прогресивнішою практикою державної організації в полісах Давньої Греції. Відповідно, і роль державного перевороту була подібною, а саме заміна форм правління або політичних режимів.

Зокрема, перехід від монархії, вигнання у 510 р. до н. е. останнього царя – Луція Тарквінія Гордого та встановлення в Римі аристократичної республіки відбулося саме через державний переворот. Полібій на основі аналізу політичних процесів у Римській республіці описує подібну до Давньої Греції роль цього феномену. Так, мислитель зазначає: «під час підступів проти володарів (причому підступи виходять від благородних і відважних), за підтримки народу, шляхетні люди скидають тирана й змінюють форму правління на аристократію (владу меншості), яка встановлюється зі згоди народу. Ця форма правління в державі існує доти, доки влада не набуває рис спадковості й не починає порушувати умови рівноправності й свободи. Тоді аристократія переходить в олігархію (влада заможних), а боротьба за владу супроводжуються вбивством одних і вигнанням інших правителів, приводячи до нової форми державності – демократії» [12, с. 177].

Римська держава практично від початку свого існування набула рис досить ефективної військової організації, на певному етапі почала завойовницькі походи, інтенсивно розширюючи свої кордони. Вказані процеси призвели до абсолютної неефективності політичної системи, постійних соціально-політичних потрясінь, зокрема, громадянських війн пізньої республіки. Фактично, держава вже в цей період потребувала побудови владних відносин, характерних для світ-імперії, однак наявні традиції та політична культура в цілому не дозволяла перейти до них одномоментно. Ми вважаємо, що у вказаному трансформаційному процесі одну з основних ролей зіграло явище державного перевороту.

Так, саме за допомогою державного перевороту Ю. Цезар став диктатором та першим апробував можливості концентрації всієї влади в одних руках, обіймаючи відразу всі ключові посади. У зв'язку із застосуванням вказаного механізму його не безпідставно вважали тираном та вбили на засіданні сенату, здійснивши тим самим державний переворот. Наступник Цезаря Октавіан Август, фактично перший Римський імператор, встановив новий політичний устрій (імперію під виглядом республіки) також за допомогою державного перевороту.

Політична система за принципату лише частково задовольняла потреби та мала суттєвий недолік в управлінні імперією. Старі республіканські органи в період заміни правителів чи династії намагались активно впливати на політичний процес, вносячи розбрат в управління масивного державного утворення. Подібна ситуація була характерною і для типових держав світ-імперії. Однак у Римі представники республіканських органів, передусім сенату, мали легальні права на це та не були обмежені релігійною ідеологією. Найбільш яскраво вказаний дефект проявився в період так званих «солдатських імператорів». Так, Септимій Север ліквідував запобіжник, що не дозволяв рядовому солдату претендувати на вищі військові та цивільні посади. Фактично цим він запустив процес нескінченних державних переворотів, реалізованих претендентами на імператорство, які отримали підтримку в армії.

Нестабільність, що провокувалась самою політичною системою, призводила до відцентрових тенденцій та блокувала можливості ефективного управління імперією. Римська держава, існуючи в тих умовах та функціуючи за правилами світ-імперії, потребувала корекції механізму правління. Необхідні трансформації здійснили Діоклетіан та Костянтин, які також прийшли до влади через державний переворот. Їхні реформи остаточно ліквідували залишки республіканських органів, а у країні було встановлено домінат – типовий для світ-імперії устрій з відповідним впливом державного перевороту. Так, політична система Риму починає спиратись на три основні інститути – армію, апарат чиновників, а ідеологічним складником виступила християнська церква. Цікаво, що і соціально-економічний лад видозмінюється, зокрема, завершується процес відходу від не типових для світ-імперії економічних відносин, заснованих на експлуатації рабів.

Період Європейського середньовіччя також характерний появою нетипових для світ-імперії політичних систем. Підкреслимо, що в більшості країн світу продовжував існувати державний апарат із жорстко-централізованим правлінням. Він мав певні відмінності, однак це не впливало на сутність його функціонування та роль державного перевороту в цьому процесі. Кардинально вирізнялись політичні системи ранньофеодальних монархій Європи. Період їх становлення пов'язаний із завоюванням германськими кочовими племенами територій Західної Римської імперії. Організуючи систему управління, франки, як і англосакси, перейняли деякі особливості, що існували в Римі, однак основний вплив на її становлення здійснили об'єктивні обставини. Так, у процесі завоювання Галії та становлення Франкської імперії перші монархи мали лише один ресурс для забезпечення собі підтримки військово-аристократичної еліти – це земля, яку щедро віддавали у приватну власність.

На наш погляд, зазначений процес став причиною кардинальної нетиповості для світ-імперії соціально-економічного та політичного укладу Європейських країн. Окрім того, це також зумовило місце державного перевороту у функціонуванні феодальних політичних систем. Приватна власність на землю та нерозривно поєднані з нею адміністративні права феодалів, з одного боку, провокували відцентрові тенденції, з іншого – надавали всі можливості тиску на монарха та, за необхідності, застосування проти нього збройного насилля. Показовим прикладом ми вважаємо державний переворот Піпіна Короткого 751 р., що призвів до зміни правлячої династії у Франкській імперії.

Нестабільність політичних систем середньовічної Європи провокували пошуки розв'язання цієї проблеми та апробацію різних варіантів запобігання внутрішньому збройному насиллю. Всі ці спроби можна охарактеризувати як намагання інтегрувати нехарактерні соціально-політичні утворення до реалій світ-імперії. До однієї з перших слід віднести реформи Карла Мартелла, що передбачали користування землею феодалом за умови служби на короля. На деякий час це стабілізувало державу Франків, однак остаточно не вирішило проблему. Джерелом нестабільності тут виступало поєднання хоч володіння, хоч розпорядження основним засобом виробництва – землею та правом васала реалізовувати політичну владу на цій території, а ці інститути залишались незмінними.

До вказаних проблем феодальних політичних систем додавалась типова причина державних переворотів – престолонаслідування. Слід підкреслити, що в Європейському регіоні зазначені процеси поглиблювалась надмірною самостійністю еліти, що в кінцевому підсумку спровокувало цілий період феодальної роздробленості. Намаганням стабілізувати феодальні політичні системи слід також уважати впровадження становно-представницьких монархій у провідних країнах Європи. Вказаний процес, як правило, відбувався за допомогою державного перевороту. Зокрема, характерним прикладом є переворот Генріха Ланкастера 1399 р. в Англії. Наслідком цієї події стала як зміна правлячої династії, так і обмеження влади монарха – посилення Королівської ради та Парламенту, вироблення принципів взаємодії між ними [11, с. 38].

Загалом, пошуки варіантів стабілізації феодальної політичної системи завершилися концентрацією всієї повноти влади в одних руках та становленням абсолютних монархій у провідних країнах європейського континенту. Зазначений політичний устрій ззовні нагадував типовий для світ-імперії. Однак соціально-економічна система докорінно відрізнялась широкою розпо-

всюдженістю приватної власності. Окрім того, в межах європейського абсолютизму визрівали нові економічні відносини, засновані також на приватній власності, були відроджені та набули нового сенсу політичні концепції античності, що в кінцевому підсумку підштовхнуло революційні перетворення. Наважимося припустити, хоч це і суперечить концепції І. Валлерстайна, що постійне випадання Західних політичних утворень із механізмів функціонування світ-імперії, намагання пристосувати до неї політичні системи античності та середньовіччя виступило одним із факторів зміни всієї світ-системи.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, державний переворот слід вважати одним із факторів, що впливають на функціонування та зміну політич-

них систем. Його місце та роль залежить від виду політичної організації певної держави та світ-системи, в якій вона існує. У переважній більшості країн світ-імперії аналізований вид внутрішнього збройного насилля виконував функцію ротації монархів та владних еліт. У нетипових політичних утвореннях Європи античного та середньовічного періоду за допомогою державного перевороту не тільки змінювали правителів, а й режим та конструкцію владних відносин. Виходячи з того, що більшість політичних систем світ-імперії виключали легальні процедури зміни влади, державний переворот дозволяв зменшити масштаби застосування збройного насилля, а саме запобігти громадянській війні. Роль та значення аналізованого феномену в межах світ-економіки розглядатиметься в наступних наукових публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. : пер. с древнегреч. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
2. Бевелікова Н. Конфуціанство і азіатська модель права. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 146–155.
3. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? *Социологические исследования*. 1997. № 1. С. 8–21.
4. Вовк С.О., Меженська О.В. Державний переворот: насильницький спосіб переформатування влади : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 232 с.
5. Древнекитайская философия : собр. текстов : в 2 т. / сост. Ян Хин-Шун. Москва : Мысль, 1973. Т. 2. 384 с.
6. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300 – 1600. Київ : Критика, 1998. 287 с.
7. Илюшечкин В. Эксплуатация и собственность в сословно-классовых обществах. Москва : Наука, 1990. 366 с.
8. Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / ред. : І. Маклін, А. Макмілан. 2 вид. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 789 с.
9. Люйши Чуңью. Весны и осени господина Люя. Москва : Мысль, 2001. 525.
10. Налуцишин В.В. Зародження філософсько-правових уявлень про соціальний контроль та його взаємозв'язок із правовим порядком у стародавньому Китаї. *Наше право*. 2017. № 2. С. 132–138.
11. Нуждин О.И. Государственный переворот 1399 г. в Англии: его причины и последствия в историографическом освещении. *Вопросы всеобщей истории*. 2009. Т. 11. С. 37–42.
12. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах : пер. с греч. Москва : А.Г. Кузнецов, 1890. Т. 1 : Федеративная Эллада и Полибий. Кн. I–V. 680 с.
13. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации. Харьков : Константа, 2006. 352 с.
14. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах : пер. с англ. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
15. Amin S. Class and Nation: Historically and in the Current Crisis. New York : Monthly Review Press, 1980. 573 p.
16. Kendall-Taylor A., Frantz E. How autocracies fall. *Wash. Q.* 2014. Vol. 37. № 1. P. 35–47.
17. O'Kane R.H.T. A probabilistic approach to the causes of coups d'etat. *Br. J. Polit. Sci.* 1981. Vol. 11. № 3. P. 287–308.
18. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. Chatham : Chatham House Publishers, 1987. 466 p.
19. Wallerstein I. Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms. Cambridge : Polity Press, 1991. 553 p.
20. Wallerstein I. World-System Analysis. *Social Theory Today*. Cambridge : Polity Press, 1987. P. 309–324.
21. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 467 p.

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОКАЗНИКІВ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEM OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF INDICATORS OF NATIONALIZATION OF POLITICAL PARTIES

Балашова О.В.,

аспірантка,

викладачка кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»

У своїй більшості західні політологи стверджують, що націоналізація є невід'ємною складовою частиною розвитку і становлення політичних партій та партійних систем, націоналізація партійних «стандартів» стає своєрідним каталізатором, що сприяє формуванню «національних електоратів і партійних систем» (Д. Карамані). Як наслідок, політичні партії та партійні системи характеризуються різним ступенем націоналізації, котра демонструє коливання електоральної підтримки у спектрі регіонів, визначення якої становить особливий пріоритет в останні десятиліття. Партійна система вважається цілком націоналізованою, коли доля голосів, отриманих кожною окремою партією в різних регіональних одиницях, є однаковою, коли ж кожна з партій отримує електоральну підтримку лише в одному з округів, доречно говорити про мінімальний рівень націоналізації партійної системи.

У нашому дослідженні за допомогою індексу націоналізації Майнверінга-Джонса ми проаналізуємо еволюцію партійної системи України, використовуючи електоральну статистику всіх циклів парламентських виборів. За основу аналізу беремо індивідуальні показники націоналізації всіх політичних партій, що набрали більше 3% голосів електорату впродовж 1994–2019 років (разом 51 політична сила). Для більшої репрезентативності отриманих результатів також визначимо показники націоналізації і для мажоритарного складника виборів, а також пропонуємо авторський «антиіндекс» націоналізації, який ми вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули мандат шляхом самовисунення, що в кінцевому результаті є оберненим показником до індексу націоналізації партійної системи країни.

Результати дослідження демонструють присутність стабільного тренду до зростання комплексного показника націоналізації партійної системи України та паралельне зниження «антиіндексу» націоналізації. Водночас проявились латентні та контраверсійні фактори еволюції, що суттєво ускладнюють процес інтерпретації отриманих кількісних результатів та здійснення подальших прогнозів.

Ключові слова: політична партія, партійна система, індекс націоналізації, «антиіндекс» націоналізації, електоральні переваги.

In their vast majority, the Western political scientists argue that nationalization is an integral part of the development and formation of political parties and party systems. Nationalization of party “standards” has become a kind of catalyst that promotes the formation of “national electorates and party systems” (D. Caramani). As a consequence, political parties and party systems are characterized by varying levels of nationalization, which demonstrates fluctuations in electoral support across the spectrum of regions, determination of which has been a particular priority during the recent decades. Party system is considered to be fully nationalized when the share of votes received by each party in different regional constituencies is equal. When one party receives electoral support in only one constituency, it is appropriate to say about the minimum level of nationalization of the party system.

In our research, with the use of Mainwaring-Jones index of nationalization we will analyze the evolution of a party system of Ukraine from the perspective of all cycles of the parliamentary elections. The analysis is based at individual indicators of nationalization of all political parties, which received more than 3% of electoral votes during 1994–2019 (51 political parties in total). For greater representativeness of the received results, we will also determine the indicators of nationalization for the majoritarian electoral constituency. We will propose the author’s “anti-index” of nationalization, which we calculate on the basis of a proportional part of seats of the deputies, who have received a mandate through self-nomination, which has finally become an inverse indicator to the index of nationalization of the party system of the country.

The results of the research demonstrate the presence of a stable trend towards an increase of the complex index of nationalization of the party system of Ukraine, and parallel decrease of the “anti-index” of nationalization. At the same time, there have emerged the latent and controversial factors of evolution, which significantly complicate the process of interpretation of the obtained quantitative results and the realization of the future forecasts.

Key words: political party, party system, index of nationalization, “anti-index” of nationalization, electoral preferences.

Постановка проблеми. Націоналізація партійних систем апелює до міри, в якій партії з приблизно однаковою силою конкурують у різних географічних одиницях, у межах однієї держави. Сильно націоналізовані партійні системи – це системи, де частка голосів кожної партії є подібною в усіх географічних одиницях (наприклад, виборчі

округи, регіони, провінції), тоді коли слабо націоналізовані партійні системи виявляють велику різницю в частці голосів партій на рівні субнаціональних одиниць [1, с. 543].

Дослідники Е. Алеман та М. Келлам [2, с. 193] стверджують, що «націоналізація цікавить науковців, оскільки вона допомагає відрізнити партійні

системи країн одна від одної способами, що враховують як особливості урядування, так і специфіку політичного представництва», наголошуючи, що партійна націоналізація має першорядне значення для аналізу шаблонів партійної конкуренції загалом. Д. Шатшнайдер зіставляє націоналізацію партійної системи з виборчими орієнтаціями, зазначаючи, що у високонаціоналізованих системах домінують національні орієнтири, а у слабо-націоналізованих – регіональні [3].

П. Тейлор [4] звернув увагу на ще одну надважливу деталь, що завдяки процесу націоналізації політичні партії водночас є «агентами соціального конфлікту та інструментами політичної інтеграції» (згідно із соціоструктурним підходом С. Ліпсета та С. Роккана). Відповідно до цієї логіки партії виникають із конфліктності інтересів, проте для перманентного їх існування та ефективного функціонування з часом національні інтереси починають домінувати над локальними з метою розширення електорату задля збільшення виборчої підтримки. Російський дослідник Р. Туровський теж звертає увагу на даний аспект, зазначаючи, що сучасні партії забезпечують не лише прояв соціальних розмежувань, але й підвищують рівень націоналізації загалом, тобто не тільки «розколюють», але й «інтегрують», сприяючи ерозії територіальних відмінностей [5, с. 162].

Враховуючи стабільні виклики для партійної системи України у вигляді постійно присутніх тенденцій до регіоналізації суспільних настроїв [6, с. 4], а також відсутність статутно визначеної та практично реалізованої діяльності політичних сил у руслі актуалізації ідеї національної єдності українського народу [7, с. 68], питання дослідження націоналізації політичних партій та системи загалом набуває особливої актуальності в українському варіанті консолідації партійної системи, альтернативного бачення еволюції партійної системи, з використанням кількісних індикаторів, для доповнення комплексності та цілісності існуючих натепер наукових досліджень трансформації та розвитку партійної системи України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є простеження еволюції партійної системи України через призму показників націоналізації всіх політичних сил, що набрали більше 3% голосів електорату, а також через комплексні показники націоналізації партійної системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З шістдесятих років ХХ ст. у США розпочинається дослідження питань націоналізації партійної системи, котра простежується через присутність/відсутність шаблонів уніфікованих політичних пріоритетів та електоральних уподобань у спектрі всіх адміністративно-територіальних одиниць держави [8; 9]. Тобто здійснюються дослідження

територіальній гомогенізації електоральної поведінки, що включає як електоральну участь, так і підтримку певних партій. Кажучи словами Д. Карамані [10, с. 5], вивчається процес «перетворення місцевих електоратів і сегментованих партійних систем у національні виборчі сузір'я».

З точки зору напрацювання кількісних індексів для дослідження феномену націоналізації політичних партій та партійних систем варто згадати авторів П. Чібер і К. Колман [11, с. 329], які вимірюють націоналізацію партійних систем, використовуючи різницю між ефективною кількістю виборчих партій у національній партійній системі та середньою ефективною кількістю партій у місцевих партійних системах. Методика Г. Кокса [12, с. 145] також заснована на девіації співвідношення ефективної кількості партій на національному та локальному рівнях, проте дає оцінку націоналізації партійної системи у відсотках. Дослідники Ю. Касуя та Й. Моніус [13, с. 127] зазначають, що всі попередні індекси апелюють лише до «інфляційного складника» показника, котрий застосовується для пояснення того, наскільки середній розмір партійних систем регіонального рівня завищений до національного рівня, і пропонують додати ще другий складник – «дисперсію», котра описує, наскільки внесок партійної системи кожного округу в розмір партійної системи на національному рівні змінюється в різних округах, таким чином, вирішуючи неоднорідність конкуренції партійної системи в різних округах.

Проте найбільш популярним все ж таки залишається індекс, запропонований у 2003 році С. Майнверінгом та М. Джонсом [14, с. 139], які представили модель вимірювання націоналізації, що чудово узгоджується з багатопартійністю, тривалими часовими межами та широкими географічними масштабами. Автори запропонували математичну формулу для обрахунку індексу націоналізації на основі оберненого значення індексу Джині, який, як ми знаємо, є показником нерівності розподілу конкретних величин. У нашому випадку це нерівність розподілу в регіональному спектрі електоральних переваг щодо конкретних партій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, аналізуючи політичні партії України та еволюцію партійної системи через призму показників націоналізації, ми скористаємось методикою Майнверінга-Джонса, визначаючи показники націоналізації окремих політичних партій (далі – ІНПП) та партійної системи України загалом (далі – ІНПС). У нашій статті ми аналізуємо феномен націоналізації в тандемі з вищезгаданою формулою через ряд таких інтерпретаційних переваг.

1. Націоналізація партійної системи відображає важливий компонент динаміки партійної конкуренції (тенденція до націоналізації чи регіоналізації).

2. Навіть якщо частка голосів різних партій на національному рівні однакова, це не означає, що підтримка у всіх регіонах рівна. Даний індекс дозволяє побачити цю різницю.

3. Відстежити партійні тенденції – зростання чи спадання електоральної підтримки в національному масштабі, проте з огляду на регіональні характеристики. Тобто простежити тенденцію еволюції партійної підтримки, з одного боку, та можливість порівняти показники різних партій – з іншого.

4. Індекс ураховує оптимальну кількість змінних: кількість округів, регіональний показник партій та національний показник партій.

Тепер спробуємо детальніше проаналізувати всі цикли парламентських виборів з огляду на еволюції показників націоналізації, спочатку окремих політичних партій, а потім – партійної системи загалом.

За результатами парламентських виборів 1994 р., що відбувались за мажоритарною системою абсолютної більшості, у Верховній Раді України II скликання були представлені 14 політичних партій, проте більшість депутатського корпусу становили позапартійні депутати (близько 55%). З точки зору дослідження рівня націоналізації, особливо разючою є специфіка голосування за безпартійних кандидатів у спектрі регіонів. Користуючись запропонованим нами «антиіндексом»¹ націоналізації партійної системи, бачимо, що його показники на рівні 0.8 (див. Таб. 8) є найвищими за всю історію незалежності. Така ситуація пояснюється, з одного боку, відсутністю знань, психологічної свободи дій та довіри до політичних партій, а з іншого – надто коротким терміном функціонування українських політичних сил, а отже, неможливістю останніх залучитися широкою підтримкою електорату.

Підтримка політичних партій була незначною не лише в загальнонаціональному масштабі, а й з точки зору регіональної гомогенності електоральних преференцій. Вирахований індекс націоналізації партійної системи (на основі мажоритарної виборчої системи, а отже, придатний лише для орієнтовного порівняння), найнижчий за всю історію дослідження, становить тільки ІНПС = 0.14, що свідчить про абсолютну відсутність загальнодержавних шаблонів партійних преференцій. Найвищі показники – у КПУ (ІНПП = 0.43), яка отримала 22% мандатів у парламенті, проте і вони дуже низькі та статистично не значущі, тобто не спостерігаємо присутньої у всіх виборчих округах рівномірної підтримки депутатів-комуністів. Індекс націоналізації решти політичних партій ще

нижчий і знаходиться на рівні ІНПП = 0.2 – 0.3. Усі вищеперераховані характеристики свідчать про мінімальну партійну «привабливість» на даному етапі розвитку. Дослідження індексу націоналізації політичних партій та партійної системи даного періоду ще раз підтверджує гіпотезу про атомізований тип партійної системи того часу, адже партій створено багато, проте електоральна підтримка їх не має жодних ознак уніфікованості чи регіональної гомогенності, тоді як населення віддає пріоритет безпартійним кандидатам, з приблизно однаковою ймовірністю у всіх регіонах країни.

Починаючи з наступного електорального циклу, в політологічному лексиконі з'являється новий термін – «партія влади». У межах нашого дослідження дана категорія сильно перегукується з російським варіантом «губернаторських машин» [15, с. 45], які там гарантують сталу підтримку конкретних політичних сил, формуючи так званий «електоральний авторитаризм» [16, с. 128], що нівелює показники націоналізації, адже вони штучно завищені. Ознаки такого електорального авторитаризму простежуються і за результатами виборів 1998 року, саме в цей час були створені перші «партії влади», такі як Народно-демократична партія та Аграрна партія України. Індекс їх націоналізації був найвищим у спектрі даного електорального циклу, для Народно-демократичної партії ІНПП = 0.81 та для Аграрної партії ІНПП = 0.66 (див. Таб. 1), незважаючи на порівняно невисокий рівень загальнонаціональної підтримки (4–5%). Проте відмінність від російського зразка величезна, адже ці партії, як зазначено вище, не користувалася значною загальнодержавною популярністю, показники націоналізації не перевищували 0.9 (що стабільно характерно для російського варіанту), та на політичній арені присутні активніші інші учасники (політичні партії, зокрема) виборчого процесу. Справжньою несподіванкою цих виборів стали показники Партії зелених, яка посіла четверте місце, здобувши підтримку більше 5% електорату. Цікаво, що партія також характеризується найвищим показником націоналізації ІНПП = 0.84 (який є також одним із найвищих за всю історію незалежності України).

Враховуючи те, що наприкінці 1990-х для українців, швидше за все, не найпріоритетнішими були питання екології, можна припустити, що таким чином проявились протестні настрої населення, а також небажання ідентифікувати себе з «правими» чи «лівими». Ще однією особливістю виборів став так званий феномен «лівої загрози» [17, с. 17], що простежувався в кристалізації «червоного поясу» на підтримку КПУ, блоку СПУ-СелПУ та ПСПУ. З точки зору індексу партійної націоналізації для СПУ-СелПУ та ПСПУ більш характерні ознаки регіоналізації, аніж загальнонаціональної підтримки, ІНПП обох партій

¹ «Антиіндекс» націоналізації партійної системи ми вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули мандат шляхом самовисування, він є оберненим показником до ІНПС.

Таблиця 1

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 1998 року

Партія	Пропорційний складник		Мажоритарний складник ²	
	% голосів, триманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
КПУ	24.65	0.71	16	0.45
НРУ	9.4	0.56	6	0.14
СелПУ+СоцПУ	8.55	0.57	2	0.16
Партія Зелених України	5.43	0.84	0	-
Народно-демократична партія	5.01	0.81	5	0.14
ВО «Громада»	4.67	0.52	4	0.37
Прогресивна соціалістична партія	4.04	0.57	<2	-
Соціал-демократична ПУ(о)	4.01	0.62	<2	-
Народна аграрна ПУ	3.68	0.66	<2	-
Наша Україна (Реформи і Порядок)	3.13	0.61	<2	-
ВБП «Трудова Україна»	3.06	0.58	<2	-

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

Таблиця 2

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2002 року

Партія	Пропорційний складник		Мажоритарний складник	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Б.В. Ющенко «Наша Україна»	23.57	0.56	19	0.39
КПУ	19.98	0.64	3	0.17
ВБПП «За Єдину Укр.»	11.77	0.68	29	0.4
«ВБ Ю. Тимошенко»	7.26	0.63	0	-
СПУ	6.68	0.51	<2	-
Соціал-демократична ПУ(о)	6.27	0.67	<2	-
«Б.Н. Вітренко»	3.22	0.72	0	-

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

становить лише 0.57. Дійсно «загрозливо» виглядає ситуація з КПУ, ІНПП якої становить 0.71, а за мажоритарним складником – 0.45. Дані показники є порівняно високими і свідчать про присутність загальнонаціональних патернів електоральної поведінки в розрізі регіонів.

Ще однією значущою характеристикою даного етапу є започаткування процесу консолідації близьких за спрямуванням політичних сил. Наприклад, у грудні 2001 року Партія регіонів разом ще з чотирма іншими політичними силами сформували блок «За Єдину Україну», який уже безпосередньо брав участь у парламентських виборах 2002 року. Даний блок, безсумнівно, асоціюється з ярликом партії влади, поруч із СДПУ(о), у межах конкретного досліджуваного періоду це також

пропрезидентські партії. Згадані політичні сили характеризуються найвищими показниками партійної націоналізації, ІНПП яких, відповідно, дорівнює 0.68 та 0.67 (див. Таб. 2), що знову ж таки демонструє високу ймовірність залучення адмінресурсу для отримання бажаних електоральних показників (порівняно високий ІНПП «ЗаЄдУ» за мажоритарним складником дорівнює 0.4, що також підтверджує дану гіпотезу).

Новостворені іменні блоки демонструють ІНПП на рівні 0.54–0.72. Найкращі показники у Блоку Наталі Вітренко, найнижчі – у Блоку Віктора Ющенка. Рівень партійної націоналізації КПУ та СПУ дещо знизився (із 0.71 до 0.64 та з 0.57 до 0.51, відповідно), оскільки ідеологічний вимір електоральних змагань був аж ніяк не найбільш пріоритетним, надалі конфронтаційна лінія розлому чітко сконцентрувалась у спектрі пропрезидентських та антипрезидентських політичних орієнтацій партій. Загалом, рівень націоналізації політичних партій під час парламентських виборів 2002 р. знаходиться на невисокому рівні, поодинокі показники ІНПП парламентських

² Для обчислення ІНПП та ІНПС у мажоритарному складнику в ОВО ми аналізуємо політичні партії, що отримали мінімум 4 місця в парламенті, тобто це партії, що у мажоритарній частці здобули більше 2% голосів. Емпірично перевірений рівень значущості (тестовано до 1%) уже після 3% демонструє мінімальні відхилення, тому статистично межа у 2% найбільш обґрунтована, як з точки зору часозатратності, так і з точки зору її інтерпретаційного потенціалу.

партій не перевищують 0,7, що вкотре свідчить про відсутність загальнодержавних патернів електоральної поведінки в спектрі регіонів.

Виключно за пропорційною системою відбувалися чергові парламентські вибори 2006 року та дострокові 2007 року. Простежується дуже цікава особливість даного виборчого циклу. Хоча вибори відбулися з різницею лише в півтора року, проте саме за цей час спостерігався перший зріст загального показника націоналізації партійної системи України, який з 1998 року до 2006 залишався на рівні 0,48, проте за період 2006–2007 року зріс до 0,58 (див. Таб. 3 та Таб. 4). Дана ситуація пояснюється тим, що конфігурація сил у Парламенті практично не змінилась, водночас рівень підтримки даних політичних партій суттєво зріс. Також ще один, не менш важливий момент – не відбувалось розпорошення електоральних пререференцій населення, яке апріорі присутнє за наявності мажоритарного складника.

Після Помаранчевої Революції основний розподіл як електоральних пререференцій, так і майбутніх парламентських коаліцій концентрувався на осі помаранчеві – біло-блакитні (проросійські). Партія регіонів отримала більшість на виборах, проте показник її націоналізації був найнижчим: ІНПП = 0,54 у 2006 році та ІНПП = 0,59 в 2007 році (див. Таб. 3 та 4), що суттєво знижує загальний індекс націоналізації партійної системи України. Блок Юлії Тимошенко демонструє стабільно високі, одні з найвищих показників націоналізації ІНПП = 0,71, як у 2006, так і у 2007 роках. Щодо КПУ теж спостерігається цікава ситуація: показ-

ники націоналізації порівняно з попередніми виборами суттєво зросли (ІНПП = 0,73 у 2006 році та ІНПП = 0,72 у 2007 році), проте рівень електоральної підтримки катастрофічно впав. За результатами виборів 2002 року електоральна прихильність виборців була на межі 20% (і це без урахування мажоритарного складника), тоді як упродовж даного циклу становила лише близько 3%.

Індекс націоналізації політичних партій характеризувався внутрішнім конфліктом: партії, що набирали найбільше голосів, мали порівняно нерівномірну підтримку регіонів (або Схід, або Захід), а партії, такі як КПУ, СПУ та Блок Литвина, хоч і описуються порівняно високими показниками партійної націоналізації, але електоральна підтримка їх дуже низька. Це в сукупності призвело до зниження загального показника націоналізації партійної системи України впродовж парламентських виборів 2006 та 2007 років.

З 2011 року виборчий процес знову зазнав суттєвих змін, адже відбулось повернення до попереднього змішаного формату виборчої системи, проте із забороною участі у виборах виборчих блоків. Втретє поспіль перемогу здобула Партія регіонів, проте найцікавішою знахідкою є факт, що хоча електоральна підтримка партії до 2012 року дещо знизилась з 34% до 30%, проте рівень націоналізації партій суттєво зріс: у 2007 році ІНПП = 0,59, а вже у 2012 ІНПП = 0,69 (див. Таб. 4 та 5)

Також саме із цих виборів чудово відстежується запит населення (усіх регіонів) на «нові» політичні сили, в ролі яких позиціонували себе «Сильна Україна» (проте йшла на вибори

Таблиця 3

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2006 року

Партія	Пропорційна система	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)
Партія Регіонів	32.14	0.54
Б Ю. Тимошенко	22.29	0.71
ВБПП «Наша Україна»	13.95	0.6
СПУ	5.69	0.63
КПУ	3.66	0.73

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК

Таблиця 4

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2007 року

Партія	Пропорційна система	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)
Партія Регіонів	34.37	0.59
Б Ю. Тимошенко	30.72	0.71
ВБПП «Наша Україна-НС»	13.95	0.64
КПУ	5.39	0.72
Блок Литвина	3.97	0.74

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

з Партією регіонів), «Фронт змін» (увійшов до складу Об'єднаної опозиції «Батьківщина») та «УДАР», що брав участь у виборчій гонці як автономний гравець. Особливо показні результати націоналізації саме цієї політичної сили (ІНПП = 0.83) (див. Таб. 5), з часу незалежності такий високий результат отримувала лише ПЗУ у 1998 році (ІНПП = 0.84). Як бачимо, це також є свідченням того, що український електорат у розрізі регіональної однорідності віддає перевагу партіям без чіткої ідеологічної орієнтації, без ярликів «лівих» чи «правих», без акцентування на мовних питаннях, економічних чи культурно-історичних особливостях своєї соціальної бази. Високий індекс націоналізації партії «УДАР» накладається ще й на досить високий показник (майже 14%) її електоральної підтримки. Хоча партія і отримала рівномірну підтримку виборців у всіх регіонах України, проте в перспективі не змогла стати загальнонаціональною партією через парламентські перипетії біполярних змагань і відсутність політичної волі у керівництва до подальшої партійної розбудови.

Після виборів 2012 року позиції Батьківщини суттєво не змінилась – рівень електоральної підтримки трохи впав, проте дещо зріс рівень націоналізації партії. КПУ хоч і здобула більше 13% голосів електорату (ймовірно, частка «розчарованого» електорату Партії регіонів), проте рівень її націоналізації суттєво знизився. Як і можна було очікувати, рівень націоналізації ще однієї присутньої в парламенті політичної партії «Свобода» був найнижчим, ІНПП = 0.53, адже партія не лише характеризувалась чіткою правовекторною ідеологічною позицією, а й вперше потрапила в парламент.

Всі вищеперераховані характеристики (укрупнення політичних партій, зростання їхніх показників націоналізації) вкотре призвело до деякого зростання комплексного індексу націоналізації партійної системи України. Хоча прикладом загальнонаціональної партії могла бути лише партія В. Кличка «УДАР», проте інші полюси – Партія регіонів та ВО Батьківщина – за три цикли виборів, де вони здобували найвищі позиції, змогли теж дещо розширити географію свого електо-

рату, в основному – за рахунок Центру України, де обидві партії в кількісному еквіваленті покращили свої позиції, при цьому продовжуючи кожна домінувати у «своєму» регіоні (Схід-Захід України).

Після Революції гідності відбулися суттєві зміни у структурі партійної системи України, та, як наслідок, кардинально змінено конфігурацію сил у парламенті через представництво нових політичних партій або суттєве зростання представництва політичних сил, що раніше було незначним. Майдан та післяреволюційні події (зокрема, воєнний конфлікт із Росією) нівелював одну із найзначущих ліній розколу електорату – прихильників проєвропейського та проєвразійського векторів зовнішньополітичної інтеграції. Політики більше не могли маніпулювати цією темою у своїх передвиборчих промовах, тим самим «ділячи» електорат, оскільки вона абсолютно втратила актуальність, і у населення не залишилось сумнівів щодо переваг та потенційних перспектив після інтеграції в європейську політико-економічну спільноту.

Паралельно із процесом активної реєстрації нових політичних сил (у 2015 р. створено рекордну кількість політичних партій – 79) простежувався суспільний запит на нових гравців на електоральній арені, і провідні політики чудово це розуміли.

Лідери партій Народний Фронт та Блок Петра Порошенка на хвилі революційних подій оперативно переформатували свої політичні сили, внаслідок чого вони не лише виявились переможцями позачергових парламентських перегонів, разом набравши більше 44% голосів виборців, але їх регіональне поширення теж було високим. Індекс націоналізації БПП був найвищим за весь досліджуваний період – ІНПП = 0.89 (див. Таб. 6) і означав дійсно високий рівень націоналізації політичної партії, з рівномірним охопленням усіх регіонів країни. Індекс націоналізації партії Народний Фронт також високий – ІНПП = 0.76, що свідчить про рівномірну прихильність електорату до партій-переможниць. З нових партій, що вперше потрапили в парламент, також варто згадати Об'єднання «Самопоміч» та Радикальну партію Олега Ляшка, які отримали близько 10% та 7% відповідно, а рівень їх націоналізації характеризувався найвищими

Таблиця 5

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2012 року

Партія	Пропорційний складник		Мажоритарний складник	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Партія Регіонів	30.00	0.69	59	0.34
Батьківщина	25.55	0.76	2	0.53
УДАР	13.97	0.83	3	0.4
КПУ	13.18	0.67	0	-
Свобода	10.45	0.53	5	0.17

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

показниками – ІНПП = 0.81 та ІНПП = 0.82 відповідно, що яскраво демонструє запит населення на «нові» політичні сили. Подібно високі показники рівня націоналізації демонструє і Батьківщина (ІНПП = 0.85, найвищий за всю її історію), проте для згаданої партії це уже п'яті парламентські перегони, за результатами яких вона отримує статус парламентської партії, а отже, можна припустити, що у партії є частка стабільного електорату, проте вона незначна, адже рейтинги партії в порівнянні з попередніми виборами впали з 25% до 5%. «Свобода» хоч і не пододала 5% бар'єр, проте суттєво розвинула мережу своєї регіональної підтримки, адже індекс націоналізації партії помітно зріс: якщо у 2012 році ІНПП = 0.53, то у 2014 ІНПП = 0.74.

Частково переформатований з Партії регіонів Опозиційний блок демонструє очікувано низькі показники націоналізації політичної сили, ІНПП = 0.46, що чудово відображає виключно преференції окремих регіонів, які абсолютно не збігаються із загальнонаціональною картиною електоральних уподобань.

Як і попереднього парламентського виборчого циклу, після президентських виборів весни 2019 року, на яких перемогу отримав В. Зеленський, за ними очікувано того ж літа послідували позачергові парламентські вибори. Вкотре партія президента отримала високі показники електоральної підтримки, які супроводжувались дійсно високим індексом партійної націоналізації, ІНПП = 0.89 не лише за пропорційним складником виборчої системи, а й за мажоритарним, де ІНПП = 0.65 для БПП та ІНПП = 0.76 для Слуги народу (що є також найвищими показниками за всю історію української багатопартійності) (дивись Таб. 7). Це можна пояснити великим розчаруванням електорату в «старих» політичних партіях та запитом на «нові», а також зникненням з електоральної карти Донбасу і Криму (які характеризувались найбільшою девіантністю електоральної поведінки в поєднанні з досить низькою явкою виборців у південній і східній Україні).

Проте цікава дослідницька ситуація тут теж присутня. Рівень націоналізації обох президентських

Таблиця 6

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2014 року

Партія	Пропорційний складник		Мажоритарний складник	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Народний Фронт	22.14	0.76	8	0.34
Б.П. Порошенка	21.82	0.89	31	0.65
Об. «Самопоміч»	10.97	0.81	<2	-
ОпоБлок	9.43	0.46	<2	-
РП О. Ляшка	7.44	0.82	0	-
Батьківщина	5.68	0.85	0	-
Свобода	4.71	0.74	2	0.08
КПУ	3.88	0.55	0	-
Сильна Україна	3.11	0.6	<2	-
Громадянська Позиція	3.1	0.47	0	-

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

Таблиця 7

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2019 року

Партія	Пропорційний складник		Мажоритарний складник	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Слуга Народу	43.16	0.89	65	0.76
«ОпоПлатф – ЗА ЖИТТЯ»	13.05	0.56	3	0.09
ВО «Батьківщина»	8.18	0.76	<2	-
Європейська Солідарність	8.1	0.73	<2	-
Голос	5.8	0.59	<2	-
Радикальна партія Олега Ляшка	4.01	0.72	0	-
Сила і Честь	3.82	0.81	0	-
ОпоБлок	3.03	0.57	3	0.08

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

Націоналізації партійної системи України: 1994–2019 роки

Вибори (PSNS, ІНПС)	Вибори							
	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
Індекс націоналізації партійної системи (пропорційний складник)	-	0.49	0.48	0.48	0.58	0.66	0.69	0.69
Індекс націоналізації партійної системи (мажоритарний складник)	0.14	0.1	0.19	-	-	0.32	0.23	0.5
«Антиіндекс» націоналізації	0.8	0.7	0.53	-	-	0.38	0.62	0.57

Джерело інформації для розрахунків: дані із сайту ЦВК

партій після виборів був однаковим, як у БПП, так і в Слуги народу (ІППП = 0.89), проте електоральна підтримка різнилася рівно вдвічі – якщо у 2014 році БПП отримав майже 22% голосів, то в 2019 за Слугу народу проголосувало більше 43% виборців. Логічно припустити, що чим більша електоральна підтримка, то тим більше шансів, що вона буде регіонально гомогенною (Партія регіонів та її наступники якраз є винятком із цієї ситуації), а чим нижча вона, то тим важче забезпечити партії рівномірну підтримку всіх регіонів країни. Тобто хоча показник націоналізації обох партій ідентичний, проте для БПП він якісно більш значущий.

«Батьківщина», «Європейська солідарність» та «Радикальна партія» – всі три політичні сили втратили приблизно 0.1 у своїх показниках націоналізації (з 0.85 до 0.73) у порівнянні з 2014 роком, частково через розчарування електорату в партіях, а частково через «перетягнення» цих голосів Слугою народу. Індекс націоналізації «Опозиційної платформи – За життя» та «Опозиційного блоку» залишається дуже низьким, статистично не значущим, хоч і спостерігається його зростання теж на 0.1 (з 0.46 до 0.56). «Голос» С. Вакарчука теж проявив себе як регіональна політична сила, індекс націоналізації якої становить лише 0.59.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, спробуємо проаналізувати комплексні показники націоналізації партійної системи України впродовж 1994–2019 років. Попередня практика застосування індексу [14] та його математичне обґрунтування свідчать про помітний рівень націоналізації лише за умови, що показник перевищує 0.7. Діапазон 0.85–1 демонструє найвищі показники націоналізації як партійних систем, так і окремих політич-

них партій. В українських реаліях помірно високі значення показника лежать за позначкою 0.75. Проаналізувавши впродовж 8-ми циклів парламентських виборів (1994–2019 роки) 51 політичну силу, що отримали найвищі результати ($\geq 3\%$), лише 12 політичних партій характеризуються показником у межах 0.75 – 1 (у нашому випадку верхня максимальна межа 0.89) (див. Таб. 8).

Комплексний же показник націоналізації, хоч і стабільно зростає впродовж періоду незалежності, все ще перебуває на недостатньо високому рівні, що свідчить про значущість факторів регіоналізації в загальнонаціональному масштабі. Також дослідження відповідно до даної методики дозволяє виявити ще один латентний та дуже контрверсійний феномен: партії без місцевих осередків здобували найбільшу підтримку електорату і, що найцікавіше, демонстрували найвищі показники націоналізації, тобто їх підтримка рівномірно висока у всіх регіонах України. І саме за їхній рахунок відбувається підвищення загального показника націоналізації партійної системи.

Отже, отримані кількісні показники індексів націоналізації демонструють присутність позитивного, хоч і уповільненого тренду до зростання рівня націоналізації партійної системи України, проте існує велика кількість перешкод (політична воля еліти, тривалість «життя» партій, електоральна волатильність, надмірна орієнтація на лідера, мовний бар'єр, що ділить електорат, недовіра населення до політичних партій і т.д.), які сповільнюють процес і вкотре активізують векторну дилему розвитку партійної системи України [18, с. 39], яка циклічно коливається між домінуючими полюсами націоналізації та регіоналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Moenius J., Kasuya Y. Measuring party linkage across districts: some party system inflation indices and their properties. *Party Politics*. 2004. № 10. 543–564.
2. Aleman E., Kellam M. The nationalization of electoral change in the Americas. *Electoral Studies*. 2008. 27. 193–212.
3. Schattschneider E. *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. N.Y., 1960.

4. Taylor P., Johnston R. *Geography of Elections*. N.Y. : Press, 1979.
5. Туровский Р.Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз*. 2016. № 1. С. 162–180.
6. Кармазіна М. Підґрунтя формування регіональних політичних режимів в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 2. С. 4–43.
7. Балашова О.В. Політичні партії України: стабілізуючий чи дестабілізуючий чинник у забезпеченні національної безпеки держави? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*: збірник наукових праць/головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К.В. Балабанов. Вип 25. С. 63–75.
8. Stokes D.E. Parties and the nationalization of electoral forces ; W.N. Chambers, W.D. Burnham, (Eds.). *The American Party Systems: Stages of Political Development*. Oxford University Press, New York, 1967.
9. Kawato S. Nationalization and partisan realignment in congressional elections. *American Political Science Review*. 1987. 81. 1235–1250.
10. Caramani D. *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
11. Chhibber P. and K. Kollman Party aggregation and the number of parties in India and the United States. *American Political Science Review*, 1998. 92. 329–342.
12. Cox G.W. Electoral rules and electoral coordination. *Annual Review of Political Science*. 1999. 2. 145–161.
13. Kasuya Y., Moenius J. The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district-focused measures. *Electoral Studies*. 2008. 27. 126–135.
14. Jones M.P., Mainwaring S. The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the Americas. *Party Politics*. 2003. № 9. 139–166.
15. Гайворонский Ю.О. Факторы национализации партийной системы современной России. *Полит. Политические исследования*. 2018. № 1. С. 45–61.
16. Голосов Г.В., Григорьев В.С. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.
17. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.
18. Остапець Ю.О., Лешанич М.І. Сучасний стан та регіональна конфігурація партійної системи України. *Політичні інститути та процеси*. 2019. Випуск 2. С. 39–45.

**«КРИЗА ПАНДЕМІЇ» ТА ПОСТАНОВА ПИТАНЬ
ЩОДО ХАРАКТЕРУ ВИКЛИКІВ МАЙБУТНОСТІ:
ПРОЕКЦІЇ НА КРАЇНИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ
І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ (ЛАКБ)**

**“THE PANDEMIC CRISIS” AND THE QUESTION
ON THE CHARACTER OF THE CHALLENGES OF THE FUTURE:
PROJECTIONS FOR THE COUNTRIES
OF LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (LACB)**

Барабаш О.В.,

кандидат філософських наук,

докторант кафедри політології, соціології і культурології

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ORCID ID: 0000-0001-8479-8926

У даній роботі здійснено спробу поставити питання щодо характеру сучасності як такої, з виходом на розуміння ключових тенденцій розвитку та особливостей політичних процесів з окресленням проблематики ризиків майбутності; у межах науково-дослідницького спрямування з'ясувати окремі параметри, сутність і можливі наслідки цивілізаційних змін, що відбуваються на національно-державному, регіональному, міжнародно-глобальному рівнях у контексті екотехнологічних зрушень сучасності, переналаштувань моделей розвитку, здійснення геополітичних стратегій, і вийти на проблематику стосовно адекватних функціональних спроможностей інституційного характеру протистояти загрозам сьогодення, майбутності. У межах заданого підходу проаналізовано актуалізовані загрози й специфіку реакцій на них під час розгортання «кризи пандемії» в кількох країнах Латинської Америки та Карибського Басейну (ЛАКБ), визначено поля проблемності у зв'язку з перебігом соціополітичних процесів, спрямувань конституційних змін, появ зон ризику з виходом на окремі узагальнення матеріалу, прогнози щодо перспектив. Зроблено висновки, що відповіді щодо віднаходження засобів подолання кризи і розбудови подальших основ соціополітичного життя слід шукати в контексті прив'язок до масових ціннісно-орієнтаційних настанов, у мотиваційних елементах щодо соціально запрограмованих дій, «габітусах» і механізмах швидкої, соціально відповідальної роботи з людьми. Обставини, за яких пройдуть перевірки щодо системно-інституційної та ціннісної стійкості на різних рівнях сучасною «кризою пандемії» країни регіону, і якими будуть тренди подальшого розвитку, залежить від багатьох факторів, але на місцевому рівні передусім, мабуть, від «динамізму розумної дії» еліт та спрямованості громадянського суспільства на пошук стратегій і тактик розвитку.

Ключові слова: «криза пандемії», екосоціальні конфлікти, політичні процеси, Латинська Америка і Карибський Басейн.

In this paper an attempt is made to raise the question of the nature of the present as such, with an understanding of the key trends in the development and features of political processes, outlining the problems of future risks. Within the framework of research direction to find out individual parameters, essence and possible consequences of civilizational changes occurring at national-state, regional, international-global levels in the context of ecotechnological shifts of modern times, re-adjusting development models, implementing geopolitical strategies and problems with regard to adequate functional capacities of an institutional nature to withstand the threats of the present and the future. Within the given approach, actualized threats and specificity of reactions to them during the deployment of the “pandemic crisis” in several countries of Latin America and the Caribbean (LACB) are analyzed, the fields of problems are connected with the course of sociopolitical processes, the emergence of constitutional changes, with access to individual generalizations of the material, forecasts about the prospects. It is concluded that the answers to finding the means of overcoming the crisis and building the further foundations of sociopolitical life should be sought in the context of attachment to the mass values and orientations, in the motivational elements for socially programmed actions, “habitus” and mechanisms of rapid socially responsible work with people. The circumstances under which systemic-institutional and value-sustainability will be tested at different levels by the current “pandemic crisis” of the country of the region and what will be the trends of further development depends on many factors, but, at the local level, first of all, perhaps, on the “dynamism reasonable action” by the elites and the focus of civil society on the search for development strategies and tactics.

Key words: “Pandemic crisis”, ecosocial conflicts, political processes, Latin America and the Caribbean.

Постановка проблеми. Сучасний світ став настільки динамічним і тенденційно різноекторним, що, можливо, ми стоїмо на порозі не тільки якісно нових проривів цивілізаційного характеру, але й можливостей моделювання майбутності з урахуванням напрацювань технологічно-нейрологічного (super forecasting) впливу,

інших новітніх методик конструювання та програмування соціальної реальності. На наш погляд, у цій ситуації «перемикання швидкості змісту» важливою площиною формування результативно бажаного контуру розвитку повстає відпрацювання проблемності соціально-політичного характеру шляхом самого окреслення кола питань,

що потребують, щонайменше, розгляду й подальшого форматування ліній перспективи відносно нагальності досліджень. Зрештою, навіть саме намагання вийти за межі загальноприйнятого світоглядного мейнстріму і «зняти шори» заданого наперед сприйняття щодо ходу подій вже і є сфера відповідальності науки.

Мабуть, пандемія COVID-19 стала, певною мірою, сигналізатором цивілізаційного переналаштування і «речовиною проявів», актуалізації проблемності як на рівні загальносвітовому, так і національно-державному. На фоні дискусійних досліджень Т. Пікетті (*Thomas Piketty*) щодо особливостей розвитку сучасного капіталізму і показників відносно характеру та стану нерівності доходів у світі, концентрації великого капіталу в руках лічених осіб, що складались у подібну конфігурацію напередодні 1-ої та 2-ої світових війн, проведення аналогій у боротьбі з коронавірусом, щодо суми заходів подолання пандемії як заходів глибинно-ресурсного, мобілізаційного характеру з виходом на риторику «війни», виглядає досить символічним. Зрештою, боротьба з хворобою є «війною за майбутнє» в багатьох смислах, вона розгортається на різних рівнях і визначає також матричність, основу конструкції світового облаштування на якийсь час історії з усіма похідними можливостями потрапляння в центри зосередження повноважень відносно лідерства рішень, заможності, соціально прийнятної перспективи чи витіснення на периферію світового розвитку в зони слідування тенденційності з подальшими соціальними ризиками й максимізацією конфліктності. І в цьому відношенні окремі штрихи розгортання ситуації з поширенням пандемії і заходів у зв'язку з протистоянням їй або ж просто на фоні «кризи коронавірусу» в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну (ЛАКБ) в контексті інших подій у світі виглядають вартими наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незвичність ситуації з досліджуваною тематикою полягає в надзвичайному динамізмі подій, що розгортаються впродовж практично кількох останніх тижнів, а принципові зміни відбуваються щоденно, реакції на них – погодинно. Тому використовуємо суму напрацювань теоретично-методологічного характеру представників різних галузей наукового знання, досвід міждисциплінарних досліджень вітчизняних науковців Ю.Г. Барабаша, М.В. Савчина, І.В. Процюка, О.І. Ткача, Г.М. Куц, В.Ю. Карасьова, І.О. Поліщука, М. Польового, І.Д. Денисенко, М.В. Серебро та закордонних У. Бека, А. Пшеворського, М. Мана, Р. Аткинсона та М. Лінда, статистичні дані Р. Інглхарта та К. Вельцеля. Щодо матеріалу поточних подій у регіоні в ракурсах зв'язку зі зрушеннями глобального характеру «кризи пандемії» були використані

напрацювання науковців, що володіють знаннями ситуації на місцях, – Х. Коронадо, Е. Ліра, Агуеда Перес, Х. Монтані, А. Гуїзо, М. Майа, Д. Черніло.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку зі збігом «кризи пандемії» за часом із переходом людства до нового технологічно-цивілізаційного укладу, з актуалізацією екологічного імперативу та переформатуванням системних основ міжнародної політики за відмови США від ролі ліберально-демократичного гегемону і ствердження основ політико-економічної стратегії національного розвитку, суттєвих проявів загальних труднощів капіталізму фази пошуків шляхів розвитку та поєднання всіх ризиків сучасності в єдиний комплекс біосоціотехнологічних загроз на рівнях і міжнародному, і регіональному, і національно-державному питання проявів викликів, їхнього характеру та політико-правової, управлінської, структурно-соціальної та теоретико-методологічної реакції залишаються відкритими. Широку аналітичну базу щодо розгортання подій, інституційних запроваджень і особливостей політичних процесів саме за відсутності історичних аналогів змінам такого масштабу «пропонують» країни Латинської Америки та Карибського Басейну.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) Мета статті – з'ясувати окремі параметри, сутність і можливі наслідки цивілізаційних змін, що відбуваються на національно-державному, регіональному, міжнародно-глобальному рівнях у контексті екотехнологічних зрушень сучасності, переналаштувань моделей розвитку, здійснення геополітичних стратегій, і вийти на проблематику стосовно адекватних функціональних спроможностей інституційного характеру протистояти загрозам сьогодення і майбутності. Завдання – проаналізувати актуалізовані загрози й специфіку реакцій на них під час розгортання «кризи пандемії» в кількох країнах Латинської Америки та Карибського Басейну (далі – ЛАКБ), визначити поля проблемності у зв'язку з перебігом соціополітичних процесів, спрямувань конституючих змін, появ зон ризику з виходом на окремі узагальнення матеріалу, прогнози щодо перспектив майбутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливий для політичної науки ракурс – в якій спосіб і з якою ефективністю здатні діяти в надзвичайній ситуації, однією з варіацій якої є пандемія, демократичні політичні режими, «дефектні демократії» чи «демократії з прикметниками», автократії різного гатунку. Дані щодо того, наскільки рівнозначно успішно впорались із ситуацією подолання загроз в Китаї, Південній Кореї, Тайвані, Сінгапурі, не дають підстав стверджувати поширену тезу відносно слабкості демократій у мобільності реагування на забезпечення

населення в критичності подій. Країни ЛАКБ щодо особливостей розвитку політичних режимів є настільки різноспрямованим регіоном, що надають широку базу для дослідження. Як стверджував А. Пшеворський (*Adam Przeworski*), авторитарні режими здатні забезпечити досить високі показники зростання ВВП на душу населення, але зазвичай на фоні низьких цифр щодо тривалості життя. Головна ж загроза полягає в можливості соціально небезпечного або соціально нерезультативного в бажаному напрямку для більшості населення спрямування волі автократа-правителя [1]. Так, неоднозначним виглядає досвід Республіки Ель-Сальвадор, Президент якої Наїб Букеле (*Nayib Armando Bukele Ortez*) у протистоянні зі злочинністю та в намаганнях відстояти національну безпеку вдавня до конфронтаційного сценарію щодо відносин із парламентом в наполяганні отримати його дозвіл на відкриття зовнішнього кредиту. Криза 9 лютого із вторгненням військових, поліції та підрозділів сил безпеки в зал засідань парламенту, 10-ти хвилинна публічна молитва Президента (Наїб Букеле мусульманин, виходець із палестинської спільноти Сальвадору) та проголошення поради йому Всевишнього: «Paciencia! Paciencia! Paciencia!» (Терпіння!) з наступним публічним селфі для своєї сторінки Twitter лише додали йому популярності в народі (рівень довіри тримається на рівні 90%) [2]. Наїб Букеле одним із перших серед лідерів регіону вжив швидких і рішучих заходів щодо запровадження суворого карантину відповідно до рекомендацій ВООЗ, що стали взірцем для наслідування та певним предметом білих заздрощів для мешканців сусідніх країн. Інший приклад реагування – Нікарагуа, де зустрічали звістку про наближення пандемії проведенням «маршу любові» з танцями й обіймами, що пройшов у Манагуа після закликів Віце-Президента Республіки Нікарагуа і водночас дружини Президента, пані Росарії Мурільйо (*Rosario Murillo Zambrana*), під гаслом «Любов в часи COVID-19» (своєрідне посилання на твір Габріеля Гарсії Маркеса «Любов під час чуми») [3]. Нікарагуа – країна з високим рівнем релігійності більшості населення (переважно католицьке християнство), і тому, можливо, суттєві сподівання на подолання загроз пов'язані з потенціалом допомоги, що виходить з ірраціонально-релігійних сподівань. Є, мабуть, і загальна недооцінка ситуації. У будь-якому випадку логіку влади поки зрозуміти досить важко. Президента Данієля Ортеги (*Jose Daniel Ortega Saavedra*) з якихось причин не видно в публічному просторі, і, як відзначають місцеві науковці, «Віце-президент Росаріо Мурільйо <...> є єдиним видимим і повноважним голосом уряду, але він звертається до нації тільки за допомогою телефонних дзвінків» [4]. У країні в порівнянні із сусідами є добре підготов-

лені збройні формування (Коста-Ріка, наприклад, взагалі не має армії). Після відвідин Нікарагуа міністром внутрішніх справ Російської Федерації О.В. Колокольцева були відкриті навчальні центри для покращення підготовки силовиків, тобто для подолання надзвичайних ситуацій є резерви, але на фоні 5700 лікарняних ліжок та близько 16 000 працівників із системи охорони здоров'я (лікарі і медсестри) на 6,5 млн жителів [4] прогнозувати розвиток подій у зв'язку з епідемією досить складне завдання.

Загалом же в країнах регіону, зважаючи на традиції та можливості, відреагували більш-менш відповідно рекомендаціям ВООЗ – від жорстких заходів, скажімо, в Перу, де з 15 березня було запроваджено правовий режим надзвичайного стану [5], а з 3 квітня з урахуванням гендерної ідентичності чоловіки та жінки мають з'являтися на вулиці тільки в різні дні тижня, почергово, та Чилі, в якій також ще в середині березня проголосили режим лиха і вивели на вулицю військових для організації заходів убезпечення населення, до таких, що певною мірою запізнило і зі специфікою свого розуміння необхідності карантинних заходів, але таки включились у боротьбу з пандемією. У Мексиці Президент Андрес Обрадор (*Andrés Manuel López Obrador*) після проміжку часу демонстративного нехтування загрозою оголосив, зрештою, надзвичайну ситуацію, а в Бразилії карантинні заходи були запроваджені на рівні рішень керівництва штатів на фоні спротиву цим заходам Президента Жаїра Болсонару (*Jair Messias Bolsonaro*), що висунув гасло: «Бразилія не може зупинитись!», та історії з погрозами 27 губернаторів штатів подати на нього в суд за ігнорування проблеми коронавірусу, що може бути розцінено і як неживання відповідних ситуації заходів убезпечення, що є в компетенції Президента Федеративної Республіки Бразилія).

Однією з найскладніших щодо суми загроз катастрофічного характеру виглядає ситуація у Венесуелі. Прихід пандемії в цю країну «накладається» на параметри затяжної політичної кризи, що виводить нас у площину і «великої економіки» (перетинання інтересів найпотужніших економік світу, а слідом, стану економічної ситуації у світі), і геополітики з її сумою відкритих та прихованих завдань, і навіть великої ідеології (проект «соціалізму 21 століття»). Боліваріанська Республіка Венесуела (*República Bolivariana de Venezuela*) вже тривалий час є полем прояву всіх чотирьох ресурсів соціальної влади за М. Маном (*Michael Mann*) з такими механізмами влади, що простягаються, за його переконанням, саме як мережі і долають рівні національно-державного характеру в сьогодні [6, с. 7]. Окремі дослідження, спираючись на суму показників, демонструють, що незважаючи на серйозний рівень проблемності

в країні та за її межами, Президент Н. Мадуро (*Nicolás Maduro Moros*) втримує такий стан речей, що за класифікацією Роберта Ротберга (*Robert Rotberg*) дозволяє говорити скоріше про слабку державу, ніж про «failed state» (таку, що наближається до розпаду). «Паралельний» Тимчасовий Президент Хуан Гуайдо (*Juan Gerardo Guaidó Márquez*), що є визнаним Президентом Венесуели у 50 країнах світу, вочевидь, зустрічається з наслідками непевної внутрішньої легітимації свого стану і незручностями дипломатичного характеру у зв'язку з двозначністю трактування основ зовнішньої легітимації (ситуація з незвичною або ж, навпаки, єдино прийнятною за протоколом, залежно від тлумачення, поведінкою Прем'єра Іспанії Педро Санчеса (*Pedro Sánchez Pérez-Castejón*) під час закордонного турне Х. Гуайдо підкреслила незвичайність положення з владою в Венесуелі). На фоні зубожіння певної частини населення країни, що колись славилась масовими заїздами в піковий сезон відпочинку до американської Флориди з подальшим залишанням там значних сум на розваги (втім, підкреслимо, що і зараз є прошарки, групи населення, які й за правління Н. Мадуро можуть вести гідний спосіб життя або мати в перспективі такий, а найбільшій й зараз користуються програмами, за якими отримують освіту за державний кошт, соціальне житло тощо), руйнації способу життя й пониження його стандартів (масова міграція з країни вже перевищила 4,5 млн людей за останні кілька років), вкрай важкого стану з медициною і безпекою наслідки поширення вірусу в країні здатні швидко змінити ситуацію тривалого протистояння політичних сил, за якими стоять потужні геополітичні гравці. Інакше катастрофізм положення в країні вийде на якісно новий рівень з усіма похідними для регіону і світу наслідками. Звинувачення Н. Мадуро та ще 14 представників його команди в наркоторгівлі міністерством юстиції США [7], посилення представництва сил ВМФ у регіоні і водночас активізація спроб взаємодії Тимчасового Президента Х. Гуайдо (ініціативи щодо проведення сумісних заходів спасіння країни [8]) та Президента Н. Мадуро свідчать, на наш погляд, про намагання зрушення тривалої патової ситуації. Загалом, криза у Венесуелі настільки багатовимірна, що вона сама по собі є предметом тривалого й ретельного аналізу, тому, зважаючи на обмеженість наших можливостей обсягом цієї роботи, зазначимо лише один із найсуттєвіших аспектів щодо форматування основ майбутності – варіант розв'язання венесуельського вузла здатен сформулювати «поля впливу», маркувати лімітрофні коридори і позначити центри ресурсів світової влади в їх оппозитивному зіставленні з територіями периферійності та, відповідно, за передбаченням Ульріха Бека (*Ulrich Beck*), концентрації екосоці-

альних ризиків в останніх [9, с. 29]. Потрапляння в подібні зони, вочевидь, загалом підвищують ставки щодо новітніх екосоціальних конфліктогенних ризиків, міняють пропорції їх проявів уже незалежно від подальшої національно-державної приналежності.

Тим не менш, в оглядовому майбутньому залишається актуальною особлива відповідальність відносно сукупності заходів подолання негативних явищ екосоціального характеру національно-державних владних інституцій. Як формулює назву статті Х. Монтані (*Juliana Montani*): «La pandemia es global, pero su respuesta es nacional» [10] (Пандемія є глобальною, але відповідь на неї є національною.) Яким же стане світ загалом? Основи проективного бачення, скажімо, представники Римського клубу закликають будувати в тому числі поза звичною лінійністю наших уявлень, породжених наукою ще із 17 століття, залишаючи простір для значних своєю відмінністю варіативності «проривів життя», з мінімумом механістичності уявлень. Так, криза пандемії виступає свого роду «кризою переформатування» з вираженням потреби щодо змін концептуальності бачення і відносно самої постанови питань в аналізі соціопроектів. На думку Карлоса Перейри (*Carlos Álvarez Pereira*), «наша ситуація – це криза цивілізації безпрецедентного розміру, складності й інтенсивності» [11]. Криза, що витікає з розуміння того, що в тому, що ми позначали як неолібералізм, насправді мало лібералізму, а значною мірою багато з «неорантє» [11], що сама система державних зв'язків і міждержавних відносин будувалась на перевагах, багатстві та володарюванні, що були здобуті колись, попередніми поколіннями. Зараз цей порядок речей має бути поставлений під сумнів самою глобальною кризою, існування якої пандемія лише проявляє більш відкрито. Парадокс сучасності можна переформулювати з акцентуванням ролі екологічного імперативу: «у нас є три імперативи, які не всі можуть бути виконані одночасно: екологічний, демократичний і рантє» [11].

Ситуація з пандемією проявляє в контексті заходів економічного характеру і боротьбу певних стратегій, відкритих чи прихованих тенденцій щодо характеру подальшого розвитку капіталізму. Багато в чому світовий тренд визначиться у зв'язку з розвитком ситуації в країні-лідері демократичного світу США.

Дональд Трамп прийшов до влади в США під гаслами політекономічної стратегії «national development», що зорієнтована на розвиток та використання потужностей виробничого характеру в Сполучених Штатах і зосередженні ресурсних можливостей капіталів саме на площині виробництва задля створення нових робочих місць в країні [12]. Але безпрецедентні заходи останніх днів щодо вливання безпосередньо

в економіку США 2,3 трлн дол. і запуску спеціальних нових і розширених програм з надання допомоги компаніям, а також державним та місцевим органам влади з використанням потужностей впливу ФРС [13] засвідчує повернення різних за методологією заходів коригування економічних процесів в їх ситуативному антикризовому сполучанні, що може знаменувати і початок віднаходження нових налаштувань щодо розвитку капіталізму. Тільки за останні 3 тижні в США втратили роботу майже 17 млн людей [14], і якою буде динаміка виходу з кризи за тенденції до автоматизації виробництва, що означає і меншу пропозицію на ринку праці, – прогнози дуже обережні. Додають інтриги сценаріям майбутності і вибори 2020 Президента США, оскільки, окрім нинішнього Президента США Дональда Трампа, за посаду формального очільника держави будуть боротися ще і зорієнтований на фінансовий капіталізм Джо Байден та схильний до «демократичного соціалізму» на кшталт данського варіанту з високими стандартами соціального захисту Берні Сандерс. Принципова новизна ситуації полягає в запровадженні технологічно новітніх укладів виробництва, самого життя з ракурсами боротьби за організацію цих укладів та подальшими вигодами лідерства, що буде спроектовано на різні сфери соціального-політичних практик. «Роль, яку цифрова екосистема відіграла у відповідь на кризу в галузі охорони здоров'я, підкреслює, що геополітика технологій є цінністю для розвитку дипломатії. Вперше в історії Китай стане новим учасником розбудови Четвертої промислової революції...» [15]. Ми маємо змогу спостерігати як, скажімо, в Європі розгоряється протистояння стосовно платформи для мережі 5G, і як під тиском США навіть Франція та Німеччина і частково (радіомережі) Великобританія схилиються до використання окремих ліній з китайської платформи Huawei – найбільш функціональної, дешевої та практичної, не кажучи вже про заявлену готовність до повної співпраці на цій технологічній платформі Греції чи Італії. Можемо спрогнозувати, що надалі змагання технологічного характеру будуть набувати ще більшої гостроти і мати різні варіанти протистояння. На яких «територіях» і в який саме спосіб вони будуть розгортатися – це питання стосується і країн ЛАКБ. У будь-якому випадку породжується принципово нова ситуація організації способу життя, що буде потребувати відповідного правового регулювання і на міжнародному, і на національному рівнях.

Піст-кризова хвиля безробіття й фінансові складнощі досягнуть, зрештою, різних країн і набудуть своїх форм і якості виразу в регіоні ЛАКБ. Хоча показники по окремих країнах суттєво різняться за багатьма параметрами (у Коста-Ріці мінімальна заробітна платня випускника ВНЗ рівня

бакалавра встановлюється у 567 118. 00 колон, що приблизно дорівнює 965 дол. на місяць, [16] а в найбіднішому Сальвадорі мінімальна заробітна платня має бути на рівні 304, 17 дол.), тим не менш, можна відзначити загальну експансію середнього класу як досягнення розвитку саме останніх десятиліть в усьому регіоні (за даними Всесвітнього Банку, зараз кожен третій мешканець регіону належить до консолідованого середнього класу із щоденним прибутком 13–70 дол.) Спостерігається також значне покращення роботи державного сектору, «меритократія на держслужбі є нормою» [17], фіксувався прогрес щодо відкритості діяльності уряду, електронної участі громадян. Формування навики життя за умов демократії та з новими можливостями доступу до інформації «виховали» і звичку до поступового покращення умов соціального життя і готовність організовано відстоювати свій інтерес, про що свідчать поширені практики сучасної соціальної боротьби – від громадських проектів Mi Medellín [18] до широких протестних акцій наприкінці минулого року в Колумбії, Чилі, Перу, викликаних намаганнями влади понизити стандарти життя. Помітна така тенденція останніх часів: чим вищий рівень демократичної традиції і рівня заможності, тим більшим є незадоволення наявним станом речей: так, 75% латиноамериканців мало довіряють або зовсім не довіряють національним установам (це на 20 пунктів більше, ніж у 2010 р.), зростають сумніви щодо якості державної освіти (рівень довіри впав з 63% до 56%), роботи системи охорони здоров'я (з 57% до 41%). [17]

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На наш погляд, відповіді щодо віднаходження засобів подолання кризи і розбудови подальших основ соціополітичного життя слід шукати в контексті прив'язок до масових ціннісно-орієнтаційних настанов, у мотиваційних елементах щодо соціально запрограмованих дій, «габітусах» і механізмах швидкої соціально відповідальної роботи з людьми. Новітній характер викликів, що так гостро демонструє криза способу життя у зв'язку з пандемією і в регіоні ЛАКБ, вочевидь, має вирішуватися з певним урахуванням двох важливих світоглядно-ціннісних рис, аспектів, що формують домінантні соціально-проективні характеристики місцевих соціополітичних процесів.

1) Як засвідчують дослідження в країнах регіону Р. Інглхарта (Ronald Franklin Inglehart) та К. Вельцеля (Christian Welzel) – World Values Survey; Inglehart & Welzel, світоглядно-ціннісні орієнтири місцевого населення в їх кореляції з ключовими параметрами, що є в самому підході вивчення, переважно належать, з певними варіаціями, до особливого кластеру [19]. Важливість самовираження в ньому, що зазвичай найбільш

притаманно представникам англо-американського світу з досвідом протестантського світобачення в історії, поєднується з традиціоналізмом цінностей, в якому підкреслюється важливість релігії, зв'язків за лінією батьки–діти, повага до авторитету і традиційних сімейних цінностей, заперечення розлучень, абортів, евтаназії, самогубства. «Ці суспільства мають високий рівень національної гордості й націоналістичних поглядів» [19]. У них залишається досить високим рівень взаємної довіри між людьми і здатність до сумісних колективних заходів.

2) Вочевидь, тривалий досвід розчарувань попередніх десятиліть (століть) сформував стійкий негатив відношення до політичних партій, представників влади, окремих інститутів соціально-політичного життя. Тому дослідження сьогодення демонструють сприйняття населенням регіону політичного процесу ніби поза категоріями, пов'язаними з позиціонуванням у межах звичних схем демократія – авторитаризм, тощо [20]. Єднання людей відбувається навколо лідерів, інституцій у зв'язку з ідеями забезпечення добробуту, прав людини, соціальної справедливості, що виходить не з основних інтенцій ліберальної демократії захистити права меншості, а, скоріше, з акценту відстояти права більшості. У будь-якому випадку сучасні політичні лідери регіону «затиснені» рамками масових очікувань і мають маневрувати між запитамися громадянського суспільства на високий рівень життя, соціальну захищеність та реаліями економічного характеру. Навіть у найбільш розвинених у багатьох відношеннях країнах регіону Мексики та Чилі конституційний процес сьогодення спрямовано саме на осучаснене відтворення в Основних Законах розуміння основних прав людини і відповідальної ролі держави в їх забезпеченні. У Чилі узгоджені позиції учасників процесу щодо проведення Plebiscito – національного Плебісциту за зміну Конституції Республіки Чилі та внесення в Основний Закон положень і норм, що мають закріпити здобутки демократичного способу життя й успіхи соціального розвитку, нормувати гарантії й механізми гідного способу життя [21], в Мексиці після ключового акценту реформ 2011 року про необхідність розкриття положень Статті 1 Політичної Конституції Мексиканських Сполучених Штатів (Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos 5 febrero 1917) про права, що надаються кожній людині в Мексиканських Сполучених Штатах подальша робота ведеться саме в цьому напрямі: «Усі органи влади в межах своїх повноважень зобов'язані сприяти, поважати, захищати та гарантувати права людини відповідно до принципів універсальності, взаємозалежності, неподільності та прогресивності. Отже, держава повинна запобігати, розслідувати, карати та виправляти порушення прав людини

у строки, встановлені законом. Пункт додано DOF 06-10-2011» [22]. Уже досягнуто домовленостей щодо запуску правового процесу деталізації положень Статі 4 Основного Закону в напрямі збільшення обсягу прав соціального характеру, пов'язаних із забезпеченням державою якісної і безоплатної для найбідніших верств населення вищої освіти, покладання на державу додаткових обов'язків відносно забезпечення якісних медичних послуг за державний коштом тощо (зміни, внесені до Основного Закону Мексики впродовж останніх десятиліть, загалом, мають соціально виражений контекст – Стаття 4: «Кожна людина має право на поживну, достатню та якісну їжу. Держава буде гарантувати. Пункт додано DOF 10-13-2011. Кожна людина має право на охорону здоров'я. Закон визначатиме основи та умови для доступу до медичних послуг та встановлення згоди між Федерацією та суб'єктами держави в загальних питаннях охорони здоров'я, відповідно до положень розділу XVI Статті 73 цієї Конституції. Пункт додано DOF 03-02-1983. Кожна людина має право на здорове середовище для свого розвитку та добробуту. Держава гарантуватиме повагу до цього права <...> Нанесення шкоди навколишньому середовищу та погіршення стану породжуватимуть відповідальність того, хто викликає це з точки зору положень закону. Пункт додано DOF 06-28-1999. Реформований DOF 08-02-2012» [22].

У який спосіб пройдуть перевірку щодо системно-інституційної та ціннісної стійкості на різних рівнях сучасною «кризою пандемії» країни регіону, і якими будуть тренди подальшого розвитку, залежить від багатьох обставин, але на місцевому рівні насамперед, мабуть, від «динамізму розумної дії» еліт та спрямованості громадянського суспільства на пошук стратегій і тактик розвитку. Модель держави з високими стандартами соціального захисту на місцевий лад буде випробувана тими незвичними, але прогнозованими вже кілька років (і навіть випробуваними, скажімо, в Фінляндії) заходами, що вже запроваджуються в Іспанії – її уряд офіційно заявив, що виплати під час карантину (приблизно 1000 євро на місяць – цифри коливаються в залежності від сімейного стану людини) будуть подовжені й надалі, після завершення пандемії, але вже як не тимчасова грошова допомога, а постійний безумовний базовий дохід, що має забезпечити мінімум умов для гідного людського життя за тенденції до роботизації виробничих процесів і, відповідно, масового скорочення робочих місць [23], що в регіоні ЛАКБ проявляється як «провокативні» щодо запуску нових політичних процесів – за природністю бажання населення мати подібні ж гарантії існування.

Вочевидь, у боротьбі за майбутнє із загрозами, в тому числі неправильних інституційних рішень,

невірних геополітичних стратегій і не очевидних зараз складнощів розвитку тощо, і буде віднайдено формат співіснування зі світом та розбудови основ власного життя в країнах Латинської Америки та Карибського Басейну, як на рівні регіону, так і відносно окремих союзів регіонального формату (потенціал взаємодії різного ґатунку та взаємодопомоги також проявляється в кризові часи). Особливості ж переобладнання соціально-

політичної дійсності на національно-державному рівні, зрештою, буде багато в чому залежати і від самої готовності учасників процесів на місцях до непередбачуваностей катастрофічних сценаріїв майбутності. Сама постановка проблематики в контексті широких зв'язків загальних соціополітичних зрушень та аналіз подальших подій у країнах регіону позначають перспективи подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Adam Przeworski Democracy and Economic Development. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/2675/792b4b3806af246ba811c9bfdfc13c3525a1.pdf>
2. Bukele llama a la insurrección y la Fuerza Armada le jura lealtad. URL: https://elfaro.net/es/202002/el_salvador/24001/Bukele-llam
3. При мировой самоизоляции осталась страна, где вирус отпугивают маршами. Так захотелось жене президента. URL: <https://360tv.ru/news/tekst/virus-otpugivajut-marshami/>
4. NICARAGUA: LA PANDEMIA Y EL PRESIDENTE AUSENTE. URL: <http://agendapublica.elpais.com/nicaragua-la-pandemia-y-el-presidente-ausente/>
5. EN PERÚ, NOS ALEJAMOS AHORA PARA ABRAZARNOS DESPUÉS. URL: <http://agendapublica.elpais.com/en-peru-nos-alejamos-ahora-para-abrazarnos-despues/>
6. Карасев Д.Ю. Историческая социология власти Майкла Манна. Журнал социологии и социальной антропологии. 2016. Том XIX. № 4 (87). С. 5–23.
7. Nicolás Maduro Moros and 14 Current and Former Venezuelan Officials Charged with Narcoterrorism, Corruption, Drug Trafficking and Other Criminal Charges. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/nicol-s-maduro-moros-and-14-current-and-former-venezuelan-officials-charged-narco-terrorism>
8. EE UU propone un plan de transición política en Venezuela sin Maduro ni Guaidó. URL: <https://elpais.com/internacional/2020-03-31/ee-uu-propone-un-plan-de-transicion-politica-en-venezuela-sin-maduro-ni-guaido.html>
9. Вара А.М. Ульрих Бек в Латинской Америке. Глобальный диалог. 2015. Том 5. № 2. С. 28–29.
10. LA PANDEMIA ES GLOBAL, PERO SU RESPUESTA ES NACIONAL. URL: <http://agendapublica.elpais.com/la-pandemia-es-global-pero-su-respuesta-es-nacional/>
11. ¿CRECER O DECRECER? ÉSA NO ES LA CUESTIÓN. URL: <http://agendapublica.elpais.com/crecer-o-decrecer-esa-no-es-la-cuestion/>
12. Atkinson R.D., Lind M. National Developmentalism: From Forgotten Tradition to New Consensus. American Affairs. 2019. Volume III. № 2 (Summer 2019). P. 165–191.
13. New Fed Programs Could Pump \$2.3 Trillion Into the Economy April 9, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/04/09/business/economy/new-fed-programs-could-pump-2-3-trillion-into-the-economy.html>
14. Tally of Unemployed Workers Surges by 6.6 Million: Live Updates. Jobless claims now exceed 16 million in the United States. April 9, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/04/09/business/stock-market-today-coronavirus.html?action=click&module=Spotlight&pgtype=Homepage>
15. POLOS TECNOLÓGICOS, GEOPOLÍTICA EN MOVIMIENTO. URL: <http://agendapublica.elpais.com/polos-tecnologicos-geopolitica-en-movimiento/>
16. URL: <https://tusalario.org/costarica/tu-salario/salario-minimo>
17. LAS TRAMPAS DEL DESARROLLO EN AMÉRICA LATINA: HACIA UN NUEVO CONTRATO SOCIAL. URL: <http://agendapublica.elpais.com/las-trampas-del-desarrollo-en-america-latina-hacia-un-nuevo-contrato-social/>
18. URL: <http://mimedellin.org/>
19. 2014. World Values Survey: Round Six – Country-Pooled Datafile Version / R. Inglehart et al. (eds.). URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>. Madrid: JD Systems Institute.
20. The 23rd Annual Conference of the Development Bank of Latin America. Published Washington, D.C., USA published: 12/09/2019. URL: <https://www.idea.int/news-media/news/23rd-annual-conference-development-bank-latin-america>
21. Presidente promulga reforma que posterga el Plebiscito para el 25 de octubre 26 de Marzo de 2020. URL: <https://www.emol.com/noticias/Nacional/2020/03/26/981142/Presidente-promulga-reforma-que-posterga-plebiscito.html>
22. CONSTITUCIÓN POLÍTICA DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS. URL: http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/1_060320.pdf
23. Spanish Government Aims to Roll Out Basic Income 'Soon'. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-05/spanish-governme-nt-aims-to-roll-out-basic-income-soon>

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ Л. КУЧМА: ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

PRESIDENT OF UKRAINE LEONID KUCHMA: PECULIARITIES OF RELIGIOUS POLICY

Бокоч В.М.,

*кандидат політичних наук,
докторант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Показується місце та роль інституту президента України у формуванні та реалізації державної релігійної політики, особливості діяльності у цій сфері Президента України Л. Кучми. Оцінюється його внесок у відродження та розвиток релігійно-церковного життя в Україні.

Зазначається, що Л. Кучма особливу прихильність виявляв до Української православної церкви в єдності з Московським патріархатом. Разом із тим він намагався не обходити увагою й інших церков та релігійних організацій, засвідчуючи тим самим повагу до них. Л. Кучма дбав про розвиток українсько-ватиканських відносин, сприяв відкриттю посольства України у Ватикані, приймав на державному рівні в Україні папу Римського Івана-Павла II.

Серед пріоритетів державної релігійної політики Президента України Л. Кучми – удосконалення державно-церковних відносин. Визначаючи принцип відокремлення церкви від держави, він не виключав можливості встановлення та розвитку партнерських відносин та співпраці між ними.

Усвідомлюючи політичне значення наявності в державі незалежної церкви, Л. Кучма докладав зусиль для розв'язання проблеми єдності та незалежності українського православ'я.

У центрі його релігійної політики було подолання міжконфесійного конфлікту, який не лише обезсилював церкви у внутрішній боротьбі, а й виступав серйозною перешкодою на шляху досягнення миру і злагоди в українському суспільстві, живив і поглиблював політичне протистояння, загрожував стабільному розвитку держави. Саме тому Л. Кучма розглядав міжконфесійний конфлікт як проблему національної безпеки України.

Л. Кучма вживав заходів до усунення наслідків радянської релігійної політики в Україні, сприяв реституції культурних будівель і майна, відтворенню видатних церковних пам'яток релігійного призначення, новому культурному будівництву.

У статті робиться висновок, що, незважаючи на недоліки та упущення, що мали місце в релігійній політиці Президента України Л. Кучми, його внесок у релігійне відродження, розвиток державно-церковних відносин та релігійно-церковного життя в цілому є вагомим.

Ключові слова: релігія, церква, Президент України, державна релігійна політика, державно-церковні відносини.

The role of the Institute of the President of Ukraine in the formation and implementation of the state religious policy, the activity of President Leonid Kuchma in this sphere are shown in the article. His contribution to the revival and development of religious and church life in Ukraine is estimated.

It is stated that Kuchma had demonstrated particular favor to the Ukrainian Orthodox Church allied with the Moscow Patriarchate. At the same time, he tried not to ignore other churches and religious organizations and showed respect for them. The President took care of Ukrainian-Vatican relations, facilitated the opening of the Ukrainian Embassy in the Vatican. Also, he received Pope John Paul II at the government level in Ukraine.

The priorities of Kuchma's religious policy included the improvement of relations between the state and church. Recognizing the principle of separation of the church and the state, he tried to establish and develop partnerships and cooperation between them. Recognizing the political importance of having an independent church in the state, the President made efforts to solve the problem of the unity and independence of Ukrainian Orthodoxy.

At the heart of his religious policy was overcoming inter-denominational conflict, which not only weakened churches in internal strife but also was a serious obstacle to achieving peace and harmony in Ukrainian society, nurtured and deepened political struggle, threatened the stable development of the state. That is why Kuchma treated interfaith conflict as a problem of the national security of Ukraine.

The President tried to eliminate the consequences of Soviet religious policy in Ukraine, promoted the restitution of cult buildings and property, the restoration of outstanding church monuments, and new religious construction.

The article concludes that, despite the shortcomings and omissions of Kuchma's religious policy, his contribution to the religious revival, the development of state-church relations, and religious life is significant.

Key words: religion, church, President of Ukraine, Kuchma, state religious policy, state-church relations.

Постановка проблеми. Рівень релігійної свободи в Україні залежить від багатьох чинників, насамперед від якості вітчизняного законодавства про релігію та церкву, злагодженої співпраці органів державної влади – Верховної Ради України,

Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, відносин влади з релігійними спільнотами. Важливе місце в системі органів державної влади, що формують і реалізують державну релігійну політику,

забезпечують конституційне право на свободу совісті та віросповідання посідає інститут Президента України. Президент України хоча й не наділений Конституцією України спеціальними повноваженнями в релігійно-церковній сфері, проте має можливість формувати засади та визначати напрями державної релігійної політики, сприяти розв'язанню актуальних проблем державно-церковних та міжконфесійних відносин. Формування та реалізація державної релігійної політики кожним із Президентів України залежно від їхнього ставлення до релігії та церкви мало свої особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему відносин держави та влади з церквою і релігійними організаціями досліджували українські вчені В. Бондаренко, В. Гайдай, Д. Горевой, В. Єленський, С. Здіорук, О. Кисельов, А. Колодний, О. Саган, О. Солдатов, Ю. Чорноморець та ін. В їхніх наукових доробках ґрунтовно висвітлюються різні аспекти цієї проблеми: політико-правові засади державно-церковних відносин в Україні, їхні вітчизняні і зарубіжні моделі, шляхи формування та вдосконалення відносин між державною та церквою тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній політичній науці актуалізується проблема дослідження ефективності управлінської діяльності не лише державних органів у різних сферах, включаючи й релігійно-церковну, а й найвищих посадових осіб, насамперед Президентів України. Однак, незважаючи на великі можливості їхнього впливу на формування та реалізацію державної релігійної політики, їхня діяльність у цій сфері висвітлена недостатньо. У зв'язку з цим науковий інтерес являє собою внесок Президента України Л. Кучми у відродження та розвиток релігійно-церковного життя в Україні, який він зробив за два терміни президентського правління.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення та дослідження особливостей державної релігійної політики за президентства Л. Кучми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Президент України Л. Кучма значну увагу приділяв релігійно-церковним питанням. Насамперед вони знаходили своє відображення в його Передвиборчих програмах на пост Президента України. Так, у Передвиборчій програмі на президентських виборах 1994 р. Л. Кучма обіцяв забезпечити «однакове ставлення держави до всіх релігій і конфесій, невтручання органів влади в їхні справи» та «пріоритетність прав людини, верховенства закону, вільний розвиток <...> усіх конфесій» [1]. Характерно, що ці положення містилися в підрозділі «Державне будівництво» Передвиборчої програми, що свідчило про розуміння майбутнім

Президентом України важливості релігії та церкви у розбудові держави.

У Передвиборчій програмі президентських виборів 1999 р. Л. Кучма констатував, що під час попередньої каденції ним «забезпечено рівність прав усіх національно-культурних і релігійних об'єднань», а також запевняв, що в наступний період його правління буде забезпечена «міжетнічна та міжконфесійна злагода» [2].

Закріплена у Передвиборчій програмі 1994 р. загальна проросійська орієнтація Л. Кучми (відновлення господарських зв'язків з Росією та країнами СНД, вступ України до Союзу з СНД, підписання із цими країнами валютної угоди, надання російській мові статусу офіційної тощо) позначалося й на його релігійній позиції.

На відміну від свого попередника Л. Кравчука, який особливо опікувався Українською православною церквою Київського патріархату, Л. Кучма із самого початку свого президентства позиціонував себе прихильником Української православної церкви, яка перебувала в юрисдикції Московського патріархату. Він систематично зустрічався з її Предстоятелем митрополитом Володимиром (Сабоданом), відвідував храми та був присутнім на богослужіннях, нагороджував релігійних діячів цієї церкви державними нагородами, сприяв поверненню їй культових будівель і майна, будівництву нових храмів. За сприяння Л. Кучми у с. Чайкине Чернігівської області, де він народився, та с. Костобоброве, де вчився у школі, на честь його батьків (матері Параски Трохимівни та батька Данила Прокоповича) були збудовані православні храми – святої Параскеви та святого мученика Даниїла. За його присутності вони були освячені митрополитом Володимиром [3].

Слідом за Президентом України Л. Кучмою прихильність до Української православної церкви почали виявляти представники його найближчого оточення, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, що знаходило свій вияв у підтримці громад та духовенства цієї церкви на місцях.

Одним із свідчень прихильності Л. Кучми саме до Української православної церкви була його поїздка у 1995 р. по святих місцях Єрусалиму в супроводі Предстоятеля цієї церкви митрополита Володимира (Сабодана).

Окремі церкви та релігійні організації, вбачаючи в державній релігійній політиці Президента України Л. Кучми проросійську орієнтацію, виявляли невдоволення нею. Найбільше мірою, особливо на початку його президентського правління, це було характерно для Української православної церкви Київського патріархату, яка позбулася реальної державної підтримки, яку вона мала за президентства Л. Кравчука.

Публічно виявляючи свою прихильність до Української православної церкви, Л. Кучма разом

із тим визнавав релігійний плюралізм, намагався не обходити увагою й інших церков та релігійних організацій, засвідчуючи тим самим дотримання ним законодавчо закріпленого принципу рівності релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом. Саме ним було започатковано традицію участі релігійних діячів різних конфесій в інавгураційних заходах Президента України. Згідно з Положенням про Державний Протокол та Церемоніал України, затвердженим його Указом, «на інавгурацію Президента України запрошуються <...> представники церков і релігійних конфесій». Невід'ємним елементом інавгураційних заходів відповідно до цього Положення була «церемонія благословення Президента України настоятелями церков і керівниками релігійних конфесій України в Софійському соборі Національного заповідника «Софія Київська» [4]. Ця церемонія мала засвідчувати визнання церквами, релігійними організаціями новообраного Президента України, їх налаштованість на співпрацю з ним.

Одним із важливих напрямів релігійної політики Президента України Л. Кучми було вдосконалення державно-церковних відносин. У своїй діяльності він виходив з того, що закріплене в Конституції та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» положення про відокремлення церкви від держави не виключає можливості для встановлення та розвитку їх партнерських відносин та співпраці.

Державу і церкву Л. Кучма розглядав як «добрих і надійних партнерів», які йдуть «пліч-о-пліч» у розв'язанні актуальних суспільних проблем. Спільним їх стратегічним завданням він вважав «консолідацію суспільства, утримання в ньому атмосфери стабільності, порозуміння та злагоди, реальне утвердження християнських і загальнолюдських ідеалів та цінностей» [5].

Президент України Л. Кучма виходив з того, що партнерські відносини є взаємовигідними як державі, так і церкві. На його думку, після тривалого існування релігії в радянському тоталітарному суспільстві без державної підтримки вона не могла би повноцінно відродитися та здобути суспільне визнання в незалежній Україні. Релігійні організації, маючи у свою чергу значний інтеграційний потенціал, здатні сприяти згуртуванню української нації, зміцненню її морального здоров'я. Л. Кучма був вдячний церквам, релігійним організаціям за їхній «вагомий і зростаючий внесок в оздоровлення морально-психологічної атмосфери в суспільстві, у консолідацію всіх його здорових сил» [6].

Президента України Л. Кучму, як і його попередника Л. Кравчука, турбувала проблема єдності та незалежності українського православ'я. Уже невдовзі після вступу на посаду Глави держави він

почав усвідомлювати політичне значення наявності в державі незалежної церкви.

Будучи прихильником Української православної церкви, він спочатку розраховував на отримання нею автокефалії від Московського патріархату. Для розв'язання цієї проблеми він звертався до Московського патріарха Алексія II з проханням щодо надання Українській православній церкві канонічної самостійності. І хоча Л. Кучма, як і Л. Кравчук, отримав відмову Російської православної церкви у вирішенні порушеного ним питання, він був переконаний у тому, що в Україні є всі наявні передумови для створення єдиної Помісної православної церкви.

З часом Л. Кучма зрозумів, що досягнення цієї мети неможливе без подолання міжконфесійного конфлікту, яким на початку його президентського правління (1994–1995 рр.) в Україні було охоплено близько 600 населених пунктів [7]. Розуміючи небезпеку цього конфлікту, його подолання Л. Кучма поставив у центр державної релігійної політики. Не втручаючись у внутрішні справи релігійних організацій, він вважав за необхідне забезпечити державне сприяння міжцерковному діалогу та об'єднанню церков.

Як Президент України він усвідомлював, що розділене православ'я та конфліктність між його гілками не лише обезсилює себе у внутрішній боротьбі, а й виступає серйозною перешкодою на шляху досягнення миру і злагоди в українському суспільстві, живить і поглиблює політичне протистояння, загрожує стабільному розвитку держави. Тому міжцерковний конфлікт він розглядав у контексті національної безпеки України.

До загострення відносин держави і церкви, підриву репутації Президента України Л. Кучми не тільки в церковних колах, а й в українському суспільстві призвело невиправдане застосування сили до учасників похоронної процесії під час поховання Глави Української православної церкви Київського патріархату патріарха Володимира (Романюка) 18 липня 1995 р. на Софійському майдані в Києві. Ця подія змусила Л. Кучму до перегляду релігійної політики, пошуку шляхів до порозуміння з різними конфесіями. Якщо на початку свого президентства він з певною недовірою ставився до Української православної церкви Київського патріархату, то згодом його ставлення до цієї церкви поступово почало змінюватися на позитивне. За словами Глави цієї церкви патріарха Філарета, «спочатку він був противником УПЦ – КП», а коли «побачив, що наша церква корисна державі», «став її прихильником» [8].

Великі надії на покращення державно-церковних відносин, врегулювання міжцерковного конфлікту Л. Кучма покладав на релігійних лідерів та церковних ієрархів. З метою активізації діалогу між державою та церквою, а також релігійних

організацій різних конфесій між собою Л. Кучма в 1996 р. ініціював створення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. Він систематично зустрічався з її членами, обговорював актуальні проблеми державно-церковних відносин та релігійно-церковного життя.

Важливим кроком на шляху до міжконфесійного примирення та порозуміння в Україні було підписання 21 липня 1997 р. в присутності Президента України Л. Кучми «Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах».

У цьому Меморандумі представники 15 християнських конфесій України прийняли рішення не припускати використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо тих, що стосуються церковного майна; вирішувати всі спірні питання виключно шляхом та на основі взаємоповаги й терпимості; не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи церкву. Представники конфесій висловили впевненість у тому, що підписаний ними меморандум знайде підтримку в українському суспільстві і стане виявом миролюбства та високої духовності українського народу [9].

Завдяки постійній увазі до цієї суспільної проблеми та вжитим заходам під кінець першого строку президентського правління Л. Кучми кількість «гарячих точок» на релігійному ґрунті зменшилася до 350 [10].

Нормалізації державно-церковних відносин, зниженню рівня міжконфесійного протистояння сприяло також відзначення в Україні події світового значення – 2000-ліття Різдва Христового. Високо оцінюючи роль християнської релігії в житті українського народу, держави і суспільства, демонструючи свою повагу до християнських релігійних інституцій, Президент України Л. Кучма активно долучився до його відзначення в Україні на державному рівні, брав безпосередню участь у заходах, присвячених цій події.

Оцінивши 2000-ліття Різдва Христового як дату «планетарного масштабу», він наголосив на доленосному виборі предками нинішніх українців християнства, яке «увійшло органічним складником у ментальність нашого народу, визначило його культурний код, а також європейський вектор розвитку України. Упродовж тисячоліття християнська віра слугувала основою і символом життєвої, духовної і національної самобутності та стійкості українського народу» [11]. Цей ювілей став приводом для оцінки здобутків України в релігійно-церковній сфері за роки її незалежності, виявлення проблем, визначення напрямів та шляхів їх розв'язання.

У часи президентського правління Л. Кучми українська влада докладала зусиль до активізації

відносин із Ватиканом. Це знаходило свій вияв у відкритті у 2000 р. посольства України у Ватикані, особистих зустрічах Президента України Л. Кучми з папою Римським Іваном-Павлом II у Польщі та представниками ватиканської курії в Україні.

Особливе значення у розвитку українсько-ватиканських відносин мав офіційний візит до України папи Римського Івана-Павла II (21–27 червня 2001 р.). Оскільки цей візит мав статус державного, Президент України Л. Кучма офіційно приймав папу Римського, брав участь у богослужіннях, які він проводив.

Проти папського візиту в Україну за підтримки тодішньої Компартії України рішуче виступила Українська православна церква. Вона заявляла, що він має місіонерську спрямованість і здатний значно активізувати діяльність і підвищити імідж українських римо- і греко-католиків, підриваючи при цьому її власну репутацію як найбільшої і найвпливовішої релігійної організації в Україні. Однак, незважаючи на прихильність Л. Кучми до цієї церкви, він став над політичними і конфесійними розбіжностями і зробив усе, щоб візит папи Римського Івана-Павла II в Україну відбувся на високому рівні.

Оскільки за часів президентства Л. Кучми радянська спадщина в релігійно-церковній сфері ще давала про себе взнаки, він вживав заходів щодо усунення її наслідків. Усвідомлюючи неможливість швидкого здійснення повноцінної реституції конфіскованої в радянський період церковної власності, Л. Кучма спочатку обмежився виголошенням Заяви про морально-політичну реабілітацію церкви [12]. Пізніше ним був виданий Указ «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій», метою якого було відновлення порушеної у радянські часи справедливості щодо церков і релігійних організацій, захист їхніх прав і законних інтересів, створення сприятливих умов для утвердження в українському суспільстві принципів свободи совісті та віросповідної рівності. Характерно, що в цьому Указі необхідність подолання наслідків радянської релігійної політики не тільки декларувалася, а й передбачалося надання бюджетного фінансування відповідних заходів [13]. Зважаючи на те, що Указ з'явився напередодні парламентських виборів 2002 р., цілком імовірно, що він, окрім відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, переслідував ще й виключно політичну мету – мобілізацію електорату на підтримку провладних політичних сил.

Президент України Л. Кучма продовжив започатковане його попередником Л. Кравчуком розв'язання проблеми забезпечення релігійних

організацій культовими приміщеннями, зокрема повернення їм у власність чи користування тих із них, які використовувалися не за призначенням, а також державне сприяння новому культовому будівництву. За 10 років незалежності України церквам передано 3,6 тисячі культових споруд і понад 10 тисяч предметів богослужбового призначення. Крім того, за цей період в Україні зведено майже 3 тисячі нових церковних споруд і понад 1,9 тисячі знаходилися у стані будівництва [6].

У цьому контексті Л. Кучма велику увагу приділяв питанням відтворення видатних пам'яток культового призначення, що мали унікальну архітектурну, містобудівельну та історико-культурну цінність, зокрема таких святинь українського народу, як Михайлівський Золотоверхий монастир та Успенський собор Києво-Печерської лаври в місті Києві. Для цього ним був виданий спеціальний Указ «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» [14].

За президентства Л. Кучми в Україні стійкою тенденцією стало динамічне зростання мережі релігійних інституцій. Так, лише за перший термін президентської каденції Л. Кучми загальна кількість православних релігійних організацій зросла із 8119 до 11 862 одиниць [15]. Причому розширення інституційної мережі здійснювалося не лише за рахунок православ'я, а й інших релігій. Якщо на початку другого терміну його президентського правління (1999 р.) релігійна мережа налічувала 21 018 релігійних організацій, то під кінець каденції (2005 р.) – 30 805 [16, с. 446].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, усвідомивши можливості релігії і церкви в зміцненні державності, в духовному та моральному оздоровленні українського суспільства, Президент України Л. Кучма своєю діяльністю сприяв релігійному відродженню, розвитку релігійно-церковного життя, культовому будівництву, подоланню ворожнечі в релігійному середовищі, здобуттю незалежності українського православ'я.

Незважаючи на недоліки, що мали місце в його діяльності у цій сфері, зокрема непослідовне дотримання принципу рівності релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, оцерковлення влади, політизація релігії, публічна демонстрація власної «релігійності» тощо, загалом, як зазначає С. Здіорук, Президент України Л. Кучма здійснював «більш-менш реалістичну церковну політику» [16, с. 253].

Специфіка державної релігійної політики Президента України Л. Кучми полягала в намаганнях комплексно підходити до розв'язання релігійно-церковних проблем. І хоча не все задеклароване ним у релігійно-церковній сфері вдалося втілити в життя впродовж двох термінів перебування на посаді Глави української держави, його внесок у відродження та розвиток релігійно-церковного життя є вагомим.

Подальші дослідження діяльності Президентів України в релігійно-церковній сфері сприятимуть удосконаленню державної релігійної політики, розвитку державно-церковних та міжконфесійних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Кучми Леоніда. 1994 р. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2014/10/1994.html> (дата звернення: 15.09.2019).
2. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Кучми Леоніда Даниловича. 1999 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/images/prog_1.htm (дата звернення: 16.09.2019).
3. Леонід Кучма на освященні церквей на малой родине (фото). УНИАН. 09 октября 2009. URL: <https://www.unian.net/common/274554-leonid-kuchma-na-osvyaschenii-tserkvey-na-maloy-rodine-foto.html> (дата звернення: 12.10.2019); *Регіон*. 1997. № 25. 26 липня.
4. Указ Президента України «Про Державний Протокол та Церемоніал України». 22 серпня 2002 р. № 746/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746/2002> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Кучма Л. Нетлінні і вічні християнські цінності : Виступ-привітання Президента України на урочистій академії, присвяченій 2000-літтю Різдва Христового. *Урядовий кур'єр*. 2000. 25 січня.
6. Лаврські дзвони закликають до злагоди: виступ Президента України Леоніда Кучми на урочистому засіданні з нагоди 950-річчя Києво-Печерської лаври. *УКРІНФОРМ*. 29 серпня 2001 р. URL: http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/53459-vistup_prezidenta_ukrani_leonda_kuchmi_na_urochistomu_zasadann_z_nagodi_950_rchchya_kivo_pechersko_lavri_28_serpnua_2001_roku_50879.html (дата звернення: 29.10.2019).
7. Звернення Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України. 4 квітня 1995 р. *Голос України*. 1995. 6 квітня.
8. Філарет: Негативно до УПЦ КП ставився Янукович. Усі інші президенти України нас підтримували. *Гордон*. 2019. 27 листопада. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/society/filaret-negativno-do-upts-kp-stavivsjanukovich-vsi-inshi-prezidenti-ukrajini-nas-pidtrimovali-675746.html>; Патриарх Філарет: Янукович став українським Президентом *Релігія в Україні*. 6.02.2012 р. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/14435-v.html (дата звернення: 04.11.2019).

9. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах. *Людина і світ*. 1997. № 8. С. 25–32; *Урядовий кур'єр*. 1997. 23 липня.
10. Зустріч Президента України Леоніда Кучми з членами Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. *Людина і світ*. 1999. № 3–4. С. 25–26.
11. У Державному комітеті у справах релігії (№ 5-6). *РІСУ*. 2010. 18 серпня. URL: http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1998/lis_98_5-6/37349 (дата звернення: 14.10.2019).
12. Заява Президента України Л. Кучми про морально-політичну реабілітацію церкви. *Урядовий кур'єр*. 1999. 12 червня.
13. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій». 21 березня 2002 р. № 279/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2002> (дата звернення: 17.09.2019).
14. Указ Президента України «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури». 9 грудня 1995 р. № 1138/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138/95> (дата звернення: 26.09.2019).
15. Перехід релігійних громад в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_релігійних_громад_в_Україні#cite_note-статистика_1997-72 (дата звернення: 02.10.2019).
16. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія. Київ : Знання України, 2005. 552 с.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА: ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОСТІ

INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD POLICY: MODERN IMPERATIVES

Гірман А.П.,

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму
Дніпровського університету митної справи та фінансів*

Статтю присвячено аналізу наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства, міжнародних відносин та світової політики, а також пошуку сучасних механізмів міжнародної взаємодії.

З метою аналітичного дослідження було використано як джерельну базу розробки вітчизняних та закордонних науковців: Ю. Тишкуна, В. Цимбалістого, В. Барановського, З. Бжезинського, Р. Кеохейна, Дж. Найа, С. Прозорова та ін.

Виявлено, що сучасність характеризується структурними перетвореннями світового соціуму, такими як відхід від традицій Вестфальської системи міждержавних відносин, руйнування державно-центристської моделі в результаті активізації численних недержавних акторів, які формують нові рівні (наприклад, транснаціональний) і форми взаємодії (наприклад, глобальні мережі). Крім того, спостерігається трансформація і розширення класичних уявлень про безпеку, конфлікти, способи їх врегулювання, про співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики і т. д. Відбувається накладання нової конструкції міжнародних відносин, нової архітектури світового порядку і нових вузлів протиріч на колишні конструкції і колишні конфлікти. Традиційні конфлікти доповнилися новими (наприклад, інформаційні війни), з'явилися нові джерела напруженості у світовій практиці (наприклад, міжнародний тероризм), нові виміри безпеки (екологічна, інформаційна тощо), намітилося ускладнення системи факторів, що впливають на процес формування нової системи.

Підкреслено, що змінилася сама природа міжнародних відносин і остаточно оформилися такі нові системні характеристики: безполосність і мультиакторність світової системи XXI ст., транснаціоналізація, взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики, поява у світовій політиці нових викликів і загроз, які вперше в історії ставлять під загрозу існування людства. У зв'язку з цим важливу роль у сучасних світополітичних процесах все більше відіграють різні недержавні, транснаціональні організації і сили, які діють незалежно від держав.

Проблема співвідношення міжнародної та світової політики вимагає подальшого вивчення. Зростання різноманіття сучасного світу породжує необхідність формування нової парадигми політичної культури, яка висуває на перший план в питаннях політики проблему розумного управління світовим соціумом.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова політика, громадянське суспільство, політичне суспільство, держава, моделі взаємодії, політичні актори

The article is devoted to the analysis of scientific researches of the political dimension of civil society, international relations and world politics, as well as the search for modern mechanisms of international interaction.

For the purpose of analytical research, it was used as a source base for the development of domestic and foreign scientists: Yu. Tyshkun, V. Tsybalisty, V. Baranovsky, Z. Brzezinski, R. Keokhain, J. Nay, S. Prozorov and others.

It is revealed that modernity is characterized by structural transformations of the world society, such as a departure from the traditions of the Westphalian system of interstate relations, the destruction of the state-centrist model as a result of the activation of numerous non-state actors forming new levels (eg, transnational) and forms of interaction (eg, global networks). In addition, there is a transformation and expansion of classical ideas about security, conflicts, ways of their settlement, about the ratio of domestic and foreign policy, etc. A new construction of international relations, a new architecture of the world order, and new nodes of contradictions are being imposed on former structures and former conflicts. Traditional conflicts have been supplemented by new ones (for example, information wars), new sources of tension in world practice (eg, international terrorism), new dimensions of security (environmental, information, etc.) have emerged, and complications of the system influencing the formation of the new system have emerged.

It is emphasized that the very nature of international relations has changed and the following new system characteristics have finally emerged: the uselessness and multi-activity of the world system of the XXI century humanity. In this regard, various non-state, transnational organizations and forces acting independently of states are increasingly playing an important role in modern world political processes.

The problem of correlation between international and world politics requires further study. The growth of the diversity of the modern world raises the need for a new paradigm of political culture that brings to the fore the policy issue of the rational management of the world society.

Key words: international relations, world politics, civil society, political society, state, models of interaction, political actors.

Постановка проблеми. Термін «світова політика» широко затребуваний, коло нього відбуваються активні дискусії в сучасній науці. Формування нового самостійного наукового напрямку пов'язане насамперед з відходом міжнародних відносин від практики двосторонніх взаємин

і з активізацією великої кількості недержавних акторів у світовому співтоваристві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «світова політика» привертало увагу багатьох науковців сучасності, таких як: Л. Ануфрієв, І. Коваль, Г. Гребенник, П. Кузьмін, Л. Дунаєва, Ю. Тишкун, В. Цимбалістий. Її торкалися іноземні дослідники В. Барановський, З. Бжезинський, Р. Кеохейн, Дж. Най, С. Прозоров та ін. [1–16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці до цього часу так і не змогли дійти спільної думки щодо визначення світової політики. Крім того, не повною мірою розглядаються питання, що є складниками світової політики, як-то нові механізми міжнародної взаємодії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз наукових досліджень політичного виміру громадянського суспільства, міжнародних відносин та світової політики, пошук сучасних механізмів міжнародної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова політика – відносно новий напрям у вітчизняних міжнародних дослідженнях, пов'язаний з великими змінами в міжнародному співтоваристві в останні десятиліття. Дослідження цих змін почалося на Заході в 1970-і рр.

У політичній науці вже сформувалося певне коло питань, які прийнято відносити до проблематики світової політики: проблема становлення нової системи міжнародних відносин, поява і діяльність нових акторів світової політики, глобалізація і глобальні проблеми сучасності, інтеграційні та дезінтеграційні процеси, нові аспекти міжнародної безпеки, релігійний, лінгвістичний чинники і т. ін.

На думку фінського політолога С. Прозорова, термін «світова політика» неоднозначний. Він може вживатися і як синонім терміна «міжнародні відносини», і як його антонім. Дослідник пише, що політика світу відрізняється «від подібних міжнародних форм політики, які відбуваються у її межах» [15, с. 24].

Дослівно словосполучення «світова політика» можна інтерпретувати як мистецтво управління світовою спільнотою, в якій численні державні і недержавні гравці утворюють складну систему взаємозв'язків у всіх областях їх діяльності: від політичної та економічної до культурної та інформаційної.

Багато дослідників, що вивчають сучасні політичні трансформації, сходяться на думці, що перше десятиліття XXI ст. стало завершальною фазою перехідного періоду в еволюції міжнародної системи – перехідною від системи традиційних міжнародних (міждержавних) відносин до більш складної системи відносин (вперше у сві-

товій історії в глобальному масштабі) [1]. Відповідно, період кінця XX – початку XXI ст. визначається науковцями як критичний перелом, який кожен визначає по-своєму: як «перехідний вік» [5] або «точку біфуркації» [5, с. 66–75]. Йдеться про якісні структурні перетворення світового соціуму, про відхід від традицій Вестфальської системи міждержавних відносин і навіть про руйнування державно-центристської моделі в результаті активізації численних недержавних акторів, які формують нові рівні (наприклад, транснаціональний) і форми взаємодії (наприклад, глобальні мережі). Крім того, спостерігається трансформація і розширення класичних уявлень про безпеку, конфлікти, способи їх врегулювання, про співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики і т.д.

На практиці ж все виглядає не настільки однозначно: швидше, відбулося не повне руйнування Вестфальської системи, а «накладання нової конструкції міжнародних відносин, нової архітектури світового порядку і нових вузлів протиріч на колишні конструкції і колишні конфлікти» [3]. У підсумку традиційні конфлікти доповнилися новими (наприклад, інформаційні війни), з'явилися нові джерела напруженості у світовій практиці (наприклад, міжнародний тероризм), нові виміри безпеки (екологічна, інформаційна тощо), намітилося ускладнення системи факторів, що впливають на процес формування нової системи.

Традиційно, немов за інерцією, багато дослідників, розмірковуючи про структуру світосистемних зв'язків, що формуються на межі XX – XXI ст., були схильні використовувати так звані «полюсні» визначення. Протягом останнього десятиліття XX ст. політологи, як і раніше, міркували про «полюси» та міжнародні уклади: «однопольні», «двупольні», «багатопольні», при цьому продовжуючи розглядати як «полос» лише національні держави («великі держави», «наддержави») [2; 12]. Однак вихідні положення «полосної» моделі світу були більш-менш адекватні, мабуть, до кінця XX ст. – до моменту, коли глобалізація та супутні їй тенденції (глобальна інформатизація, демократизація і т.д.) не вступили в активну фазу.

До кінця першого десятиліття XXI ст. змінилася природа міжнародних відносин, і остаточно оформилися такі нові системні характеристики:

1) безполіосність і мультиакторність світової системи XXI ст. – з одного боку, як і раніше, проявляється провідна роль найбільших держав світу в структуруванні політичної системи світу, що виражається, зокрема, в створенні таких неформальних структур, як «Велика сімка», БРІКС і т. д., а з іншого боку, поряд із групою провідних держав активну участь у формуванні світової політичної системи беруть міжнародні інститути, одночасно виступаючи важливим елементом нової системи,

а також майданчиком для узгодження позицій всіх тих же провідних держав світу, і все частіше державних і недержавних акторів (наприклад, співпраця ТНК, НУО та національних держав у рамках ООН);

2) транснаціоналізація – процес, що багато в чому визначає сучасний світовий розвиток і забезпечує багаторівневність і взаємозалежність світової системи XXI ст.;

3) взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики;

4) наявність глобальних проблем і поява у світовій політиці «нових викликів і загроз», які вперше в історії ставлять під загрозу існування людства, що підштовхує світову спільноту до інтеграції та зумовлює пошук нових форм співпраці світового соціуму і нових інструментів управління мікрополітичними процесами в умовах глобалізації.

Зазначені характеристики є об'єктивними реаліями сучасного світового розвитку, а отже, дають підстави говорити про те, що перехідний період в еволюції міжнародної системи до початку другого десятиліття XXI ст. в основному завершився.

Класична Вестфальська міжнародна система не була глобальною, оскільки, по-перше, основним її елементом виступала виключно національна держава, а, по-друге, світовий політичний простір являв собою єдине, взаємозалежне ціле аж до середини XX ст. Однак у кінці її існування намітилися перші кроки з формування першої у світовій історії глобальної політичної системи (наприклад, глобальність частково спостерігається в біполярній системі міжнародних відносин, що існувала у другій половині XX ст.).

Підсумком процесів глобалізації другої половини XX ст. стало завершення тривалого процесу становлення світу як цілісного, внутрішньо єдиного політичного організму. Вже до другої половини XX ст. розвиток кожної окремої частини (світового політичного організму) був пов'язаний зі станом світу в цілому і, навпаки, стан всієї міжнародної системи залежав від стану справ в кожній окремо взятій частині й у всіх разом. Подібно до того як через великі географічні відкриття до кінця XIX ст. у світі запанувала економічна єдність, дві світові війни зробили його єдиним і політично. Відтепер жодна з більш-менш значних країн світу вже не могла розвиватися окремо, в політичній самоізоляції і свідомій відстороненості від загальносвітових справ. Навпаки, більшість провідних держав стали прагнути активніше брати участь у міжнародній політиці, впливати на стан справ у найвіддаленіших частинах планети.

На світову сцену як рівноправні актори міжнародних відносин виходять нові країни і регіони (США, СРСР, Японія, Китай, африканські держави і т.д.), а також недержавні гравці. Поступово формується нове транснаціональне середовище

глобальної взаємодії. Таким чином, під «глобальною системою» пропонується розуміти систему глобальної взаємодії всіх акторів світової політики (державних і недержавних), яка об'єктивно складається в епоху глобалізації і заснована на сукупності домінуючих у світовій політиці політичних принципів, міжнародних правових норм, умов інформаційно-технічного й економічного обміну, що формуються під впливом об'єктивних процесів світового розвитку [4].

Світова історія до цього часу не знала подібного глобального і взаємопов'язаного світоустрою. У зв'язку з цим очевидна необхідність вироблення нових підходів до його осмислення. Глобальна система надто складна і динамічна, щоб її можна було описати у звичних термінах («полюсної», цивілізаційної та ін.). Класична парадигма «полюсів сили» поступово йде в небуття. Зникає яскравий індивідуальний лідер у світовій політиці, приходять групове лідерство держав (наприклад, після подій 11 вересня керівництву США, яке протягом 90-х років XX ст. безапеляційно відстоювало статус єдиної у світовій історії глобальної наддержави, стало очевидно, що в боротьбі з міжнародним тероризмом більш ефективна модель колективної співпраці у форматі міжнародної антитерористичної коаліції), а стратегія зовнішніх політик будується з урахуванням все більшої транснаціоналізації міжнародних відносин (наприклад, для вирішення проблеми зміни клімату сьогодні недостатньо політичної волі окремих держав, потрібні як активна підтримка бізнесу, так і структур громадянського суспільства). Процеси, що відбуваються в сучасному світі, є безпрецедентними по своїй суті: зі стану ізольованих цивілізацій світ перетворився в глобальну взаємопов'язану систему з інтенсивними моделями обміну і виразними моделями влади, ієрархії і нерівності.

З одного боку, сучасне світове співтовариство являє собою певною мірою єдину структурну цілісність у межах глобальної системи світу. Однак, з іншого боку, далеко не завжди спільне існування в рамках такої системи означає для її функціональних елементів (наприклад, деяких країн, регіонів) єдність і цілісність.

Новий глобальний стан вимагає пошуку нових форм співпраці та нового інструментарію для управління всіма зазначеними процесами. Іншими словами, виникає необхідність пошуку нових методів управління – глобального управління, за якого світова спільнота буде здатна взяти на себе велику колективну відповідальність у широкому спектрі областей. Значення світової політики як інструменту глобального управління пов'язане передусім із проблемами комунікаційного середовища міжнародного рівня, які набули в даний час глобальний характер. Саме наявність і глобальний

масштаб нових проблем спричинили у міжнародній політиці стан кризи, оскільки подібні проблеми на міждержавному рівні стало важко вирішувати. Політичний інструментарій міжнародної політики виявився недостатнім і не цілком ефективним у сучасному глобальному світі. Як приклади провалу міжнародної політики в кінці ХХ – початку ХХІ ст. можна привести події 11 вересня 2001 року, війну в Афганістані, війну в Іраку 2003 року, війну в Грузії 2008 року тощо.

Основним інститутом управління міжнародної політики була національна держава, яка за допомогою створення союзів і коаліцій, двосторонніх і багатосторонніх зв'язків підтримувала баланс сил й інтересів у міжнародній системі, забезпечуючи тим самим певний порядок і стабільність. У сучасних умовах національна держава продовжує залишатися одним із ключових елементів системи глобального управління. Однак процес глобалізації, безумовно, вносить радикальні зміни в положення держав. На сучасному етапі існує дві форми участі держави в глобальному управлінні:

1) безпосередня форма: стосується великих держав, які завдяки колосальним ресурсам можуть в односторонньому порядку справляти значний вплив на процес прийняття рішень, що відносяться до різних регіональних або глобальних проблем. Насамперед йдеться про Сполучені Штати Америки, які в кінці ХХ – початку ХХІ ст. все більш активно реалізовували і продовжують реалізовувати прагнення регулювати і направляти (в окремих випадках – застосовуючи силу) хід світової політики й економіки, іноді ігноруючи міжнародне право, думку ООН і всього світового співтовариства;

2) опосередкована форма: більшість держав беруть участь у глобальному управлінні опосередковано через міжурядові організації, які вони формують, і законам яких підкоряються [6].

Проте в межах нової системи держави змушені адаптуватися до мінливого, взаємопов'язаного і взаємозалежного світу, в якому не існує більше чіткого поділу між зовнішніми і внутрішніми справами (наприклад, з'являються нові типи держав – віртуальні держави, мікродержави і т. д.). Державна влада повинна передавати частину своїх функцій наднаціональним структурам, розділяючи з цими структурами свої управлінські функції і створюючи нові моделі світополітичного управління. Адже міжнародні міжурядові організації сприяють світовому управлінню та інтеграції, підвищуючи увагу до колективних проблем політики, економіки, екології та соціального захисту на відміну від традиційної уваги до міждержавних відносин.

Єдиною міжнародною організацією на сьогоднішній день, функціональна діяльність якої охоплює практично всі держави сучасного світу,

як і раніше, є Організація Об'єднаних Націй. За час свого існування ООН здійснила величезний внесок у забезпечення пріоритету правових норм у міжнародних справах. Вона ініціювала сотні міжнародних конвенцій, договорів і угод, які стосуються широкого спектру проблем: збереження навколишнього середовища, міжнародної торгівлі, захисту прав людини тощо. Спеціалізовані установи ООН, різні комітети, комісії намагаються регулювати міжнародні взаємодії у всіх сферах суспільного життя. Для багатьох малих країн, особливо країн, що розвиваються, ООН є єдиною можливістю оприлюднити свої інтереси і проблеми. Заслугою ООН є також те, що вона фактично виробила принципи глобального управління: колективне прийняття рішень урядами і неурядовими організаціями, консенсус як спосіб цього колективного рішення.

Значний внесок у глобальне управління в межах нової світової системи вносять і регіональні міжурядові організації (Європейський союз, Економічне співробітництво країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТЕС), Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), Південноамериканський економічний союз (МЕРКОСУР) і ін.). Ці організації є механізмом співробітництва країн-членів у різних сферах суспільного життя і сприяють більш ефективному глобальному управлінню. По-перше, наявність великих регіональних структур полегшує досягнення компромісу в процесі прийняття рішень на регіональному, а потім і на глобальному рівні. По-друге, зростають можливості опосередкованої участі малих держав у глобальному управлінні, підвищуються їхні шанси на реалізацію своїх інтересів.

Важливо відзначити, що інтеграційні взаємодії супроводжуються створенням інститутів – над- і транснаціональних організацій, у рамках яких ці взаємодії і відбуваються. Інститути, що забезпечують розвиток інтеграції, є новими явищами, оскільки мають певну правосуб'єктність у межах міжнародного права, впливають на поведінку і формування інтересів політичних акторів і створюють умови для світового порядку.

Можна сказати, що міжнародні інститути, які володіють певним ступенем наднаціональності, створюють абсолютно нове середовище для взаємодії держав, і передусім взаємодії політичного характеру. Таким чином, на відміну від класичних міжнародних організацій, які можуть бути розпущені, якщо інтереси держав-членів зміняться, наднаціональні інститути являють собою, крім усього іншого, стійку форму політичної інтеграції держав. Також необхідно зазначити, що на сучасному етапі класичних міжнародних організацій як форм політичного співробітництва залишається все менше, оскільки багато хто з них трансформуються в інститути, зважаючи на їхній досвід

взаємодії держав-членів, механізмів і правових основ такої взаємодії.

Сучасну інтеграцію можна розглядати як інструмент світової політики, за допомогою якого світова спільнота намагається вирішувати глобальні проблеми. Для ефективного використання владних повноважень у світовому масштабі необхідна тісна взаємодія між акторами світової політики, чітка координація їхніх дій, а також розроблення загальних норм і правил. Таким чином, сама світова політика містить у собі інтеграційні основи. І сьогодні, на початку XXI ст., назріла необхідність у глобальній інтеграції для вирішення глобальних проблем. Однак на даному етапі розвитку сучасного світу це досить складно, оскільки розвинені країни не можуть запропонувати рівні умови участі іншим державам у процесах глобалізації.

Важливу роль у сучасних світополітичних процесах все більше відіграють так звані глобальні форуми (G7, G20, Давоський форум, БРІКС і ін.). Головною відмінною рисою цих структур є їхній неформалізований (з позиції міжнародного права) характер. Однак їхня значимість у світовій політиці постійно зростає, оскільки на регулярних самітах та інших формах зустрічей обговорюються і узгоджуються позиції учасників, якими є провідні країни світу. Даний формат міжнародних зустрічей сприяє підвищенню ефективності управління глобальними процесами, оскільки саме цей формат дає можливість виробити нові механізми узгодження позицій провідних країн щодо вирішення глобальних проблем сучасності.

Такий варіант глобального управління в сучасній науковій літературі отримав назву «модель корпоративного управління», за якої існує узгоджена координація дій всіх ключових елементів світової системи. Активними учасниками управління в сучасному світі є різні недержавні, транснаціональні організації і сили, які діють незалежно від держав. Відбувається «транснаціоналізація» (термін Дж. Ная і Р. Кеохейна) всієї системи світу. Розгортаються процеси, в ході яких відносини на світовій арені, здійснювані урядами національних держав, доповнюються відносинами між приватними особами, групами і суспільствами. На думку Дж. Ная і Р. Кеохейна, різноманіття учасників, видів і «каналів» взаємодії між ними витісняє державу з центру світового спілкування, сприяє трансформації такого спілкування з «інтернаціонального» (міждержавного) в «транснаціональне» (тобто здійснюване без участі держав) [4, с. 229].

Ідея «глобального громадянського суспільства» не нова і бере початок у концепціях світового громадянства, міжнародної спільноти, світового суспільства. Її витоки можна виявити, наприклад, у концепції світового громадянства І. Канта. Пізніше ідею формування міжнародного товариства

розробив Х. Булл. За його теорією, «для того щоб міжнародне співтовариство перетворилося в міжнародне суспільство за типом внутрішньодержавного, треба, щоб держави у своїх взаєминах, у своїй поведінці на міжнародній арені керувалися тими ж принципами, яким вони слідуєть усередині свого суспільства, принципам ліберальної демократії» [10].

На думку науковців, до сучасного громадянського суспільства входять транснаціональні спільноти, транснаціональні неурядові організації, колективні глобальні рухи, мережеві групи за інтересами, міжнародні наукові та професійні асоціації, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу. Ці актори активно взаємодіють із державними структурами та міжнародними організаціями, а в подальшому будуть відігравати важливу роль у формуванні майбутнього світового суспільства і стануть атрибутом демократичного глобального управління.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, світова політика в сучасній науці і практиці має багатоглядне значення. Світова політика – це і новий науковий напрям, і нова філософія, й інструмент управління глобальним соціумом XXI ст. Саме тому глобальні процеси в економічній, політичній, соціальній сферах вимагають узгодження інтересів якщо не всіх, то більшості акторів. У результаті склалася двоїста ситуація. З одного боку, арсенал міжнародної політики як інструменту управління міжнародними взаємодіями втрачає в цих умовах свою актуальність, оскільки у багатьох випадках є неефективним. З іншого боку, цілком імовірно, що на цій новій глобальній хвилі державно-центрична модель управління отримає нове дихання, придбавши інші форми.

Наразі проблема співвідношення міжнародної та світової політики вимагає подальшого вивчення. Зростання різноманіття сучасного світу породжує необхідність формування нової парадигми політичної культури, яка висуває на перший план у питаннях політики не проблему суперництва і панування (як це було за часів міжнародної політики), а проблему розумного управління світовим соціумом. Йдеться про формування нової світополітичної моделі управління – «державо-бізнес-громадянське суспільство», яка була сформульована в рамках концепту електронної держави (E-government). Почасти ця модель активно й досить успішно реалізується ООН у рамках Глобального договору, в національних і регіональних проєктах електронних урядів низки держав і регіонів (Електронний уряд США, Франції, Великобританії, e-Europe і т.д.). Тож, скористатися успішним досвідом та віднайти абсолютно нові форми взаємодії є актуальною проблемою світової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановский В. Трансформация мировой системы в 2000-х годах. *Международные процессы*. 2010. Т. 8. № 1 (22). URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-second.htm> (дата обращения: 12.01.2020).
2. Бжезинский З. Мировое господство или глобальное лидерство. Москва : Международные отношения, 2005.
3. Вайнштейн Г. Новый миропорядок? URL: http://www.prof.msu.ru/publ/book5/c5_1_1.htm (дата обращения: 12.01.2020).
4. Кеохейн Р.О., Най Дж. С. (мл.) Транснациональные отношения и мировая политика. Теория международных отношений: хрестоматия / под ред. П.А. Цыганкова. Москва, 2002.
5. Політологія : підручник / І.М. Коваль та ін. Харків : Фоліо, 2012. 414 с.
6. Лютко Н.В., Заславська О.О. Політологія : навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2011. 319 с.
7. Мировая политика в условиях кризиса : учебное пособие / под. ред. С.В. Картунова. Москва : Аспект Пресс, 2010. 464 с.
8. Тишкун Ю. До проблеми змістового наповнення терміна «світова політика». *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 38–44.
9. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин : навчальний посібник. 3-тє вид. Львів : Новий світ-2000, 2009. 360 с.
10. Bull H. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. N. Y. : Columbia University Press, 1995.
11. Dunkan W.R., Jankar-Webster B., Switky B. *World Politics in the 21st Century*. London : Cengage Learning, 2008. XVI. 512 p.
12. *International Order and the Future of World Politics* / ed. by T.V. Paul, J.A. Hall. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 434 p.
13. Kegley Ch.W. *World Politics. Trend and Transformation*. 12th ed. Belmont, Ca. : Wadsworth ; London : Cengage Learning, 2009. XXXI. 636 p.
14. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*. 1991. Summer. P. 23–24.
15. Prozorov S. *Ontology and World Politics. Void universalism*. New York : Routledge, 2014. 158 p.
16. *The Globalization of World Politics. An Introduction of international relations* / ed. by J. Baylis, S. Smith, P. Owens. 6th ed. Oxford : Oxford University Press, 2014. XXXVII. 648 p.

ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СТАТЕВО-ВІКОВОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ТА НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У КРАЇНАХ ЄС У XXI СТОЛІТТІ

THE IMPACT OF MIGRATION ON THE TRANSFORMATION OF THE GENDER-AGE POPULATION AND ON ECONOMIC DEVELOPMENT IN EU COUNTRIES IN THE XXI CENTURY

Гречка О.Г.,

*аспірант кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

У статті проаналізовано особливості міграційних процесів в умовах глобалізації. Проведено аналіз наукових досліджень з даної теми. Зроблений аналіз впливу міграції на трансформацію статеві-вікового складу населення в країнах ЄС. Досліджено економічні, соціальні та демографічні наслідки даного процесу. Запропоновано шляхи вирішення даних проблем. Показано, що вплив міжнародної міграції на безпеку виявляється на рівні мігрантів, локальних спільнот, суспільств, окремих держав і Європейського Союзу загалом.

Здійснено методологічну ідентифікацію теоретико-концептуальних положень дослідження міжнародної міграції в сучасних глобалізаційних процесах. Обґрунтовано вплив статево-вікової та освітньо-професійної структури мігрантів на формування та перерозподіл людських ресурсів країн та регіонів. Окреслено вплив економічних трансформацій на міжнародну міграцію через визначення їхніх сучасних тенденцій. Описано причинно-наслідкові зв'язки міграцій між країнами та регіонами світу. Виявлено тенденції міграції біженців та уточнено дію політико-безпекового типу ризику на формування факторів виштовхування. Виявлено значення міжнародної міграції та грошових переказів для економічного розвитку країн, формування та розвитку людських ресурсів, подолання бідності, а також оцінено передумови та соціально-економічні наслідки міграційних процесів у ЄС. Систематизовано фактори формування міграційних мотивів у контексті їх зв'язку з економічними ризиками. Оцінено рівень економічних ризиків країн у порівняльному аспекті та окреслено їх зв'язок з формуванням міграційних потоків. Оцінено розвиток інституційного середовища регулювання процесів міжнародної міграції на глобальному, регіональному та національному рівнях, обґрунтовано нові підходи до формування концептуальних засад їх регулювання на регіональному, міждержавному та національному рівнях. Досліджено проблему трудової міграції в умовах міжнародної інтеграції, яка відіграє чи не найважливішу роль у сучасному міжнародному русі населення. Натомість міжнародна інтеграція, на думку аналітиків, є закономірною та неминучою, тому її необхідно приймати такою, якою вона формується.

Ключові слова: міграція, демографічна ситуація, статево-вікова структура, демографічне навантаження, народжуваність, природний приріст.

The article analyzes the features of migrational processes under globalization. The previous research in the field is analyzed. The analysis of the impact of migration on the transformation age-sex structure of the population in EU countries. The economic, social and demographic consequences of this process are investigated. The ways of solving these problems are offered. It is proved that the influence of international migration on the security issues reveals itself on the individual migrants' level as well as on the level of local communities, certain states and the European Union in general.

The methodological identification of theoretical and conceptual provisions of the study of international migration in modern globalization processes is carried out. It also substantiates the influence of the gender-age and educational-professional structure of migrants on the formation and redistribution of human resources of countries and regions. The influence of economic transformations on the international migration of human resources through the definition of their current trends is outlined. As the result, the cause-effect relation of migration between countries and regions of the world. The tendencies of migration of refugees as a special category of migrants from the post-conflict territories were revealed as well as the action of the political and security type on the formation of the factors of pushing out was specified. Identified the importance of international migration and money remittances for the country's economic development, the formation and development of human resources, poverty alleviation, as well as the preconditions and socio-economic results of migration processes in EC are assessed. The factors of formation of migration motives in the context of their connection with economic risks are systematized. The level of economic risks of countries in the comparative aspect is estimated and their connection with formation of migration flows is outlined. The development of the institutional environment for the regulation of international migration processes at the global, regional and national levels are evaluated the new approaches to the formation of conceptual foundations for its regulation was substantiated. The article is devoted to research of problems of labour migration in the conditions of international integration which plays or not major role in modern international motion of population. Instead, the international integration, in opinion of analysts, is appropriate and inevitable and she needs to be adopted such, which she is formed.

Key words: migration, the demographic situation, age-sex structure, demographic pressure, fertility, natural increase.

Постановка проблеми. Сьогодні багато країн світу живуть в епоху великих трансформацій, коли швидко змінюється етнічна структура населення. Це пов'язано як з масштабами міграційних процесів, так і явищами, що відбуваються в межах окремих регіонів. Сотні мільйонів людей залишають

місця постійного проживання і долають тисячі кілометрів у пошуках кращого життя. В умовах розширення світогосподарських зв'язків міжнародна міграція відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку країн. Із часом все більша частина держав ЄС приєднується до міграційних процесів та збільшує масштаби міжнародної міграції. Причини переміщення поділяються на економічні та неекономічні. Економічні причини пов'язані з різним рівнем соціально-економічного розвитку та призводять до міграції робочої сили у країни з високим рівнем життя з менш розвинутих країн. Показники чисельності населення та його статеві-віковий склад є одними з основних у статистиці населення, тому аналіз цих показників становить основу нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед відомих зарубіжних та вітчизняних науковців, що займалися даною проблемою, слід відзначити таких авторів як Д. Валантея, О. Гриценко, В. Джамана, А. Задою, Ф. Заставного, Т. Камінського, В. Козика, Р. Кулика, І. Курило, С. Макуху, С. Мельника, Л. Немеця, С. Стеценко, В. Стещенко, А. Сухорукова, В. Тарасевича, О. Хомра, С. Фоміна, Л. Шевченко та багато інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження впливу міграції на трансформацію статево-вікового складу населення в країнах ЄС та наслідків цього процесу на економічний розвиток європейських країн в ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Статеві-віковий склад не лише відбиває процеси відтворення населення в минулих періодах, а й становить основу для оцінки перспектив подальшого відтворення та розвитку країни.

Склад населення є результатом дії багатьох факторів, як демографічних (народжуваності, смертності, міграційних процесів), так і тих, що на них впливають – історичних, соціальних та економічних факторів. Статеві-вікова структура населення є головним фактором, що визначає безпосередньо тип динаміки населення та його розвиток, ситуацію на ринку праці, загальне соціально-економічне становище в країні. Відповідно, такі зміни вимагають в організаційно-управлінській системі впровадження нових заходів подолання труднощів, особливо це стосується системи соціального захисту населення, пенсійної політики, системи освіти тощо [3, с. 3].

ХХІ століття інколи називають століттям міграції. О. Хомра стверджував, що природним виявом мобільності людини, мотивованої прагненням до поліпшення умов свого існування, повнішого і надійнішого задоволення своїх потреб, є міграція. Міграційні переміщення, масштаби яких постійно зростають, а напрями і склад урізноманітнюються, перетворилися на помітний чинник

розвитку глобалізованого світу. Вони чинять значний вплив на кількісний та якісний склад населення, економіку, політику, культуру [8, с. 7].

Нехтування демографічним фактором у соціально-економічній стратегії розвитку держави веде до значних збитків у матеріальному, інтелектуальному і суспільному житті народу, прорахунків у державній політиці. Хоча демографічний стан та його розвиток – це об'єктивний процес, демографічна ситуація погіршується, якщо державні інституції орієнтуються на хибні теоретичні концепції, які не мають практичного підтвердження в реальному житті.

В умовах глобалізації економіки є гостра потреба і водночас можливість створення економічних та правових умов життя, навчання та розвитку особистості, розвитку малого та середнього бізнесу, залучення іноземних інвестицій, що у свою чергу сприятиме створенню нових робочих місць, зміцненню економіки, підвищенню доходів, а, відповідно, й рівня життя. Створивши сприятливі умови для самореалізації особистості, комфортні умови праці та гідну заробітну плату, питання еміграції поступово відпаде саме собою і виникне гарний ґрунт для імміграції.

Понад половини всіх мігрантів у світі проживають у 10 країнах, серед яких лідирує США [4, с. 12].

Таблиця 1

Країни з найбільшою чисельністю міжнародних мігрантів, млн осіб

Країна	Чисельність мігрантів у 2000 р.	Країна	Чисельність мігрантів у 2017 р.
США	34,8	США	49,8
Німеччина	11,9	Німеччина	12,2
Франція	6,3	Франція	7,9

На другому місці перебуває Німеччина, яка залучала значні контингенти іноземної робочої сили, приймала найбільше в Європі біженців, а також заохочувала до повернення на історичну батьківщину мільйони осіб німецького походження, передусім із країн Східної Європи. На третьому місці перебуває Франція, яка приймала більшу частку біженців до ЄС із Сирії [4, с. 12]. Загалом, в Європі питома вага мігрантів з 1990 р. по 2017 р. зросла з 6,8 до 10,5% [4, с. 10].

Для сучасної міграції характерним є явище, що дістало назву «міграційного переходу», тобто перетворення країн – постачальників мігрантів на реципієнтів. Достатньо згадати Ірландію, Італію, Іспанію, а також Малайзію, Корею, Таїланд, які були країнами масової еміграції, проте нині приймають дедалі більшу кількість іммігрантів на своїй території. Ознаки міграційного переходу спостерігаються нині у Східній Європі, наприклад

у Польщі. Країна, що внаслідок тривалої еміграції має одну з найчисельніших зарубіжних діаспор, є зараз країною призначення для сотень тисяч іноземних працівників, передусім з України [4, с. 13].

Зміна статеві-вікового складу в певний історичний період відбувається під впливом комплексу конкретних суспільно-економічних умов. Тому зміна відповідних структур відображає історію не тільки відтворення населення, але й країни. Статеві-віковий склад (часто дослідники вживають термін «статеві-вікова структура») є, як зазначено вище, визначальним не тільки для демографічних процесів, але й суспільства загалом.

Дослідження, проведені в різних країнах, показують різну динаміку адаптації різних етнічних груп мігрантів і тенденцію зближення рівнів народжуваності у корінних жителів іммігрантів у наступних поколіннях. Зокрема, у Франції – країні з тривалою історією імміграції – швидкість зближення рівнів народжуваності у мігрантів і корінного населення істотно залежить від країни походження. Так, мігранти з Південно-Східної Азії швидше адаптуються, ніж мігранти з Туреччини. Вищий рівень освіти є найважливішим чинником, який сприяє усуненню відмінностей у репродуктивній поведінці корінних жителів іммігрантів, і вже нащадки мігрантів у більшості етнічних груп демонструють дітородні вподобання, характерні для корінного населення.

На формування статевої структури населення країни насамперед впливає рівень народжуваності та смертності. Протягом 2018 року в ЄС народилося 5 мільйонів дітей, що майже на 118 000 менше, ніж попереднього року. Найвищі показники народжуваності торік були в Ірландії (12,5% на 1000 жителів), Швеції (11,4%), Франції (11,3%) та Сполученому Королівстві (11,0%), а найнижчі – в Італії (7,3%), Іспанії (7,9%), Греції (8,1%), Португалії (8,5%), Фінляндії (8,6%), Болгарії (8,9%) та Хорватії (9,0%) [5].

По ЄС рівень народжуваності становив 9,7% на 1000 жителів. Водночас у 2018 році в ЄС було зареєстровано 5,3 мільйонів смертей, що майже на 46 тис. більше, ніж попереднього року.

Народжуваність мігрантів у країнах Європи дещо вища за народжуваність корінного населення й помітно сприяє збільшенню показників народжуваності. Але вже у 2019 році в Німеччині сумарний показник народжуваності жінок-іммігранток у 2019 р. становив 1,83 дит. на одну жінку, тоді як народжуваність місцевих жінок знаходилася на рівні 1,42 дит. на жінку. У Франції, відповідно, 3,1 та 1,84 дит. на жінку, в Італії – 1,83 та 1,29, у Великій Британії – 2,08 та 1,74, в Швеції – 2,18 на 1,83 дитини на жінку [5].

Населення ЄС станом на 1 січня 2019 року перевищило 513 мільйонів осіб, як повідомляє «Європейська правда», такі дані 10 липня наво-

дить Євростат. На 1 січня 2019 року кількість населення Європейського союзу становила майже 513,5 млн осіб, порівняно з 512,4 млн на 1 січня 2018 року. Торік у ЄС зафіксували більше смертей, ніж народжень (5,3 млн смертей і 5,0 млн народжень), що означає, що природна зміна населення ЄС була негативною вже другий рік поспіль. Зміна чисельності населення (позитивна, на 1,1 млн жителів), таким чином, була зумовлена чистою міграцією [5].

Соціологічні дослідження показують, що дітородні наміри починають формуватися в дитинстві та зазнають впливу пріоритетів і вподобань найближчого оточення. Однак згідно з поколінною моделлю, що окреслює зв'язки міграції і народжуваності, повне прийняття мігрантами репродуктивних норм і цінностей, характерних для жителів місцевості (країни) переселення, можливе лише в наступних поколіннях (тобто в поколіннях дітей, онуків переселенців). Поколінна модель добре пояснює, чому народжуваність у мігрантів із сільської місцевості в міській поселення перевищує народжуваність, що характерна для корінних жителів міст, тоді як діти мігрантів, народжені у містах, вже матимуть нижчу дітородну активність порівняно з їхніми батьками. Однак культура, норми та цінності місця походження все ж таки впливатимуть навіть після переходу на низький рівень народжуваності.

Якщо ще півстоліття тому жінки мігрували переважно у складі сімей, нині вони виїжджають до інших країн самостійно. Фемінізація перетворилася на характерну рису сучасної міграції завдяки структурним змінам у світовій економіці, а саме швидкому зростанню індустрії послуг, яка натепер забезпечує до 2/3 новоутворених робочих місць.

В усіх країнах Європи (крім Ісландії) кількість жінок перевищує кількість чоловіків. Так, у Великій Британії на 100 жінок припадає 99 чоловіків, в Іспанії та Албанії – по 98, у Німеччині й Чехії – по 97, у Франції – 96, у Португалії, Боснії і Герцеговині – по 95, у Польщі – 94, у Сербії – 95, в Італії – 93, в Угорщині – 91, у Білорусі – 87, в Україні – 86, у Латвії й Литві – по 85 (це найбільше перевищення кількості жінок серед країн світу).

Відомий чеський демограф Томаш Фьяла зазначає, що населення Чехії до 2100 року може скоротитися до 6,5 млн чоловік, тобто майже на 48% (сьогодні в Чехії трохи більше 10,5 млн). Припинити таке скорочення може тільки трудова міграція, завдяки якій приріст населення зросте та покращить показники економічного зростання країни [1].

Перевищення кількості жінок значно зростає в старшій віковій групі, а зважаючи на старіння населення, можна прогнозувати зростання диспропорції в європейських країнах. Залучення більшої кількості жінок до робочої сили може мати

значний вплив на економічне зростання, оскільки через старіння населення, природне скорочення населення та міграційні процеси кількість робочої сили щорічно в деяких країнах ЄС зменшується.

На початку XXI ст. у країнах Європи відбувся своєрідний і дуже символічний демографічний переворот – частка населення старшої вікової групи перевищила частку населення віком до 14 років. Загалом, в Європі частка населення молодшої вікової групи менше ніж 20%, а в Італії, Іспанії, Греції, Боснії і Герцеговині – менше ніж 14% і продовжує поступово знижуватися. Частка населення середнього віку перевищує 60%. Зростає частка старшої вікової групи (60 років і старше), яка перевищує 21%. Населення старіє. Тривалість життя в країнах Східної Європи становить 68–79 років, в інших регіонах зазвичай перевищує 78 років. Особливо це характерно для Північної Європи, де лідерами є Ісландія (83 роки) та Швеція (82 роки).

Тоді як чисельність населення більшості країн Західної та Північної Європи постійно зростає, майже в усіх країнах Балтії, на Балканах і в колишніх країнах-сателітах Радянського Союзу населення, починаючи з 1990 року, стрімко скорочувалося. Болгарія, наприклад, утратила за цей час близько 19% населення, а в Латвії ця цифра становила цілих 27%.

Так, кількість населення зросла у 18 країнах-членах ЄС. Найбільший приріст зафіксували на Мальті (+36,8 осіб на 1000 мешканців). З 83 млн мешканців (або 16,2% від загального населення ЄС) Німеччина має найбільше населення серед країн-членів, випереджаючи Францію (67 млн, або 13,1%), Велику Британію (66,6 млн, 13%), Італію (60,4 млн, або 11,8%), Іспанію (46,9 млн, або 9,1%) та Польщу (38 млн. осіб, або 7,4%). Серед решти держав-членів ЄС чотирнадцять мають частку від 1% до 4% населення ЄС і вісім – частку нижче 1% [5].

Крім Мальти, приріст зафіксували в Люксембурзі (+19,6%), Ірландії (+15,2%), на Кіпрі (+13,4%), у Швеції (+10,8%), Словенії (+6,8%), Бельгії (+ 6,1%), Іспанії та Нідерландах (обидві +5,9%) та Великій Британії (+5,6%).

На відміну від цього, найбільше скорочення населення зафіксували в Латвії (–7,5%), далі йдуть Болгарія та Хорватія (обидві –7,1%), Румунія (–6,6%) та Литва (–5,3%) [5].

Враховуючи тенденції народжуваності в країнах ЄС, істотну групу становитимуть вихідці з Близького Сходу. Частка мусульман, за даними Pew Research Center, у 2050-му сягне 7,4% проти 4,9% натеper, і це за умови «нульової міграції». А якщо високі міграційні темпи збережуться, цифра сягне 14%, тоді як у деяких європейських містах мусульмани просто стануть більшістю. Мусульманином буде кожен третій мешканець Швеції, кожен п'ятий мешканець Німеччини

й Франції, Бельгії та Британії. А ось у Польщі або Чехії на той самий 2050-й сумарно прогнозують менш як 2% мусульман [9].

Увагу аналітиків привертає стійка тенденція, що відзначається протягом останніх 18 років у зменшенні кількості населення східних регіонів Європи та, навпаки, зростанні населення на заході континенту. Геополітичне значення таких демографічних та кількісних змін в європейському ландшафті значне, оскільки вони впливають на зовнішню та внутрішню політику держав континенту. Держави змушені враховувати проблеми з мігрантами та спричинену ними асиміляцію. Останнє вносить зміни до потенційних електоральних настроїв у провідних країнах ЄС та може впливати на їхню внутрішню і зовнішню політику.

Перетікання значних мас населення зі Сходу на Захід Європи призводять до локального зростання його кількості в західноєвропейських регіонах. Внаслідок цього забезпечені країни в Західній Європі, зокрема Швейцарія, Німеччина та Великобританія, протягом десятиліть переживали високий рівень імміграції. У маленькій і дуже дорогій для життя Швейцарії більша частина зростання кількості населення зумовлена імміграцією [6].

Проте, як зазначають експерти, кількість населення у країнах Західної Європи збільшується також унаслідок природного приросту. У більшості європейських країн кількість народжених перевищує кількість померлих, зокрема у Швеції та у Швейцарії. Лише деякі держави Європи, зокрема Німеччина та Італія, фіксували перевищення рівня смертності над народжуваністю.

Вільний рух людей у контексті розширення ЄС на схід сприяв міграції від бідніших східноєвропейських до більш багатих країн Західної Європи. Від 2004 року до ЄС приєдналися 13 країн. За даними Міжнародної організації з міграції (ІОМ), приєднання Латвії до ЄС спричинило хвилю міграції робочої сили, переважно до Ірландії та Сполученого Королівства.

Насамперед молодь східноєвропейських країн у віці від 18 до 30 років залишає свою батьківщину з огляду на економічну ситуацію. Якщо від'їжджає молодь, це означає, що меншою буде народжуваність. Рівень народжуваності повинен, відповідно, мати показник значно більший за 2,1 дитини на одну жінку, що необхідно для стабільного існування суспільства та для компенсування рівня зменшення кількості населення.

С. Польовик у своїй статті «Еміграція зі Сходу на Захід» зазначає, що загальною тенденцією в Європі є продовження зменшення кількості народжуваних дітей, у розрахунку на одну жінку за період від 1990 до 2017 року, зменшилася від 3 до 1,7. У Центральній Європі цей показник становив

у 2016 році 1,48, у Південно-Східній Європі – 1,58. Більш високими показники народжуваності були в Західній Європі, у межах 1,8 дитини на одну жінку. Найменший рівень народжуваності був у Південній Європі, зокрема в Іспанії та Італії [6].

Отже, неупереджений погляд свідчить про одне: «корінних» європейців істотно поменшає. Звісно, можна заперечувати ці передбачення, шукаючи похибки, наголошуючи на ймовірних змінах трендів народжуваності та інших вадах демографічної науки, але наразі аргументованих альтернатив запропоновано так і не було. Залучення іноземної робочої сили призводить до зростання конкуренції на внутрішньому ринку праці, що до певної міри стимулює зростання продуктивності праці та ефективності виробництва в країні. Країни з більшим населенням можуть мати довгострокові економічні переваги.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, важливою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якої країни є демографічний фактор як самостійна складова частина фундаменту, на якому тримається суспільство, елемент кореневої системи, що живить усе суспільне дерево. Він відображає в собі взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення (його чисельністю, статеві-віковою, сімей-

ною структурами, а також з динамікою народжуваності, смертності, міграцій, станом здоров'я, розселенням, професійно-освітньою структурою тощо). Населення є суб'єктом суспільного розвитку, носієм усіх соціальних відносин і відтворюється на розширеній чи звуженій основі.

Оскільки міграція збільшує кількість населення багатих країн, їм гарантоване довгострокове панування через зв'язок, що існує між чисельністю населення та інноваціями. Тоді як народжуваність протягом більш-менш тривалого часу залишатиметься стабільною, передбачити хвилі міграції майже не видається можливим. Ситуація може змінюватися протягом найкоротшого часу. Так, недавня міграційна криза призвела до того, що багато країн Західної Європи зіткнулися з припливом молодих людей, які в разі, якщо вони залишаться там, омолодять їхнє населення.

Отже, міжнародна міграція населення стає позитивним явищем не тільки для поповнення ринку дешевою і доступною робочою силою, але й для фінансової підтримки їхніх рідних домогосподарств на батьківщині. Для корінного населення й органів влади розвинених країн міжнародна міграція вже починає асоціюватись із соціальним благом усього суспільства як у країнах-донорах, так і у країнах-реципієнтах робочої сили. Тому економічні та соціальні передумови міграції будуть посилюватись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бербенець О. Проблеми міграції робочої сили та шляхи їх вирішення. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. 18 жовтня. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4450>
2. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. 2015. 44 с. URL: http://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/genderna_pol_tika_s.pdf
3. Загальна характеристика статеві-вікового складу населення України. *Державна служба статистики*. 2014. 1 січня. 7 с. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/dop_age_01012014.pdf
4. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
5. Населення ЄС сягнуло 513 мільйонів: найбільший приріст на Мальті, скорочення – у Латвії. *Європейська правда*. 2019. 10 липня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2019/07/10/7098305/>
6. Польовик С. Еміграція зі Сходу на Захід. *Аналітичний центр «Борисфен Інтел»*. 2018. 2 серпня. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/migr/>
7. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 2. 13 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8810/11Rovenchak.pdf?sequence=1>
8. Хомра А.У. Міграція населення: вопросы теории, методики исследования. Київ : Наукова думка, 1979. 148 с.
9. Якубович М. Демографія чи геополітика? Про Близький Схід у Європі. *Український тиждень*. 2018. 26 вересня. URL: <https://tyzhden.ua/World/219963>

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

AXIOLOGICAL ASPECT OF MODERNIZATION OF THE POLITICAL SPHERE OF THE UKRAINIAN SOCIETY

Лавринович О.А.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету

У статті розглядається ціннісна складова частина модернізації політичної сфери українського суспільства. Мета цієї статті полягає в аналізі аксіологічних детермінант акторів соціальних відносин та відповідності їхніх ціннісних пріоритетів реальним діям в умовах політичної модернізації в сучасній Україні. Визначаються основні теоретико-методологічні підходи щодо трактування поняття політичної модернізації; з'ясовується відповідність ціннісних пріоритетів соціальних акторів політичної модернізації в Україні їхнім діям. Зазначено, що особливості модернізації політичної сфери, які розкриті в наведених теоретичних розробках, виявилися й у процесі демократичного розвитку України. Наголошується на необхідності зв'язку змін інституційного порядку з інтеріоризацією демократичних цінностей та політичних установок, які їм відповідають, з уявленнями індивідів, груп, прошарків про пріоритетні напрями розвитку та потреби суспільства. На основі результатів соціологічних досліджень аналізуються ступінь усвідомлення серед українців важливості демократії для розвитку країни, задоволення її поступом, визначення основних ціннісних переваг та окреслення головних завдань. Відзначається розбіжність в оцінках перспектив розвитку держави. Попри те, що демократія стала для більшості респондентів невід'ємним елементом свідомості, загалом, громадська та політична активність українців доволі слабка, до того ж у суспільстві немає консенсусу стосовно того, що демократія є найкращою/найоптимальнішою системою правління. Поширена думка, що недемократичні методи управління, за певних обставин, можуть бути ефективнішими. Характеризуються чинники, які зумовлюють перевагу недемократичних способів реалізації влади над демократичними. Підкреслюється тенденція до раціоналізації політичної культури, яка ґрунтується на логічності, прогнозованості, стратегічному баченні взаємозв'язку суспільних та індивідуальних інтересів через політичну практику самоорганізації, що водночас із визнанням більшістю важливості демократії для розвитку країни становить міцний підмурок у проведенні демократичних перетворень і дає надію на їх успішну реалізацію.

Ключові слова: модернізація, політика, модернізація політичної сфери, демократія, цінності, інституціоналізація, політична культура, суспільство, українське суспільство, демократизація українського суспільства.

The article deals with the value component of the modernization of the political sphere of Ukrainian society. The purpose of this article is to analyze the axiological determinants of social relations actors and the correspondence of their value priorities to real actions in the context of political modernization in modern-day Ukraine. The basic theoretical and methodological approaches to the interpretation of the concept of political modernization are defined; the correspondence of the value priorities of social actors of political modernization in Ukraine to their real actions is determined. It is noted that the peculiarities of the modernization of the political sphere, which are revealed in the above theoretical developments, were also revealed in the process of democratic development of Ukraine. The need for linking institutional changes with the internalization of democratic values and the political settings that correspond to them, with the perceptions of individuals, groups, layers about priority development goals and the needs of society is emphasized. Based on the results of sociological research, the degree of awareness among Ukrainians of the importance of democracy for the country's development, satisfaction with its development, determination of the main value priorities, delineation of the main goals of the country's development are analyzed. The factors that determine the predominance of undemocratic ways of exercising power over democratic ones are characterized. The survey results show a high level of democracy support for ordinary citizens of Ukraine. At the same time, despite the fact that democracy has become an integral part of the consciousness of the majority of respondents, the overall public and political activity of the Ukrainians is rather weak, as they are convinced of the ineffective influence on political decision making. Moreover, there is no consensus in society that democracy is the best / most optimal system of government. It is widely believed that undemocratic management practices may, under certain circumstances, be more effective. Among those polled, there is a proportion of those who have shown indifference to how government will be implemented. There are also differences in estimates of the prospects for the development of the state. At the same time, it is worth emphasizing the tendency towards rationalization of political culture, which is based on logic, predictability, strategic vision of interconnection of public and individual interests through political practice of self-organization. At the same time, recognizing the majority of the importance of democracy for the development of the country is a solid foundation for democratic change, which gives hope for their successful implementation.

Key words: modernization, politics, modernization of the political sphere, democracy, values, institutionalization, political culture, society, Ukrainian society, democratization of Ukrainian society.

Постановка проблеми. Впродовж останніх майже трьох десятиліть в Україні відбувається модернізація політичної сфери. За роки незалежності були зроблені значні досягнення у цьому напрямі, але загалом демократичні реформи, які були проведені й мали би сформувані політичну

систему нової якості, через непослідовність, анти-системність і половинчастість не відвернули політичної напруги та криз. Показовими стали формальність змін та аберації демократичних перетворень, зокрема поширення корупції в різноманітних формах, особливо політичної (на найвищих рівнях); відсутність стійких правил демократичної політичної гри (домінування неформальних правил (непотизм, клієнтизм) над формальними (конституцією та законами)); брак відкритості, прозорості, відповідальності влади; вплив різних акторів суспільно-політичного процесу (приміром, фінансових і компрадорських груп) на ухвалення політичних рішень на свою користь тощо.

Революція Гідності, яка стала протестом проти цих викривлень і, водночас виступом за демократичні цінності та європейський вектор розвитку, продемонструвала нагальну потребу «перезавантаження» владної системи. Після подій 2013–2014 рр. перед владою й українським суспільством постав виклик втілення такої демократичної моделі, в якій головним суб'єктом модернізаційних процесів виступатимуть громадяни, де буде актуалізована їхня творча самореалізація та відповідальність за результати своєї діяльності. Перемога на виборах Володимира Зеленського та партії «Слуга народу» підтвердила запит суспільства на радикальні зміни. Проте нинішнє становище України залишається складним і потребує осмислення, оцінки здобутків та втрат, виявлення факторів, які сприяють демократичним перетворенням чи, навпаки, гальмують їх реалізацію, зокрема негативних наслідків світової кризи, що розпочалась у першому кварталі 2020 р. Оскільки ця криза має «нестандартний» характер і протікає не за загальновідомими економічними законами, вона впливатиме не лише на господарчий комплекс України та її експортний потенціал, а й на соціально-економічне становище та демократичні процеси.

Дослідження, проведені в останні десятиліття, довели, що модернізація – це не автоматичний розвиток системи, а результат дій окремих осіб і колективів, що виникнення та розвиток демократичних інститутів пов'язані зі зміною цінностей («старих» (матеріалістичних) на «нові» (постматеріалістичні)) [1, с. 10], з формуванням сучасної емансипативної системи цінностей (з перевагою цінностей самовираження). Від адекватності ціннісних орієнтацій суспільства вимогам модернізації залежать її «якість», масштаби загального оновлення. Через це видається актуальним звернення до аналізу ціннісного складника модернізації політичної сфери українського суспільства, оскільки це надасть можливість визначити домінантні політичні орієнтації, а отже, цільові настанови суспільства та оцінити перспективи розвитку демократії в Україні.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Значний внесок у розроблення теорії модернізації здійснили представники західноєвропейської науки. Підвалини дискурсу модернізації закладено ще в працях М. Вебера, Е. Дюркгайма, К. Маркса, В. Парето, Т. Парсонса, П. Сорокіна та ін. Подальший розвиток питання трансформаційних та модернізаційних зрушень в умовах глобалізації, демократизації громадсько-політичної сфери отримали в працях Г. Алмонда, Ш. Айзенштадта, З. Баумана, У. Белла, Х. Вельцеля, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Р. Інглегарта, Д. Істона, С. Ліпсета, Д. Пауелла, А. Пшеворського, П. Штомпки та ін.

Останні десятиліття окремі аспекти теорії модернізації активно досліджуються у вітчизняній науці. Серед праць українських учених, присвячених осмисленню сучасних процесів суспільної трансформації та політичної модернізації, її аксіологічного складника, на особливу увагу заслуговують розробки Є. Головахи, М. Головатого, В. Горбатенка, А. Колодій, Н. Кононенко, П. Кутуєва, Ю. Мацієвського, М. Михальченка, І. Піляєва, О. Радченка, Ф. Рудича, М. Шульги та ін.

Вагоме емпіричне опертя для наукового аналізу надають міжнародні дослідницькі агенції Pew Research Center, The Gallup Organization, Freedom House, вітчизняні – Інститут соціології НАН України, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак попри поглиблення наукових розвідок у навколomodерному дискурсі, зокрема в руслі аксіологічного зрізу політичної модернізації українського суспільства, подальшого переосмислення в політичній царині потребує проблема кореляції задекларованих ціннісних настанов їхньому фактичному втіленню.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статі є аналітика релевантності аксіологічних детермінант акторів соціальної дії процесам політичної модернізації сучасної України, що передбачає вирішення таких завдань: визначення основних теоретико-методологічних підходів щодо експлікації поняття політичної модернізації; з'ясування кореляції декларованих ціннісних пріоритетів їхній фактичній реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен політичної модернізації вже тривалий час залишається в центрі уваги суспільствознавців, але, незважаючи на значну кількість наукових розвідок, присвячених його аналізу, єдина теоретична та методологічна концепція ще й досі не вироблена. Сучасний аналіз явища політичної модернізації містить декілька визнаних концептуальних підходів до розуміння його сутності, які

мають своїх прихильників і критиків. На думку одних дослідників, модернізація у політичній сфері пов'язується з трансформацією соціальних умов, зокрема соціальною мобілізацією і зростанням політичної участі громадян; диференціацією політичної структури з високою спеціалізацією політичних ролей та інститутів; зі зменшенням ролі та легітимації традиційної еліти та заміною на модернізаторську еліту, яка здатна мобілізувати ресурси й політичну підтримку, формулювати політичні вимоги [2]. З іншої точки зору політична модернізація належить до сфери управління, потребує політичних інститутів, які здатні забезпечити стабільність, легітимність суспільного порядку, інтеграцію суспільства [3, с. 32]. Ще інші вважають, що політична модернізація проявляється в трансформації соціальних умов та розвитку політичної культури [4, с. 41]. При цьому найбільший акцент робиться на секуляризації політичної культури, яка полягає в раціоналізації політичного мислення та політичної діяльності індивіда, переході від ірраціональних факторів (емоцій, переживань, традицій, звичаїв) політичної поведінки до раціонального начала у формуванні політичних позицій (конкретні факти, право, точна інформація) [5, с. 300]. Нині досить поширеним серед науковців є розгляд політичної модернізації як демократизації політичної системи. Як базовий фактор демократизації відмічаються цінності та установки, що асоціюються з громадянською культурою (політична участь, підтримка демократичних інститутів, толерантність та ін.) [6, с. 563], а розвиток демократії пов'язується з «бажанням рядових громадян боротися за демократичні інститути» [7, с. 136]. Особливо підкреслюється роль у процесах демократизації сучасного типу особистості, головними відмінностями якої є готовність до нового досвіду, відкритість, толерантність стосовно інших поглядів та думок, активна життєва позиція, усвідомлення цінності самовдосконалення, високий рівень освітніх, культурних, професійних домагань тощо [8, с. 180].

У вітчизняній літературі політична модернізація визначається як процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених [9, с. 365].

Вочевидь, що всі наведені підходи розкривають різні аспекти політичної модернізації, проте вони можуть бути розглянуті як компліментарні відносно один до одного. Політична модернізація – це складний процес, який відбувається у комплексі вимірів від зміни поведінки індивідів, груп, прошарків і формування нових якісних характеристик ціннісної системи, до глибоких інституціональних пере-

творень, розбудови політичних інститутів, котрі забезпечують адаптованість політичної системи до мінливих умов, її адекватне реагування на запити суспільства та потужні виклики сучасності, які мають глобальний характер. Вона простежується як рух у напрямі демократизації, досягнення вищого ступеня політичного розвитку, передбачає вдосконалення та покращення суспільних відносин.

Особливості модернізації політичної сфери, які розкриті в зазначених теоретичних розробках, виявилися й у процесі демократичного розвитку України. Після проголошення незалежності в державі розпочалися масштабні структурні перетворення: зміна системи державного управління, прийняття нової демократичної Конституції, становлення владних структур, децентралізація влади, розбудова громадянського суспільства, формування багатопартійної системи, розвиток місцевого самоврядування, руйнування «старих» соціальних інститутів, реорганізація установ та організацій. Але деінституціоналізація, руйнування інституціональних утворень, зміна соціальних норм [10, с. 6] на початку 90-х років минулого століття не торкнулися основ «старих» інститутів, вони, попри втрату двох інституціональних атрибутів легальності та організаційної структури, не втратили традиційної легітимності й продовжували виконувати свої регулятивні функції, зберігаючись у формі традиційних конвенціональних норм та стереотипів масової свідомості, пов'язаних з минулою радянською традицією [10, с. 10]. Реінституціоналізація, реформування того, що вже існує, була суперечливою та непослідовною, частіше відповідала інтересам кон'юнктури та швидkozмінним балансам сил, а первинна інституціоналізація/чи власно інституціоналізація нагадувала скоріше імітацію створення нових інститутів та процедур, характерних для західних демократичних країн, ніж їх реальну розбудову. Таке співіснування старих і нових правил та норм спричинило появу «феномену подвійної інституціональної системи» (цей феномен достатньо ґрунтовно досліджено у працях вітчизняних соціологів Євгена Головахи та Наталії Паніної) [10; 11]. Унаслідок відсутності чітко організованої інституціональної системи, послаблення принципу верховенства права, переваги неформальної політики в політичному процесі, зокрема невизнання політичними гравцями формальних правил, брак між ними взаємної довіри, стало утвердження неефективної інституційної рівноваги – гібридного режиму [12, с. 81–82].

Отже, зміна формальних інститутів, запровадження державних демократичних інститутів ще не означає, що вони будуть ефективно функціонувати і сприяти успішній демократизації суспільства. Доведено, що конструктивні зміни інституційного порядку пов'язані з інтеріоризацією

демократичних цінностей та політичних установок, які їм відповідають, уявленнями індивідів, груп, прошарків про пріоритетні напрями розвитку та потреби суспільства. Тому, щоб було реалізовано формування сучасного демократичного інституту, його відтворення та розвиток, актори соціальних відносин мають розуміти необхідність засвоєних ними норм та взірців поведінки, які входять до складу інституту, усвідомлювати їхню актуальність як для себе, так і для інших. Демократія не може панувати в суспільстві, в якому більшість не підтримує демократичні цінності, проявляє безініціативність та не активна в розв'язанні суспільних проблем. Як наголошують сучасні дослідники демократії (Г. Алмонд, П. Бернхаген, Х. Вельцель, С. Верба, Р. Інглегарт, К. Харпфер), демократія – це не лише демократичні інститути й підзвітність уряду громадянам [13], а спосіб життя, який ґрунтується на принципах свободи, рівності, толерантності, індивідуальної відповідальності, відкритості змінам, громадянської взаємодопомоги, самоуправління та усвідомлення того, що демократія є «єдиною можливою формою політичного життя», «кращою формою правління» [14, с. 230, 280].

Якщо розглядати демократію з цих позицій як цінність, то останніми роками для більшості українців вона стала невіддільним елементом свідомості. За результатами Міжнародного дослідницького центру Геллапа (Gallup International Association) у 2013 році майже дві третини українців (74%) заявили, що демократія важлива для розвитку країни, зокрема, для третини респондентів (28%) найбільш привабливою є демократія західного типу, однак лише приблизно кожний десятий (12%) з опитаних був задоволений чи почасти задоволений її розвитком у країні [15]. Схожі результати отримані й під час вітчизняних соціологічних досліджень. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, для більшості українців (75,3% у 2016 році) скоріше важливим і дуже важливим виявився демократичний розвиток країни [16, с. 517], але тим, як розвивається демократія в Україні, скоріше задоволені й повністю задоволені лише 12,5% (у 2016 р.) респондентів [16, с. 436]. Під час опитування, проведеного Центром Разумкова у 2017 році, середня оцінка рівня задоволення розвитком демократії за шкалою від 0 до 10 (де «0» означає вкрай незадоволений, а «10» – дуже задоволений) становила 3,8 бала [17, с. 46]. Лише 17% респондентів в Україні вважають, що в їхній країні «повною мірою» та «частіше» поважають права людини (для порівняння – в Німеччині 86,4%, Польщі 68,1%) [17, с. 47].

Поряд з усвідомленням важливості демократії і водночас з незадоволенням її розвитком українці покладають надії на «сильну руку». Згідно

з результатами моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України близько двох третин респондентів погоджуються із твердженням, що «декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони і дискусії» [18, с. 217]. За даними Центру Разумкова у 2017 році частка прихильників демократії становила 86,5%. Водночас майже 80% вважали хорошим типом політичної системи для нашої країни такий, в якому буде сильний лідер [17, с. 50], незалежний від парламенту та виборів. Хоча при цьому досить низько оцінювалась «покірність правителю» [17, с. 48], для майже для 12% респондентів прийнятним був військовий режим [17, с. 50]. Про популярність авторитаристських настроїв серед українського населення свідчать і результати зарубіжних досліджень. У процесі проведення масштабного соціологічного опитування «Релігія та національна приналежність у Центральній та Східній Європі» авторитетним аналітичним центром Пью (Pew Research Center) з червня 2015 р. по липень 2016 р. у 18 країнах Центральної та Східної Європи результати дослідження підтримки демократії показали, що в Україні 31% респондентів вважають, що за деяких обставин управління недемократичними методами може бути кращим, для 23% – не має значення як здійснюється управління країною, для 36% демократія – краща форма правління [19, с. 141]. На спад показників демократичних процесів з 4,61% (у 2017 р.) до 4,64% (у 2018 р.) вказують і підсумки дослідження міжнародної неурядової організації «Дім Свободи» (Freedom House) [20] (такі показники зафіксовано вперше з часу Революції Гідності у 2014 році).

Також привертає увагу й те, що на питання «Якщо б Вам прийшлося вибирати, то що з наведеного Ви вважаєте найважливішим?» 3,2% респондентів вважають захист свободи слова, 46,3% – порядок у країні, 31,4% – боротьбу зі зростанням цін [21, с. 221]; 26% громадян згодні поступитися державі часткою прав і свобод в обмін на власний добробут, дещо більше – 35% заради особистої свободи та дотримання всіх громадянських прав готові терпіти певні матеріальні труднощі, 39% не змогли зробити вибір між цими альтернативами [22]. Для більшості українців уже тривалий час значущими залишаються цінності виживання, фізичного та психологічного комфорту, добробуту. Протягом усього періоду незалежності показники значущості вітальних цінностей коливаються в межах 4,6–4,9 бала за 5-бальною шкалою [23, с. 74]. Найчастіше респонденти як найважливіші термінальні життєві цінності називають здоров'я (58%), щасливе сімейне життя (41%) та матеріально забезпечене життя (39%). Найрідше до найважливіших цінностей відносять пізнання (5%), щастя інших (5%), суспільне визнання (3%), красу природи

та мистецтва (3%), розваги (2%) і творчість (1%) [21, с. 203]. І хоч для молоді найбільш значущими цінностями є «цікава робота», «активне діяльне життя», «розвиток» [21, с. 202], проте для всіх вікових груп головними залишаються цінності «доброта» та «безпека» [21, с. 205]. Обираючи головний напрям розвитку суспільства між «високим рівнем економічного зростання», «високою обороноздатністю», «більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві», «зробити красивішими міста і села», 69% респондентів надали перевагу високому рівню економічного зростання [21, с. 220]. Слід підкреслити, що в Україні, порівнюючи з країнами-сусідами, рівень споживчих можливостей та матеріального становища загалом є досить низьким [24, с. 48], більша порівняна бідність (у 2010 р. – 24,1%, а у 2017 р. – 24,4%) [24, с. 44]. Переважно респонденти вважають, що держава і громадяни мають докладати спільних і рівноправних зусиль у забезпеченні їхнього рівня життя і поширення думок про поділ відповідальності з державою сьогодні підвищується [23, с. 86], через що важливим елементом демократії для українців є забезпечення державою рівності доходів громадян.

Можна припустити, що така готовність до можливості недемократичних способів реалізації влади пов'язана з нинішніми умовами життя, домінуванням «старих» матеріалістичних цінностей, послабленням відчуття екзистенційної безпеки в ситуації, коли демократія асоціюється зі свободою, конкуренцією, контролем над органами влади, а держава не може забезпечити дотримання законності, соціальної стабільності та економічного розвитку. За таких умов кризових ситуацій демократія та безпека як цінності протиставляються одна одній. Безпека пов'язується з порядком, що для частини респондентів асоціюється із сильним лідером. Відчуття екзистенційної загрози спонукає людей до пошуку захисту, зокрема притулку в міцно згуртованих групах. Відповідно, сфера солідарності звужується до меж спільноти. Як наслідок, збільшується рівень групової довіри, що сприяє виживанню групи в кризових ситуаціях, але разом знижується рівень довіри до людей загалом, обмежується особиста свобода, відбувається поділ на «свого» та «чужого». Такі групи, в умовах слабких демократичних традицій у суспільстві, можуть стати об'єктом впливу красномовних і голосливих політичних лідерів як певний інструмент реалізації власних політичних інтересів, позаяк відсутність сталих демократичних орієнтирів і норм політичної поведінки посилює авторитарні суспільні настрої.

Передумови і зміст української політичної культури в умовах гібридного режиму, як стверджує більшість вітчизняних дослідників, формуються переважно ірраціональними, часом амбівалент-

ними факторами, що позначається на політичній поведінці електорату. Результати соціологічних досліджень демонструють перевагу в політичній культурі українців таких ментальних настанов, як недовіра до політики та політичних інститутів, персоніфіковане сприйняття політики та політичних проєктів (голосують за лідера, а не за партію, її програму, ідеологію), патерналізм, низький рівень залучення до громадської активності, політичної участі, відчуженість від демократичних норм та інститутів. Досить малий відсоток виборців має стабільні політичні вподобання, значна більшість уже тривалий час не може остаточно визначитись щодо своїх електоральних уподобань. За результатами національного моніторингу Інституту соціології НАН України у 2016 році 82,1% респондентів не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [16, с. 433], 63,4% українців повністю згодні та скоріше згодні, що будь-яка спроба щось змінити в політичному житті країни потребує від людини занадто великих жертв, які найчастіше виявляються марними [16, с. 537]. Але поряд із цим слід відмітити і зміни у ставленні українців до політичної та громадянської активності – 40% респондентів відповіли, що для них участь у діяльності політичних партій і громадських організацій важлива та скоріше важлива [16, с. 525]. До того ж аналіз останніх соціологічних опитувань демонструє рух у напрямі раціоналізації політичної культури. Приміром, покращилась обізнаність українців про діяльність громадських ініціатив, збільшилась частка тих, кому доводилося об'єднуватись з іншими людьми заради розв'язання соціальних або власних проблем, збільшилась кількість громадських об'єднань, що насамперед пов'язано з широкою волонтерською діяльністю, яка є важливим досвідом у напрацюванні колективної співпраці, досягнення загальної мети тощо. Змінились мотиви залучення до громадянської активності, зменшилась частка тих, хто готовий заробляти на громадянській активності, збільшився рівень залучення до благодійної діяльності [25; 26]. Помітнішим став вплив у політичній культурі ідей толерантності та компромісу, поширення плюралізму, діалог між різними думками та позиціями, що створює найбільш оптимальні передумови для пришвидшення демократизації суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отримані в такий спосіб результати аналізу свідчать про слабкий зв'язок між рівнем декларованої підтримки демократії та реальними діями щодо її розвитку в суспільстві, розбіжності в оцінках перспектив розвитку суспільства. Серед респондентів немає консенсусу щодо того, чи демократія є кращою за інші системи управління, частка з опитаних вважає, що недемократичні методи управління можуть бути ефективнішими

за певних обставин, до того ж існує сегмент громадян, які виявили байдужість, як здійснюватиметься управління країною. Спостерігається аморфність світоглядних настанов, суперечливість політичних орієнтирів та принципів серед українського загалу, фрагментарність та нецілісність політичної культури. Попри незадоволеність більшістю з опитаних тим, як розвивається демократія в Україні, пересічні громадяни не проявляють належною мірою громадської та політичної активності, будучи переконаними в безрезультатності їхніх спроб вплинути на ухвалення політичних рішень. Разом із

тим варто підкреслити виразну тенденцію до раціоналізації політичної культури, яка ґрунтується на логічності, прогнозованості, стратегічному баченні взаємозв'язку суспільних та індивідуальних інтересів через політичну практику самоорганізації. За таких умов визнання більшістю цінності демократії для розвитку країни становить міцний підмурок у проведенні демократичних перетворень і сприяє оптимістичним прогнозам на шляху їхньої успішної реалізації. Розвиток демократичних перетворень в Україні неминуче екзаменуватиме світова криза 2020–2021 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва, 2011. 464 с.
2. Eisenstadt S.N. The Basic Characteristics of Modernization (1966). *Themenportal Europäische Geschichte*. 2005. URL: https://www.europa.clio-online.de/portals/_Europa/documents/fska/Q_2005_FS2-08.pdf (last accessed: 2.02.2020).
3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
4. Lipset S.M. Political Man. The Social Bases of Politics. Garden City, N.Y. : Doubleday, 1960. 432 p.
5. Huntington S.P. The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. *Journal of Comparative Politics*. 1971. Vol. 3. № 3. P. 283–322. URL: <https://dokumente.unibw.de/pub/bscw.cgi/d10747726/6-3%20Huntington%20Modernization%20Development%20Politics%201971.pdf> (last accessed: 21.01.2020).
6. Inglehart R., Welzel C. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Journal of Perspectives on Politics*. 2010. Vol. 8. № 2. P. 551–567. URL: <https://nnov.hse.ru/data/2011/03/21/1211300861/ChangingMassPriorities.pdf> (last accessed: 20.01.2020).
7. Inglehart R., Welzel C. The Role of Ordinary People in Democratization. *Journal of Democracy*. 2008. № 19. P. 126–140.
8. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ., под. ред. В.Я. Ядова. Москва : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник / за ред., упоряд. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 735 с.
10. Головаха Є. Паніна Н. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.
11. Головаха Є. Інституціональні зміни в Україні: шлях до кризи і шляхи виходу з неї. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг* : у 2-х т. Київ, 2011. Том 1. Аналітичні матеріали. С. 36–54.
12. Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зиг'заги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.
13. Демократизация / К.В. Харпфер и др. Москва : ВШЭ, 2015. 708 с. URL: [file:///C:/Users/6145~1/AppData/Local/Temp/Rar\\$EX45.280/Bernhagen_P_Demokratizaciya.html#idp28908400](file:///C:/Users/6145~1/AppData/Local/Temp/Rar$EX45.280/Bernhagen_P_Demokratizaciya.html#idp28908400) (дата обращения: 05.02.2020).
14. Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton, 1963. 576 p.
15. Ray J., Esipova N. Democracy Important to Most Ukrainians. *Gallup News* : веб-сайт. URL: https://news.gallup.com/topic/country_ukr.aspx (last accessed: 01.03.2020).
16. Паращевін М. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2016 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 3 (17). С. 426–526.
17. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р.* Київ : Центр Разумкова. 94 с.
18. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / гол. ред. д. екон. н. В.М. Ворона, д. соціол. н. М.О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. Випуск 1 (15). Т. 1. 650 с.
19. Religion & Public Life. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. *Pew Research Center* : веб-сайт. URL: <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> (last accessed: 03.03.2020).
20. Nation in Transit 2018. Ukraine Country Profile. *Freedom House*: веб-сайт. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine> (Last accessed: 29. 01. 2020).

21. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ : Центр Разумкова, 2018. 236 с.
22. Реформи в Україні: громадська думка населення. *Прес-реліз Фонду «Демократичні ініціативи»* : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/3099876305b487fe235b102.39903481.pdf> (дата звернення: 06.03.2020).
23. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір / за наук. ред. М.О. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.
24. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
25. Громадська активність громадян України. Загальнонаціональне дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 грудня 2018 року. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukrain> (дата звернення: 26.01.2020).
26. Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/15439902275aec4453ef5927.19702097.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).

ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

IDEA OF FEDERALISM IN POLITICAL VIEWS OF MIKHAIL HRUSHEVSKY

Осуховський О.І.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Михайло Грушевський – один з найвідоміших представників української політичної думки. М. Грушевський – автор багатьох наукових праць, публіцистичних статей та політичних виступів, вагома частина яких присвячена питанню про взаємини України з Росією в їхньому історичному розвитку, як в умовах царського самодержавства, так і в оновленій Російській державі, а також поза її державними формами. М. Грушевський брав активну участь у розробленні програми української партії «соціалістів-революціонерів». М. Грушевський є автором теоретичної праці «Якої ми хочемо автономії й федерації». Також видатний політичний діяч України в лютому–березні 1918 р. видав збірник «На порозі нової України».

Однією з основних ідей, якими керувався М. Грушевський, була ідея федералізму («держава»). Ідея федералізму залишається домінуючою протягом усього періоду наукової та громадсько-політичної діяльності Михайла Грушевського.

Варто відмітити, що М. Грушевський, А. Степаненко та інші були авторами конституції УНР, яка була ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 р., призначена до оголошення на Українських Установчих Зборах, але ця конституція внаслідок перевороту так і не ввійшла в життя.

Стаття присвячена ролі Михайла Грушевського в українській політичній думці, характеристиці його внеску в розроблення проблем української державності. Досліджено вплив ідеї федералізму в наукових та політичних концепціях ученого, еволюція поглядів М. Грушевського на україно-російські взаємини. Наголошується, що чимало ідей і концепцій науковця і державного діяча співзвучні сьогоднішньому і не втратили своєї актуальності на сучасному етапі державотворення. Виокремлено слабкі й суперечливі сторони історіографічної спадщини М. Грушевського, які не витримали випробування часом і викликають застереження в сучасних геополітичних реаліях.

Ключові слова: федералізм, взаємини між Україною та Росією, федеративне державне об'єднання, Михайло Грушевський.

Mykhailo Hrushevsky is one of the most prominent representatives of Ukrainian political thought. M. Hrushevsky is the author of many scientific works, nonfiction articles and political speeches, a significant part of which is devoted to the question of Ukraine's relations with Russia in their historical development, both in terms of the tsarist autocracy and in the renewed Russian state, as well as outside its state forms. M. Hrushevsky actively participated in the development of the program of the Ukrainian Party of "Socialists-Revolutionaries". M. Hrushevsky is the author of the theoretical work "What We Want for Autonomy and Federation". Also, in February–March 1918, a prominent politician of Ukraine published a collection entitled "On the Threshold of a New Ukraine".

One of the main idea that guided M. Hrushevsky was the idea of federalism ("state"). The idea of federalism remains dominant throughout the period of Mikhail Hrushevsky's scientific and public – political activities.

It should be noted that M. Hrushevsky, A. Stepanenko and others were the authors of the constitution of the UNR, which was approved by the Central Rada on April 29, 1918, intended to be announced at the Ukrainian Constituent Assembly, but this constitution did not enter into force as a result of the coup.

The article is devoted to the role of Mykhailo Hrushevsky in Ukrainian political thought, characterization of his contribution to the development of problems of Ukrainian statehood. The influence of the idea of federalism in the scientific and political concepts of the scientist, the evolution of M. Hrushevsky's views on Ukrainian-Russian relations are investigated. It is emphasized that many ideas and concepts of the scientist and statesman are in tune with the present and have not lost their relevance at the present stage of state formation. The weaknesses and contradictions of the historiographical heritage of M. Hrushevsky, which have not stood the test of time and provoke reservations in modern geopolitical realities, have been singled out.

Key words: federalism, relations between Ukraine and Russia, federal state association, Mikhail Hrushevsky.

Постановка проблеми. Основні політичні погляди М. Грушевського є суперечливою темою серед науковців. З огляду на це ідеї федералізму в політичних поглядах Михайла Грушевського є актуальною темою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних учених при-

святили свої праці дослідженню однієї з найбільш відомих постатей української історії, вагомому політичному діячу М. Грушевському, серед них: Б. Кухта, О. Оглоблин, Л. Винар, О. Пріцак, В.А. Смолій та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вчені, як українські, так

і зарубіжні, досліджували спадщину Михайла Грушевського, його ідеї, погляди та доробки. Але недостатньо дослідженими залишаються ідеї федералізму в політичних поглядах М. Грушевського.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати основні ідеї федералізму в політичних поглядах Михайла Грушевського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із засновників грушевськознавства, історик Олександр Оглоблин, стверджує: «Дві основні ідеї керували Грушевським у його науковій роботі і в його громадсько-політичній діяльності <...> перша то була його ідея народництва («народна маса»), друга – ідея федералізму («держави») [10, с. 9]. З цим узагальненням важко не погодитись. Навіть у момент жорстокої кризи федералістичних ідей в Україні в 1918 р. вчений називав федералістичну традицію «провідною ідеєю нашого національного політичного життя». Аналізуючи програму української партії соціалістів-революціонерів, у розробленні якої він брав активну участь, Грушевський писав: «Українська партія соціалістів-революціонерів завжди вважала своїм обов'язком дотримуватись старих федералістичних принципів, висунених кирило-мефодіївцями (і ще раніше «Обществом Соединенных Славян»), не кажучи вже про старші прецеденти» [6, с. 44].

Про недвозначність позицій вченого і політичного діяча в цьому питанні свідчать і такі слова: «В минувщині ми ніколи не були прихильниками незалежності в ходячій, вульгарній розумінні цього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в'язниці і шибениці, се ніколи не захоплювало українських народників» [6, с. 46]. Характеризуючи ідеологію «старих» народників, до яких він відносить і себе, Грушевський зазначає, що перші голосні заклики до незалежності, які прозвучали в «Україна irredenta» Бачинського та «Самостійній Україні» РУП, були сприйняті ними з великим скептицизмом і побоюванням, що «з цього самостійного яйця вилупиться шовіністична реакція і всякі націоналістичні авантюри» [6, с. 46]. Але й після 1917 р., коли була поставлена вимога самостійності та незалежності України, навіть тоді, «на порозі нової України», коли, за словами Грушевського, «згоріла <...> наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго і уперто силоміць, і кінець кінцем, як то часто буває – справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства, – керівники українського життя давно стояли під владою цих (федералістичних. – В.П.) гасел, і я сам не відрікаюсь їх» [4, с. 9, 10]. І навіть у 1920 р., повертаючись до проблеми незалежності України, Грушевський не вважає гасло самостійності неминучим; він впевнений, що за інших, більш

сприятливих, обставин суверенність українського народу, захист його національних, економічних і політичних інтересів можна було б забезпечити і на федеральній основі [6, с. 47].

Таким чином, ідея федералізму залишилась домінуючою протягом усього періоду наукової та громадсько-політичної діяльності вченого. В окремі моменти вона відступала на задній план під тиском більш популярної ідеї повної незалежності України, але й тоді продовжувала впливати на його світоглядні позиції. У зв'язку з цим спробуємо розглянути, хоча б у найзагальніших рисах, як відбивалась федералістична ідея в конкретних питаннях, що цікавили Грушевського і як ученого, і як політичного діяча.

Одним із найважливіших питань, до якого Грушевський постійно звертався у своїх наукових працях, публіцистичних статтях та політичних виступах, було питання про взаємини України з Росією в їхньому історичному розвитку в умовах царського самодержавства і в оновленій Російській державі, а також поза її державними формами. Поза сумнівом, Росія була в українсько-російських стосунках стороною активною і навіть агресивною. Тому, природно, Грушевський виділяє тут дві сторони цього, по суті, єдиного питання: 1) історико-політичне значення Росії, Російської держави; 2) програма державно-політичної перебудови Росії на засадах національно-територіальної автономії.

М. Грушевський стверджує: з'єднавшись 1654 р. з централістичною і бюрократичною Московською державою, Україна змушена була «повести оборонну боротьбу з домаганням московської централізації з прагненнями московського уряду обмежити автономні права України» [5, с. 59]. Ліквідація гетьманщини в кінці XVII ст. як наслідок політики російського уряду створила передумови для «примусового зросійщення українського життя, і українське життя та культура вступають у період російський, великоруський» [4, с. 15]. Вчений неодноразово підкреслював, що в XIX ст. Україна була остаточно відірвана від Заходу і повернена обличчям на північ, позбавлена своїх нормальних умов і викинута на великоруський ґрунт. «Під російським пануванням, – зауважував Грушевський, – з століття в століття розграбовувались, нищились, вимирали цілі племена, народи, раси» [4, с. 15]. Так створювалась «Російська імперія народів» [2, с. 105], – «той механічний конгломерат, позбавлений всякого внутрішнього об'єднання і стримуваний лише зовнішньою силою» [5, с. 65], що його він незмінно називав «тюрмою народів» [3, с. 13].

Отже, внаслідок з'єднання український народ протягом 17–20 ст. зазнав немало лиха від свого північного сусіда. Та незважаючи на це, Грушевський у своїх політичних поглядах стояв на платформі тісного зв'язку України та Росії, відносини

між якими, на його думку, повинні були базуватись на основах автономії і федерації, тобто автономного існування України в складі федеративної Російської держави. Цю думку Грушевський послідовно захищає в усіх своїх публіцистичних творах і громадсько-політичній діяльності, особливо з 1905 р. «Росія, – стверджував Грушевський, – не може розвиватися вільно й успішно, доки в цій перебудові не буде забезпечене вільне і не утиснене існування й розвиток її складових частин її народів, доки в її розвиткові, рухові, прогресі ці народи не будуть вбачати запоруку свого розвитку й прогресу. Без перетворення Росії у вільну спілку народів немислиме повне оновлення, її цілковите визволення від темних пережитків минулого» [5, с. 111]. До 1917 р. Грушевський вважав єдино можливим шлях, котрий він сформулював як «широке переведення принципу національно-територіальної і обласної автономії й забезпечення національних прав усіх народностей на їх територіях і поза ними. І в переведенні цих принципів – запорука збереження єдності Росії» [5, с. 67].

Лише після революції 1917 р. з'явилася реальна можливість здійснення програми створення автономної України в складі Російської Федерації, що, на переконання Грушевського, найбільше відповідає національним інтересам нашої країни.

У квітні 1917 р. М. Грушевський пише теоретичну працю «Якої ми хочемо автономії й федерації», в якій дає чіткий образ майбутньої автономної України у федеративній Російській Республіці. Така автономія, на думку вченого, «більш-менш наближається до державної самостійності» [7, с. 133]. М. Грушевський пропонував організувати політичну владу на засадах широкої місцевої самоуправи. Законодавча влада – Сойм – мала складатися з представників від усіх партій, течій і національних груп. Сойм мав би «порядкувати справами всієї України в її етнографічних межах». Правда, варто зазначити, що бажання М. Грушевського бачити Україну в її етнографічних межах було утопічним як на той час, бо він пропонував провести певні відрізування в Польщі (Хелм), Молдавії, Росії на користь України. Сейм «видаватиме закони в усяких справах, окрім тих небагатьох, що будуть полишені для парламенту загальнодержавного і міністрів республіки» [7, с. 133].

Отже, у федеральні органи Україна мала б делегувати: «Справи війни і миру», міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових <...> нагляд за поштами, телеграфами й залізницями держави, надавання певної одностайності карному <...> цивільному праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншостей в краєвм законодавстві» [7, с. 133].

Все ж решту мало перейти відповідно до компетенції «кураєвої». Це насамперед обирання виконавчого комітету чи ради краєвих міністрів, які поряд із захистом справ України представлятимуть її інтереси в раді міністрів федерації. Передбачались окремі міністри для охорони прав національних меншостей. Хоча військо і перебуватиме в межах України, підпорядковуватися воно буде центральній владі. «Право зносин з пограничними державами в справі охорони своїх торговельних і всяких інших інтересів мусить бути за Україною, і при укладанні трактатів республіки міністр український, як і міністри інших членів федерації, мусить мати голос. Війна і мир також не можуть бути рішені без їх участі» [7, с. 133].

Водночас М. Грушевський вслід за М. Драгомановим не захоплювався панслов'янством, тому він розглядав таку федерацію не як кінець усієї справи, а лише як певний важливий етап на шляху до «політичної перебудови Європи та її перетворення на Європейську Федерацію». Іншими словами, М. Грушевський вважав, що «велика революція Російська <...> велико вплине на політичну перебудову всієї Європи, на її перетворення в Європейську Федерацію <...> І от чому я й інші нітрохи не журимось повною політичною незалежністю України, не даємо їй ніякої ваги. Для *близшого часу зовсім досить широкої української автономії в федеративній Російській республіці* (курсив наш – О.О.). А в будущині, сподіваємося, ця республіка вийде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане одной з найбільш сильних, міцних і певних складових частин – одною з підстав сеї Європейської федерації» [7, с. 51].

Такі тоді були часи, такі мрії, такі оптимістичні плани... У всякому разі літо й початок осені 1917 р. зовсім не виключали, можливо, саме початку руху в цьому напрямку. Однак перелік лише законодавчих актів Центральної Ради про поширення влади на всю територію, про виняткове право ЦР видавати закони для УНР, Закон про Генеральний Суд показали, що одночасно почався рух й до перетворення автономії в «повну державу». Було владнано й проблему гарантії прав меншостей (національної, політичної, професійної), що дало змогу врегулювати відносини з Тимчасовим урядом, передбачалося ввести в Генеральний Секретаріат посаду секретаря в національних справах. Було також проведено з'їзд представників народів і областей, що прагнули федеративної перебудови Росії, який ухвалив резолюцію «Про федеративний устрій Російської республіки», що мала сприяти федералістичним настроям у Росії. Однак конкретні події кінця 1917 р, пов'язані з Жовтневою революцією в Петрограді, утворення в Харкові паралельної більшовицької влади кардинально змінили політичне мислення М. Грушевського. З його безпосередньою участю був підготовлений і задекларований

IV Універсал, який проголошував Україну «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу». Було заявлено, що «влада у ній буде належати тільки народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу...» [1, с. 100]. Під час голосування в Центральній Раді за цей Універсал було подано 39 голосів, проти – 4 голоси (російські соціал-демократи та представник Бунду), утримались – 6 [9, с. 212].

У лютому-березні 1918 р. М. Грушевський публікує ще один збірник «На порозі нової України», в якому він, урахувавши нові обставини, що склалися після проголошення незалежності України, тим не менше далі підтримує концепцію федералізму, правда тепер вже «народів Чорного моря». Він залишається також на соціалістичних позиціях.

М. Грушевський проголошує кінець східної, промосковської орієнтації, розробляє серію соціально-економічних реформ. Майже одночасно Центральна Рада приймає два важливих закони про національно-персональну автономію та про громадянство. Якщо перший акт дехто називав навіть «вершиною моральною» українства, який мав би забезпечити національну згоду й гармонію всіх націй, що проживали в Україні, то другий – Закон про громадянство УНР – був кроком назад. Згідно з цим законом «всі, хто не побажав бути громадянином УНР, у тримісячний строк мали виїхати з України», що викликало негативну реакцію. Навіть один з авторів збірника «Вехи» Б. Кістяківський, що на цей час уже був професором Київського університету, заявив, що «как украинский патриот опасаясь – как бы украинская государственность себя не скомпрометировала и не показала себя малокультурной».

Вершиною політичної думки на той час була конституція УНР, ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 р., призначена до оголошення на Українських Установчих Зборах, яка внаслідок перевороту так і не ввійшла в життя. Серед її авторів були і М. Грушевський, і А. Степаненко та багато інших.

Вражає лаконічність (всього 83 пункти), логічність й систематичність цього правового, політичного документу. Текст складається з коротких восьми розділів [8, с. 73–79]. У першому зазначається, що Україна «**відновлює** своє державне право, яко Українська Народна Республіка». Отже, дана політична акція спирається на історичні державницькі традиції українства, підтверджуючи тим відновлення політичного державного феномену, перерваного наприкінці XVIII ст. Проголошувалося, що суверенним об'єктом в УНР є народ України, який здійснює «своє суверенне право <...> через Всенародні Збори України» (п. 3–4).

Перша конституція УНР, яка мала переважно правно-політичний характер, на відміну від попередніх, і значний соціально-економічний зміст, але й вона була не позбавлена хиб.

Подальший розвиток українсько-російських взаємин вніс значні корективи в політичну програму Грушевського. Він піддає різкій критиці політику радянської Росії в Україні, оскільки вважає, що вона фактично продовжує стару царську політику. Вчений писав із цього приводу, що більшовицькі керівники, які своїм завданням поставили федеральне об'єднання великоруської та української демократії, під своїм федералізмом приховують найгірший терористичний централізм [4, с. 77, 78]. Тому Грушевський змушений був визнати, що для українців, очевидно, неможливий «повний поворот від незалежної України до федеративної Росії» [6, с. 49]. В історичних умовах, що склалися після проголошення незалежності УНР, Грушевський вважав, що питання взаємовідносин України з Росією найкраще вирішаться за умови входження обох республік як рівноправних членів до складу світової європейської федерації. «У відносинах до Росії, – зазначає вчений, – Українська республіка мусить бути самостійною і незалежною – вони можуть об'єднатися тільки у вищій організації, як дві рівнорядні одиниці» [6, с. 49].

Вплив ідеї федералізму в наукових і політичних концепціях Грушевського виявляється не тільки у сфері українсько-російських стосунків. Історична минушина, гіркий досвід сучасності й тривожні аспекти майбутніх політичних відносин на Сході Європи – все це примушувало вченого і політика досить обережно ставитися до питання федеративного зв'язку України з Росією й у свою чергу привертало його увагу до інших можливостей здійснення української федералістичної ідеї. Особливу роль у своїй концепції майбутнього політичного устрою Східної Європи Грушевський відводив як Білорусії, так і Литві.

Домінуючу роль у цій спілці вчений відводив, очевидно, українській нації, більш чисельній і багатшій на господарські ресурси. Його захоплювала перспектива майбутнього федеративного державного об'єднання трьох народностей на балтійсько-чорноморських шляхах. Ідея чорноморсько-балтійської федерації у складі України, Білорусії та Литви, безперечно, була однією з найзаповітніших мрій ученого.

Послідовний прихильник ідей федералізму в її народницькому розумінні, Грушевський вірив, що українська республіка врешті-решт стане федерацією земель, сполученими штатами України [6, с. 44]. Партія українських соціалістів-революціонерів, ідеологом яких був Грушевський, виступаючи за впровадження федеративних форм у стосунках України з іншими республіками, водночас визнавала й за національними меншостями,

що проживали на її території, права домагатися створення федеративної української республіки. Сам же Грушевський писав із цього приводу: «Чи буде Українська Республіка формально зватися федеративною, чи ні, фактично вона однаково повинна організуватися як федерація своїх фактичних республік-громад» [6, с. 45]. І в 1926 р., підводячи підсумки своєї 40-річної науково-політичної діяльності, він, як і раніше, називає одним з основних завдань, що стоять перед українською нацією, зближення не тільки різних частин розділеної української території, але й усіх народів Східної Європи, роз'єднаних історичними непо-

розуміннями, проте об'єднаних спільними завданнями і майбутнім [11, с. 27].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З прикрістю доводиться констатувати, що, будучи соціалістом за світоглядом, М.С. Грушевський замість реальної нагоди відродження самостійної української державності взяв на себе непосильне і непотрібне завдання – перебудувати Росію на федеративних засадах. Його нерішучість у відстоюванні національних інтересів, поступливість Тимчасовому уряду й московським більшовикам дорого коштували і йому особисто, й українському народові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вивід прав України. Львів, 1991. 127 с.
2. Грушевський М.В. Балканським антракті. *Літературно-науковий вісник*. 1913. № 1.
3. Грушевський М. Вільна Україна. Статті з останніх днів (березень-квітень). Київ, 1917.
4. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. Київ, 1918.
5. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Санкт-Петербург, 1907.
6. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Борітеся – поборете. Відень, 1920. Т. 1.
7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991.
8. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ, 1992. С. 73–79.
9. Кухта Б. З історії української політичної думки. Київ, 1994. 363 с.
10. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1886 – 1934). *Український історик*. 1966. № 9/10.
11. Ювілей академіка М.С. Грушевського. 1886 – 1926. Київ, 1927.

СОГЛАСОВАНИЕ ИНТЕРЕСОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫМИ ОБЩИНАМИ КАК ОСНОВА ОРГАНИЧНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА И ЭКОНОМИКИ ОБЩЕГО БЛАГА

ПОГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ ЯК ОСНОВА ОРГАНІЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ЕКОНОМІКИ ЗАГАЛЬНОГО БЛАГА

AGREEMENT OF INTERESTS BY TERRITORIAL COMMUNITIES AS A BASIS OF ORGANIC FUNCTIONING OF STATE AND ECONOMY OF COMMON GOOD

Шедяков В.Е.,

*доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
независимый исследователь*

Цель – анализ основных условий, создание которых могло бы позволить превращение разноуровневых территориальных общностей (в частности, территориальных общин) в движители позитивных изменений. **Теоретико-методологическими основаниями** статьи выступают, во-первых, исследования, в которых анализируются природа, динамика и различные аспекты антагонизма между подходами с позиций экономики общего блага и компрадорского олигархата, во-вторых, научные традиции изучения каждой из противостоящих сторон, в-третьих, характеристики последствий возможных сценариев развёртывания соответствующих конфликтов. **Особенности анализа** следуют из изучения механизмов взаимодействия (прежде всего, сотрудничества и конкуренции) в контексте особенностей межпарадигмального перехода со зримой альтернативой принуждения и самодеятельности, тоталитаризма и гуманизма, неоархаизации и гипериндустриализации, олигархата лимитрофов и полиструктуры государств общего блага, культуртрегерского неоимпериализма и самоценности всех культур и укладов, обеспечивающих органичное развитие и решение проблем на основе собственных базовых ценностно-смысловых комплексов. Прикладное значение работы связано с выводами о необходимости дальнейшего совершенствования как ресурсно-методологических баз стимулирования желательных подвижек с опорой как на формирование продуктивной общественной среды, так и «точек концентрации позитивных перемен» (в частности, научно-образовательно-производственных кластеров). То и другое непосредственно зиждется в месте и характере взаимодействия территориальных общин. Таким образом, укрепление территориальных общин на основе вечевых принципов местного самоуправления как механизма согласования интересов – основа экономики общего блага. Соответственно, последовательные децентрализация и регионализация политической жизни – необходимые этапы развёртывания творческой активности народа. При переходе к познающему состоянию общества органичная основа подъёма – наука, её концентрация и реализация в научно-образовательно-производственных кластерах как точка развития. Стратегическая же проблема межпарадигмального перехода – культивирование своего Сверхпроекта, позволяющего обеспечить идентичность и суверенность, сплотить народ, без подавления интересов его части. Так, то, что не станет «почкой роста», может превратиться в резервацию архаических социально-экономических и технико-технологических укладов и отношений, территорию опосредованных конфликтов глобальных игроков. Вместе с тем способность к собственному мнению и модели развития – важнейший творческий ресурс развития культурно-цивилизационного мира.

Ключевые слова: развитие, гипериндустриализация, неоархаика, община, полиструктура, общегражданский полилог.

Мета – аналіз основних умов, створення яких могло б дозволити перетворення різнорівневих територіальних спільнот (зокрема, територіальних громад) у рушії позитивних змін. **Теоретико-методологічними засадами** статті виступають, по-перше, дослідження, в яких аналізуються природа, динаміка і різні аспекти антагонізму між підходами з позицій економіки загального блага і компрадорського олігархату, по-друге, наукові традиції вивчення кожної із протидіючих сторін, по-третє, характеристики наслідків можливих сценаріїв розгортання відповідних конфліктів. **Особливості аналізу** випливають із вивчення механізмів взаємодії (перш за все, співпраці і конкуренції) в контексті особливостей межпарадигмального переходу зі зримою альтернативою примусу і самодіяльності, тоталітаризму і гуманізму, неоархаїзації і гіперіндустріалізації, олігархату лімітрофів і поліструктури держав загального блага, культуртрегерського неоімперіалізму і самоцінності всіх культур і укладів, що забезпечують органічний розвиток і рішення проблем на основі власних базових ціннісно-смыслових комплексів. **Прикладне значення** роботи пов'язане з висновками про необхідність подальшого вдосконалення ресурсно-методологічних баз стимулювання бажаних зрушень з опорою як на формування продуктивного громадського середовища, так і «точок концентрації позитивних змін» (зокрема, науково-освітньо-виробничих кластерів). Те й інше безпосередньо ґрунтується в місці і характері взаємодії територіальних громад. **Висновки.** Таким чином, зміцнення територіальних громад на основі вічових принципів місцевого самоврядування як механізму узгодження інтересів – основа економіки загального блага. Відповідно, послідовні децентралізація і регіоналізація політичного життя – необхідні етапи розгортання творчої активності народу. Під час переходу до стану суспільства, що пізнає, органічна основа підйому – наука,

її концентрація і реалізація в науково-освітньо-виробничих кластерах як точках розвитку. Стратегічна ж проблема межпарадигмального переходу – культивування свого Сверхпроекта, що дозволяє забезпечити ідентичність і суверенність, згуртувати народ, без придушення інтересів його частини. Так, те, що не стане «ниркою зростання», може перетворитися в резервацію архаїчних соціально-економічних і техніко-технологічних укладів і відносин, територію опосередкованих конфліктів глобальних гравців. Разом із тим здатність до власної думки та моделі розвитку – найважливіший творчий ресурс розвитку культурно-цивілізаційного світу.

Ключові слова: розвиток, гіперіндустріалізація, неoarхаїка, громада, поліструктура, загальногромадянський полілог.

The goal is to analyse the basic conditions, the creation of which could allow the transformation of multi-level territorial communities (in particular, territorial communities) into drivers of positive changes. **The theoretical and methodological foundations** of the article are, firstly, studies that analyse the nature, dynamics and various aspects of antagonism between approaches from the standpoint of the common good economy and the comprador oligarchy, secondly, the scientific traditions of studying each of the opposing sides, thirdly, characteristics of the consequences of possible scenarios for the deployment of relevant conflicts. **The analysis features** follow from the study of interaction mechanisms (first of all, cooperation and competition) in the context of interparadigmatic transitions with a visible alternative to coercion and amateur activities, totalitarianism and humanism, neoarchaization and hyperindustrialization, limiting oligarchy and polystructure of the common good states, culture-cracker neo-imperialism and value of all cultures and ways that ensure organic development and solve basic problems. **The practical significance** of the work is connected with the conclusions about the need to further improve the resource and methodological bases for stimulating the desired progress, based on both the formation of a productive social environment and "points of concentration of positive change" (in particular, scientific, educational and industrial clusters). Both are directly based on the location and nature of the interaction of the territorial communities. **Findings.** Thus, the strengthening of territorial communities on the basis of the "veche" principles of local self-government as a mechanism for coordinating interests is the basis of the economy of the common good. Accordingly, consistent decentralization and regionalization of political life are necessary stages in the unfolding of the creative activity of the people. In the transition to the cognitive state of society, the organic basis of the ascent is science, its concentration and realization in scientific, educational and production clusters as points of development. The strategic problem of interparadigmatic transition is the cultivation of its Super-Project, which allows to ensure identity and sovereignty, to rally the people, without suppressing the interests of its part. So, what does not become a "kidney of growth" can turn into a reservation of archaic socio-economic and technical-technological structures and relations, the territory of mediated conflicts of global players. At the same time, the ability to have one's own opinion and model of development is the most important creative resource for the development of the cultural and civilizational world.

Key words: development, hyperindustrialization, neoarchaic, community, polystructure, all-citizens polylogue.

Viribus unitibus res parvae crescunt

Постановка проблеми. Путь гипериндустриализации как антитезы системного нарастания неoarхаики ориентирует на максимальное просоциальное высвобождение творческой (прежде всего – научно-интеллектуальной) активности, что означает объективную необходимость курса на построение социума, государства и экономики общего блага. Однако созданные ранее человечеством материально-техническая база и общественно-политические отношения могут стать основанием как для повышения социальных стандартов и взлёта творческой активности, так и для обрыва в неoarхаику – вплоть до запуска механизма тотального уничтожения. В частности, выделение уровня громад может превратиться и в условие раскрытия потенциала населения, и в дополнительный слой бюрократической коросты, а то и выродиться в бессильный громоотвод от подлинных «хозяев жизни». Диапазон и приоритеты возможностей и рисков парадигмальных изменений, новые грани свободы и необходимости надо осваивать. Предотвращение нежелательных сценариев трансформации, связанных с деградацией и упадком, предполагает широкое использование исторически нарабатываемых форм интеграции интересов без поглощения их части. Опасности запуска генерализирующих

механизмов регресса могут актуализироваться как прямым откатом к социокультурному фундаментализму, так и попытками насаждения извне органично не присущих обществу форм и структур. Вообще, имитационное заимствование как копирование чуждых шаблонов и стандартов в социально-политической культуре способно не только исказить плодотворные существующие традиции, но и затормозить инновационное раскрытие потенциала собственных форм. Вместе с тем преодоление локального характера культурно-цивилизационных миров процессами глобализации выдвигает новые задачи в формировании как просоциальных интеграционных ресурсов своего общества, так и мембран, позволяющих воспринимать, но не заражаться информационными вирусами, что ориентирует на новые требования к политико-экономическому структурированию.

Анализ исследований и публикаций. Теоретико-методологические основы текста представляют собой, во-первых, исследования, в которых анализируются природа, динамика и различные аспекты антагонизма между подходами с позиций экономики общего блага и compradorского олигархата, во-вторых, научные традиции изучения каждой из противостоящих сторон, в-третьих, характеристики последствий возможных

сценариев развёртывания соответствующих конфликтов. В частности, наибольшее значение для создания образа будущего имели работы И. Алексеенко, Ж. Алфёрова, Р. Арона, А. Арсенко, А. Ачлея, Д. Баймана, У. Бека, Л. Бергаланфи, Г. Бехманна, Ф. Броделя, А. Бузгалина, А. Бутенко, В. Вазюлина, И. Валлерстайна, А. Вассермана, В. Вернадского, Э. Гидденса, Т. Гоббса, А. Горца, А. Гринспена, Дж. Гэлбрейта, Ю. Давыдова, Н. Данилевского, М. Делягина, И. Джохадзе, П. Друкера, В. Дрожжинова, Дж. Дугласа, И. Егорова, В. Ефимова, П. Ещенко, А. Зиновьева, Л. Ивашова, Э. Ильенкова, В. Иноземцева, Д. Калаича, Л. Канторовича, М. Кастельса, В. Катасонова, Я. Кедми, Л. Кейсевича, А. Кобякова, А. Колганова, Е. Колесниковой, Е. Копатько, Дж. Корбина, С. Кравченко, С. Кузина, Т. Куна, С. Кургиняна, Е. Куркиной, Дж. Курта, Дж. Локка, Г. Малинецкого, В. Малинковича, С. Михеева, Р. Нисбета, С. Норки, Э. Ожиганова, И. Панарина, К. Петрова, А. Печчеи, С. Платонова, В. Полеванова, В. Пякина, А. Рара, Е. Режабека, Ж.-Ж. Руссо, А. Рэнда, В. Сагатовского, Т. Сакайи, Б. Сандерса, Б. Славина, Е. Спицына, В. Сулова, А. Тойнби, А. Фурсова, М. Хазина, П. Фейерабенда, М. Фуко, Э. Швицера. Диапазон возможностей принципов публично-приватного и механизмов государственно-приватного партнёрства в консолидации интересов изучали Р. Грант, Н. Деева, С. Кристиневиц, Ю. Палкин, Ю. Пахомов, М. Петрова, Д. Прамудавадхани, С. Рудейчук, Р. Струк, В. Хмурова, А. Чан, Й.-Ш. Чоу, интегративную и регулятивную роль общин – И. и К. Аксаковы, И. Киреевский, П. Кропоткин, П. Лавров, К. Леонтьев, В. Лосский, С. Марешаль, С. Маркович, А. Хомяков, А. Чаянов, А. Энгельгардт.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Успешное решение задач гипериндустриализации в ходе межпарадигмальных трансформаций возможно исключительно при поиске адекватных возможностям и риске эпохи средств партнёрства и конкуренции. В качестве таковых повышается связующая роль разноуровневых территориальных общностей. Соответственно, цель статьи – анализ существа и условий согласования интересов при помощи механизмов взаимодействия территориальных общин при межпарадигмальном переходе.

Изложение основного материала. Кардинальным для общества усиления громады может стать при использовании её возможностей как социально-политического механизма согласования интересов и раскрытия творческого потенциала, прежде всего, за счёт акцентирования укоренения модернизации в разнообразии местных традиций, высвобождения креативных импульсов горизонтальных связей и сетецентричности. Между тем, максимализация просоциального высвобождения

творческого потенциала населения требует привлечения постсовременного уровня стимулирования, не только предполагающего мотивирование всеми условиями деятельности, но и тесно вовлекающего в этот процесс вечевые, общинные резервы народовластия и, следовательно, закрепления дальнейшей децентрализации и регионализации общественной жизни. Опора на местные традиции позволяет существенно разнообразить формы творческой активности, повышая уровень их укоренённости в социокультурной сфере и поднимая степень взаимного доверия и кооперации на этой основе. Среди возможностей ненасильственной консолидации средствами публично-приватного партнёрства выделяются ресурсные базы концессии и совместной деятельности. Разные выделяемые уровни (в частности, мега-, мезо-, макро-, микро-) имеют сходные черты стратегии взаимодействия. Усилением общественного звучания роли знаний и заведомо нецентричным характером знаний, опыта, традиций на них повсеместно создаются предпосылки для отхода от попыток культуртрегерского насаждения выгодных одной из сторон правил и шаблонов в пользу подлинного равноправного диалога культур (например, на основе принципа превращённых форм). От постоянства оси «центр(ы) – периферия» осуществляется сдвиг к «стабильной нестабильности» ситуативных союзов на сетевой / сетецентричной основе интеграции интересов полиструктур. На всех уровнях реактуализируются в разных сферах жизнедеятельности первичные единицы, непосредственно укоренённые в толще местных укладов, обычаев, традиций, органично зиждующиеся на базовых ценностно-смысловых комплексах и создающие инновационные модели общественного развития [1–5].

Очевидными преимуществами интеграции интересов за счёт партнёрства могут стать сокращение затрат при повышении качества, активизация общественно полезной инновационной активности, рост организационно-управленческой эффективности, увеличение рациональности в разнесении рисков, внедрение проектно-плановых начал, расширение рынков реализации, улучшение социальных коммуникаций, в т. ч. взаимодействия с местными сообществами и т. д. Культивирование продуктивной социально-экономической среды требует поддержания условий как конкуренции / состязательности, так и кооперирования / партнёрства. Противопоставление производства – потребления, времени труда и досуга преодолевается свободой творческого самовоплощения (прежде всего, в труде и управлении). В творчестве не только свобода, но и необходимость – подчинённый элемент развития и реализации человека и общества. Нахождение и поддержание баланса конкуренции / состязательности

и кооперирования / партнёрства в меняющихся условиях – характеристика соборности общественной жизни (порой описываемой в понятиях «социально-политической гармонии», «общественной симфонии» и т.п.). Между тем, многоуровневый раскол на нищих и сверхбогатых растёт. У них кардинально разные возможности, доходы и образ жизни. Они живут в разных условиях, их дети получают совершенно различное образование и здравоохранение. Усиливается желание наиболее благополучных регионов и прослоек при сохранении их паразитирования за чужой счёт отгородиться на «островках благоденствия». Соблазнённые ими части «элит» государств колеблются от явного компрадорства и соглашательства с готовностью исполнения чуждой воли к национализму до желания безраздельно господствовать, обирая свои народы. Бывший когда-то становой опорой независимости и устойчивости т.н. «средний класс» стремительно размывается. Соответственно, деградирует идеология и мировоззрение. Реинкарнация идей Возрождения по форсированной эмансипации человека превратилась в освобождение инстинктов и господство права сильного. Деятели французской революции недаром любили рядиться в тогу античности. Вдохновение Возрождением как отсылкой к античности стало естественным дополнением для опоры на дохристианскую мораль и модель мира. И ныне, зачастую, растёт искривление природы творчества выбором для культивирования только тех дарований и исключительно в тех направлениях, которые выгодны олигархату. Попытки реализации модернистских проектов изменений с ориентацией на модель «человека экономического» и сведением инструментария социального управления во внутреннем контуре их осуществления главным образом к неадаптированным западным шаблонам и экономической организации общественных отношений могут нести угрозу усиления тенденций дезинтеграции общества и противостояния социальных групп [6–10].

Вместе с тем укрепление общинами продуктивной основы общественного согласия требует приоритета трудового фундамента достойной жизни и соответствия общественных условий народным представлениям о справедливом. В частности, с одной стороны, именно участие в трудовой сфере должно быть мерилom человеческой активности, а с другой, качественный труд должен гарантировать социальный статус, право на социальные лифты, достаток. Содержание общественно необходимого труда трансформируется в направлении наполнения его интеллектоёмким творчеством, основанным на знании. При этом нравственная оценка происходящего точнее осуществляется в кругу, где все между собой знакомы и результаты поступков каждого наглядны; классические

формы демократии базировались на эффекте «вече», «агоры», «круга» и т.п. В этом смысле механизмы самореализации модели «selfmade man» подрываются, в частности, несправедливыми итогами приватизационных процессов недавнего прошлого и требуют, самое малое, высокого налога на присвоенные тогда богатства. При этом именно взаимодействие регулятивных механизмов государственного управления и местного самоуправления позволяет снять с человека тяжесть рутинно-технических функций, открыв простор для его творческой активности [11–15].

Община – органичный общественно-политический инструмент интеграции разнокачественных интересов посредством утверждения, формообразования и развития на началах самоуправления и народовластия, объединения возможностей принципов публично-приватного и механизмов государственно-приватного партнёрства. Вырастающая из толщи пластов тысячелетних традиций и укладов, базируясь на социальном наследии и историческом опыте, община предоставляет возможности обретения не только устойчивости (в частности, от самозванства внутреннего и внешнего), но и инновационного развития в близких ценностно-смысловым комплексам и наработанным моделям разновидностях. Государство – тоже отдельная общность, своеобразная территориальная община, но, вместе с тем, оно и совокупность территориальных общин, входящих в полиструктуру ойкумены. Сохранение и независимого курса, и народного суверенитета предполагает выход на рынки с продукцией высокой степени переработки. При переходе к познающему состоянию общества органичная основа подъёма – наука, её концентрация и реализация в научно-образовательно-производственных кластерах как точках развития. Собственно, череда Сверхпроектов народа – это и есть основные формы его идентичности, требующие и адекватности эпохи, и верности прошлому, и перспектив на будущее. Стратегическая же проблема межпарадигмального перехода – культивирование своего Сверхпроекта, позволяющего обеспечить идентичность и суверенность, сплотить народ, без подавления интересов его части. Так, то, что не станет «почкой роста», может превратиться в резервацию архаических социально-экономических и технико-технологических укладов и отношений, территорию опосредованных конфликтов глобальных игроков. Успешное проведение гипериндустриализации при парадигмальном переходе к состоянию познающего общества неминуемо требует основы в научно-образовательной сфере. Разумеется, Сверхпроект стимулирует массу разноуровневых проектов. И все они представляют собой структуру связи людей, форму социализации. И индивидуального самовыражения, индивидуализации

социального пространства. Превращение имеющихся заделов в реальный фактор общественной жизни предполагает сознательное культивирование как продуктивной среды, так и точек концентрации позитивных сдвигов.

Полиструктуры международной жизни связывают разные государственные образования. При этом линии на насильственную консервацию условий монополярности на основе уверенности в своём праве навязывать свою модель остальным противостоит умение взаимодействовать, признавая самоценность каждого – соответствующее модели диалога между общинами и принципу превращённых форм. В постглобальном мире каждый в той или иной мере отвечает за будущее человечества; кто пытается уклониться, как правило, попустительствует агентам общественной энтропии. Одновременно прошедшие волны глобализации политико-экономического пространства кардинально изменили уровень присутствия интернациональных норм, подходов, тенденций в жизнедеятельности каждого что, соответственно, должно учитываться во внешнем контуре управленческо-организационных отношений. Теперь уже нельзя охарактеризовать международные связи как вторичные, производные и т. п. – что делалось ещё не так давно. Вместе с тем сам характер воздействия со стороны мировой экономики может быть различным, а определяющими могут оказаться разные его свойства. Уровень появления критично важной заведомо неизвестной заранее информации может быть различным. Эффективность ресурсно-методологических баз контрманипулирования может значительно меняться в восприятии как массы представителей культурно-цивилизационных миров, так и массы отдельных личностей. Между тем, хельсинкские соглашения, долгое время составлявшие краеугольный камень всей архитектуры европейской (а во многом и общемировой) безопасности, базировались как на нерушимости границ в Европе, так и на корзине прав человека. То и другое подверглось серьёзному испытанию в конце XX в. Ряд тенденций международной жизни очевидным образом расшатывает ситуацию. Например, систематическое нарушение взятых на себя обязательств и вторжение во внутренние дела стран с грубым попранием их суверенности: в Югославии, Ираке, Египте, Ливии, Сирии, Венесуэле и т. д. как ранее в Гватемале, Чили, Ливане, Никарагуа, Вьетнаме, Корее, Кубе и т. д. – торпедирует и систему выработанных международных правовых норм, и механизмы органичного взаимодействия и самого развития народов. Попытки экспансии Запада с включением в него своих соседей (когда-то и государства Германии и Австрии относились не к Западу, а к Центральноевропейским странам), захватом колоний и, зачастую, массо-

вым уничтожением автохтонного населения, давления по всему миру, естественно, встречают всё более жёсткий отпор. При этом «управляемый хаос» де-факто оказывается малоуправляемым, а разбалансирование регионов чревато многочисленными печальными последствиями. Характерно, например, что запросившим поддержку перед лицом атакующей эпидемии европейским странам: Италии, Сербии и др. – сразу же предоставили помощь Китай, Россия, Куба, Вьетнам, но отнюдь не Евросоюз. Напротив, страны Запада пытались эгоистически утащить средства медицинской защиты друг у друга (наибольшую скандальную известность получили случаи массового перетаскивания США у той же Италии, Германии у Украины, недобросовестной конкуренции за вакцину и врачей). Вообще обречённость эгоизма, выращенного либеральной демократией, толкала население Запада на диапазон поведения от погромов магазинов до жажды армии на улицах. Вместе с тем накопленная человеческими цивилизациями мощь достигла уровня, когда стала и соразмерной силам природных стихий, и фактором сохранения и развития либо катастрофы и ликвидации жизни. Нарастающее фундаментальное, принципиальное неравенство не позволяет созидательного применения к общей пользе накопленной человечеством материально-технической базы, а правда и справедливость оказываются жертвами коррупции, милитаризма и неоимпериализма. Безусловно, недопустимы ситуации, когда руководство какого-либо государства, руководствуясь собственным представлением о своих национальных интересах, начинает агрессию (военную ли, экономическую, информационную и т. д.) против более слабых. Напротив, полифония творческого развития нуждается в горизонтальных, а не вертикальных связях, не диктате, а взаимопонимании и соразвитии. Разумеется, оптимизация общественной жизнедеятельности нуждается и в поддержке взаимоприемлемых принципов внешнего взаимодействия, и в сохранении своего понимания и устройства: социокультурного и политико-экономического – основанного на базовых ценностно-смысловых комплексах, сохранение и развитие которых и несёт в себе отличия каждого культурно-цивилизационного мира. Социально-политическое программирование процессов особенно важно при определении всего уровня последующей орбиты в межпарадигмальный период. Использование же в практике социального управления потенциала социокультурной организации системообразующих отношений в соответствии с сформировавшимися тенденциями позволяет применять имеющиеся резервы развития свободного самостоятельного творчества в поведении человека [16–21]. Для опоры на горизонтальные социальные коммуникации требуется не только

финансовое, организационно-управленческое, кадровое и т.д. упрочение положения громад, но и их системная интеграция в общественную ткань соответственно требованиям как возникающей эпохи, так и собственно периода форсированных трансформаций, оказываясь в пересечении антагонизмов [22–32]. Соответственно, требуются как радикальные демократизация и гуманизация системообразующих отношений труда, собственности и управления, так и акцентирование передовых технико-технологических и политико-экономических укладов, системное развитие материально-технической базы, механизмов хозяйствования и идеологических отношений в обществе с учётом сложившихся ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров, традиций и социального наследия.

Межпарадигмальная переходность привносит дополнительные возможности, прежде всего – в связи с противоборством на её протяжении кардинально разных подходов и путей развития. Информационное половодье радикально расширяет потоки как индивидуального, так и социального информационного давления. Распространение демократических процедур, скрывающее различное содержание, повышает значение общественного мнения. В любом случае, во-первых, если не иметь и не реализовывать собственной стратегии, то превращаешься из субъекта процессов в объект внешнего манипулирования. Во-вторых, обеспечение приемлемого качества жизни населения, хозяйственного успеха и долгосрочного стабильного развития в информационную эру возможно только на основе комплексного обеспечения условий востребованности научно-образовательного комплекса. В-третьих, сам по себе успех или проигрыш на каком-то этапе конкурентного состязания между культурно-цивилизационными мирами ещё не характеризует их потенциала. Между тем, на передний план выходит состязание в доступе к ресурсам жизнеобеспечения развития и технологиям их использования в экономике культурно-цивилизационных миров, включая контроль за миграцией экономически активного населения (особенно – носителей интеллектуально-творческого потенциала, в т.ч. учёных, изобретателей, одарённых студентов и т.д.), за качеством и доступностью образования, за трансфертом инноваций и проч.

Выводы из проведенного исследования. Таким образом, тот или иной сценарий разрешения выделенного антагонизма во многом предопределяет не только направленность развития человечества, но и сохранение жизни на планете. Череда кризисов подталкивает к поиску более продуктивных вариантов политико-экономического структурирования, в частности, востребующих творческую силу громад как естественного основания

общественного разнообразия. Укрепление территориальных общин на основе вечевых принципов местного самоуправления как механизма согласования интересов может стать элементом экономики общего блага при адекватном финансовом, организационно-управленческом, кадровом, etc. обеспечении.

Государство – тоже своеобразная территориальная община, но, вместе с тем, оно и совокупность территориальных общин, входящих в полиструктуру ойкумены. Осуществление как прямой, так и представительской демократии при распространении её электронных ресурсных баз приоритетно акцентирует демилитаризацию системы международных и внутренних отношений, трансформацию социального уровня информационных коммуникаций, поддержание адекватного качества социального уровня информационной инфраструктуры. Последовательные и глубокие преобразования по децентрализации и регионализации политико-экономической жизни – необходимые этапы развёртывания творческой активности народа. Отсутствие собственного интегрирующего и мобилизирующего Сверхпроекта обрекает на существование в качестве лимитрофа, а то и территории опосредованных конфликтов соперничающих центров силы. Сценарии прокси-противостояний поглощают творческую энергию культурно-цивилизационного мира или его части и выталкивают в удел резервации социально-политической архаики (которая может прикрываться и ультрамодными формами). Сохранение и независимого курса, и народного суверенитета предполагает выход на рынки с продукцией высокой степени переработки. Успешное проведение гипериндустриализации при парадигмальном переходе к состоянию познающего общества неминуемо требует основы в научно-образовательной сфере. Превращение имеющихся заделов в реальный фактор общественной жизни предполагает культивирование как продуктивной среды, так и точек концентрации позитивных сдвигов (например, в форме научно-образовательно-производственных кластеров, близких отечественным НПО).

Впрочем, быть может смысл волны неоархаики в том, чтобы притормозить научно-технический прогресс и тем уменьшить его разрыв с нравственным глобальным застоём. Как всегда, крайне важно, что взять из прошлого: огонь или пепел. И при увеличивающемся отрыве технико-технологического уровня от нравственного погребальный пепел будет радиоактивным. Ограничение потребительской лихорадки и стяжательства представителей господствующих в мире финансово-олигархических групп – необходимость сохранения и развития человеческой цивилизации. Усиление соответствующего давления на наиболее бога-

тые страны – условие предотвращения разрушительных военных конфликтов и нечистоплотной конкуренции. Постсовременное взаимопресечение признаков постиндустриальности и постглобализма и восстанавливает – уже во всемирном масштабе – эффект агоры, но и усиливает искусство задеирования манипуляций для получения

результата, проведения трансформаций, расцениваемых как корыстно выгодные.

Повышение продуктивности дальнейших исследований, по нашему мнению, предполагает детальное изучение факторов актуализации научно-интеллектуального потенциала как орудия общественного развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI, чинний. .Редакція від 10.06.2018. Підстава 2189-VIII. URL : <https://www.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про концесію» від 03.10.2019 № 155-IX, чинний. URL : <https://www.rada.gov.ua>.
3. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 № 2269-XII, чинний. .Редакція від 04.11.2018. Підстава 2581-VIII. URL : <https://www.rada.gov.ua>.
4. Shedyakov V. Strategy of changes: challenges, measurements, priorities. *Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension* / ed. by M. Bezpartochnyi. Sofia: St. Grigori Bogoslov, 2019. Vol. 2. P. 51–62.
5. Шедяков В.Е. Ценность жизни и возможность творчества как характеристики общественных изменений. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Ст. I. 2017. Вип. 5 (11). С. 11–18. Ст. 2. 2018. Вип. 6 (18). С. 34–39.
6. Шедяков В.Е. Управление стратегическими трансформациями: возможности и ограничения. *Economy without borders: Integration, Innovation, Cross-border cooperation*: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Kaunas, August 26th, 2016. P. 246–248.
7. Шедяков В.Е. Гармонизация индивидуального и социального в становлении общества знания. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland* / ed. board: M. Kiedrowska, A. Erechemla, T. Branecki. Sandomierz: Baltija Publishing, 2018. Vol. 3. P. 446–470.
8. Шедяков В.Е. Соборность как характеристика гармоничного соединения партнёрства и конкуренции. *The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice*: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Kielce, September 27th, 2019. P. 29–31.
9. Шедяков В.Е. Политическая самоорганизация как направление творческой активности народа. *Politicus*. 2019. Вип. 3. С. 61–67.
10. Шедяков В.Е. Самоуправление и народовластие: хозяйственные механизмы возрождения. *Економіка, общество, рынок* / под ред. Сердюка А.Д., Васильевой И.Н., Шедякова В.Е. и др. Харьков: Изд-во ХИУ, 1998. Вип. 4. С. 123–155.
11. Шедяков В.Е. Место социальной ответственности в обеспечении продуктивной основы реализации общественных интересов. *Соціальна відповідальність влади, бізнесу і громадян* / заг. ред. Г.Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. Т. 1. С. 282–290.
12. Колот А. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 3. С. 3–10.
13. Лазарчук П.Я. Основы розвитку громади. Львів : Часопис, 2012. 64 с.
14. Streib G. Applying strategic decision making in local government. *Public Productivity & Management Review*. 1992. No 15 (3). P. 341–354.
15. Перепелица М.А. Применение системного подхода при прогнозировании путей развития экономики Украины. *Prognostication and planning of economic development: microeconomic and macroeconomic levels* / ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov; Aleksandras Stulginskis University. Kaunas : Baltija Publishing, 2019. Vol. 1. P. 166–181.
16. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика. 2-е вид., доп. та перероб. Київ : УАДУ, 2003. 365 с.
17. Завора Т.М., Чепурний О.В. Реформування регіональної соціальної політики в контексті забезпечення соціальної безпеки. *Економічний простір*. 2013. № 76. С. 70–81.
18. Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ: перспективные траектории. *Економіка и математические методы*. 2006. Т. 42. № 1. С. 3–18.
19. Wilkinson G., Monkhouse E. Strategic Planning in public sector organizations. *Executive Development*. 1994. No 7(6). P. 16–19.
20. Тамбовцев В.Л. Основы институционального проектирования: ИНФРА-М. 2009. 144 с.
21. Шедяков В.Е. Планирование в нестабильной экономике: возможности и границы. *Prognostication and planning of economic development: microeconomic and macroeconomic levels* / ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov; Aleksandras Stulginskis University. Kaunas: Baltija Publishing, 2019. Vol. 1. P. 240–256.

22. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 42–57.
23. Malm A.T. Strategic Planning Systems. A framework for analysis and design. Lund, 1978. 354 p.
24. Hofer C.W., Schendel D. Strategy Formulation: Analytical Concepts. St. Paul: West Publishing Co., 1978. 234 p.
25. Шедяков В.Є. Можливості використання специфіки інформаційної взаємодії соціальних систем та безсистемних цілісностей. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2010. № 1(7). С. 79–84.
26. Шедяков В.Є. Стратегічна культура проведення трансформацій: можливості та загрози. *Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів* / за ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2015. С. 30–41.
27. Новый формат стратегії і тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава / Бондар І.К., Чечетов М.В., Жадан І.О., Дідур С.В. та ін. Київ : Корпорація, 2005. 383 с.
28. Шедяков В.Є. Осуществление парадигмальных трансформаций: сорезонирование стратегии, тактики и оперативного искусства в управленческих композициях. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin : Baltija Publishing, 2017. P. 282–307.
29. Шпак С.А. Системный анализ как инструмент адаптации зарубежного опыта реструктуризации промышленных предприятий. *Современный научный вестник*. 2012. № 22(134). С. 67–80.
30. Кэлоф Д., Ричардс Г., Смит Д. Форсайт, конкурентная разведка и бизнес аналитика – инструменты повышения эффективности отраслевых программ. *Форсайт*. 2015. Т. 9. № 1. С. 68–80.
31. Шедяков В. Є. Можливості форсайт-програмування в реалізації завдань соціокультурної мобілізації. *Гілея*. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 436–442.
32. Шедяков В.Є. Форсайт-програмування та підвищення ефективності прийняття управлінських рішень. *Економіст*. 2014. № 6. С. 29–33.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ДИСКУРС ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДАНІЇ: ВИКЛИКИ ТА ВЗАЄМОВПЛИВИ

PARLIAMENTARY DISCOURSE AND FEATURES OF DENMARK MIGRATION POLICY FORMATION: CHALLENGES AND INTERACTIONS

Яворський М.С.,

*аспірант кафедри політології та державного управління
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті йдеться про основні рівні формування данського парламентаризму, зокрема: структуру виборчого права, способи висування кандидатів до парламенту, механізм розподілу мандатів, особливості передвиборчої агітації та підрахунку голосів. Аналізуються такі компромісні механізми данського парламентаризму, як інструмент негативного парламентаризму та його інкорпорація в парламентське життя. Автором зазначається, що низький виборчий поріг створює небезпеку для проходження в данський парламент радикальних, популістських, а часом відверто антисистемних партій.

Досліджуючи механізми взаємодії багатопартійної системи та нових, часом антисистемних партій, або таких, які не бажані в парламентській взаємодії, виділено декілька альтернативних стратегій. Стосовно радикальних лівих або правих партій у контексті проведення переговорів про формування урядових кабінетів, пропонуються такі форми, як: незгода на участь таких партій в урядових кабінетах та згода на залучення таких партій у коаліційні урядові кабінети. Автором зроблена спроба поєднати еволюцію партійної структури парламенту зі стрімкими змінами у внутрішній політиці, зокрема формуванням міграційної політики, яка докорінно вплинула на партійну структуру парламенту. На думку автора, дослідження Данії є своєрідною лабораторією для відстеження шляхів вирішення міграційних проблем і водночас полігоном та прикладом успішної адаптації місцевих радикальних правих.

Розкриваючи причини трудової імміграції до Данії, автор водночас зазначає, що на фоні економічних потреб та зисків трудової еміграції у країні значного поширення набули невдоволення та відчуженість корінного населення від емігрантів, несприйняття інтеграційної політики уряду. Автор акцентує увагу на особливій ментальності данців, яка характеризується високою культурою участі громадян у суспільстві і водночас відсутністю полікультурного досвіду. Культура мультикультуралізму і полікультурності не притаманна данському суспільству, яке формувалося в рамках одного етносу, переважанні єдиної культури та релігії.

Ключові слова: Фолькетинг, данський парламент, виборчий процес Данії, механізм розподілу мандатів, системи позитивного та негативного парламентаризму, «санітарний кордон», міграційна політика, правий дискурс данської політики.

The article deals with the basic levels of the formation of Danish parliamentarism, in particular: the structure of electoral law, ways of nominating candidates to parliament, the mechanism of distribution of mandates, features of election campaigning and vote counting. The author analyzed such trade-off mechanisms of Danish parliamentarism are analyzed as an instrument of negative parliamentarism and its incorporation into parliamentary life.

The paper outlines several alternative strategies for radical left or right parties in the context of negotiating cabinet formation, namely: the disagreeing with the participation of such parties in government offices and agreeing to involve such parties in coalition government offices. The author attempts to combine the evolution of the party structure of parliament with the rapid changes in domestic politics, in particular, the formation of migration policy, which has profoundly affected the party structure of parliament.

While explaining the causes of labor immigration to Denmark, the author at the same time explains that, against the background of the economic needs and demands of labor emigration, dissatisfaction and alienation from emigrants and the rejection of the government's integration policy have become widespread for the country. The author emphasizes the particular mentality of the Danes, which is characterized by a high culture of citizen participation in society and, at the same time, a lack of multicultural experience. The culture of multiculturalism and multiculturalism is not inherent in Danish society, which was formed within a single ethnic group, dominated by a single culture and religion.

Key words: Folketing, Danish parliament, Danish electoral process, mechanism of distribution of mandates, systems of positive and negative parliamentarism, "sanitary border", migration policy, right discourse of Danish politics.

Постановка проблеми. Формування данської держави та структури її влади пройшло тривалий історичний період, у результаті якого парламентаризм Данії накопичив віковий досвід, власні традиції та налагодив особливості функціонування. На думку дослідників, система самоврядування Данії виявляє ряд характерних особливостей французької моделі, різновидом якої є сканди-

навська модель [1]. Вивчення особливостей парламентаризму Данії має теоретичне та прикладне значення, дає можливість узагальнити відповідний практичний зарубіжний досвід, виокремити особливі риси та зрозуміти суть парламентсько-партійних взаємовідносин.

Теоретична база з досліджень питань данського парламентаризму досить багата і представлена

дослідженнями таких істориків, як: А. Ренвік, Л. Нунс, Д. Елкліт, Т. Лоуерс, П. Меншиков, Т. Чурсіна, П. Орлов та ін. Вони досліджують виборчі системи, механізм позитивного і негативного парламентаризму, формування коаліційних об'єднань та зміну партійних платформ у період глобалізації данського суспільства. Проте, на нашу думку, відшукати спільний знаменник між традицією скандинавських країн, соціальним капіталом північних суспільств і новими викликами сучасності вдалося дослідникам Г. Фріману та Р. Патнему.

Напрацювання українських дослідників Литвина В., Романюка А. аналізують популярну в данській парламентсько-партійній взаємодії техніку «санітарного кордону» стосовно радикальних партій в електоральному та парламентському зрізі. Попко В., Бориславська О., Панчак-Бялоблоцька Н. досліджують питання місцевого самоврядування Данії та ключових доктрин сучасних системи парламентаризму в умовах європейської моделі конституціоналізму.

Мета статті полягає у здійсненні спроби охарактеризувати основні ланки формування данського парламентаризму, проаналізувати інструмент негативного парламентаризму та його інкорпорацію в парламентське життя Данії, простежити еволюцію партійної структури парламенту у період міграційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Політична система Данії в період Середньовіччя трималася на владі короля та державної ради, і тільки реформи епохи Просвітництва, які базувалися на принципах раціоналізму та гуманізму, призвели до структурних змін усього данського суспільства. Конституційний захист місцеве самоврядування отримало у 1849 р. з ухваленням Конституції Данії. Під тиском громадськості після Другої світової війни у 1946 р. данський парламент – Рігсдаг – утворив комісію для розроблення проекту змін конституції, яка в березні 1953 р. отримала схвалення в обох палатах. Нова Конституція Данії після схвалення королем вступила в дію 5 червня 1953 р.

Щоб усвідомити особливості виборчого процесу Данії та політичних наслідків, нам слід простежити основні складові частини системи виборчого права цієї країни. Отож зазначимо, що виборчим правом у Данії з 1978 р. володіють громадяни, які досягли 18 літнього віку, мають данське громадянство та постійно проживають у Данії. Водночас на виборах у регіональні та комунальні представницькі органи мають право голосувати іноземці, які постійно мешкають у Данії впродовж останніх трьох років. До прикладу, громадянка України 29-літня Аліна Процик, яка 15 років проживає в Данії, балотувалася у 2017 р. до столичного парламенту від данської соціал-ліберальної партії «Радикальні ліві» і у свою передвиборчу програму включила вимоги щодо покращення еко-

логії, умов проживання мігрантів, зокрема з України, та «намагалася ламати негативну соціальну спадщину данців» [2]. Участь у виборах до Європарламенту мають право брати громадяни країн-членів ЄС, які проживають у Данії. На території Данії немає ніяких санкцій, які би примушували своїх громадян брати участь у виборах [3].

Законодавством Данії передбачено два способи висування кандидатів: висування кандидатів політичними партіями та висування незалежних кандидатів (самовисуванців), для чого їм потрібно зібрати від 150 до 200 підписів виборців, зареєстрованих у номінаційному виборчому окрузі, від якого кандидат бажає балотуватися. Як показує досвід, в абсолютній більшості випадків до парламенту обираються кандидати, висунуті політичними партіями. На відміну від багатьох інших країн, у Данії не існує єдиної центральної виборчої комісії. На загальнонаціональному рівні за організацію виборів несе відповідальність Міністерство внутрішніх і соціальних справ, у складі якого утворена Комісія з виборчого права, сформована із суддів та фахівців у галузі виборчого права. Одним із важливих завдань Комісії є здійснення вирішального розподілу місць у Фолькетингу після проведення виборів [4, с. 232].

Другою ланкою виборчого процесу є багатомандатні виборчі округи, які формуються в межах данських провінцій та очолюються амтманами – урядовими чиновниками. Саме вони складають списки політичних партій та кандидатів, які висуваються для участі у виборах від даного багатомандатного виборчого округу [5, с. 375]. Наступним рівнем виступають номінаційні округи, яких у країні налічується 103, і саме там відбувається висування депутатів. Номінаційні округи, як правило, включають у себе території від 1 до 7 комун. Виборчі комісії номінаційних округів відповідають за забезпечення виборців бюлетенями для виборів, вони відповідальні за збір результатів на виборчих дільницях та за остаточний підрахунок голосів у номінаційних округах наступного дня після виборів.

Найнижчою ланкою в системі виборчих органів Данії виступають виборчі дільниці, яких нині в Данії нараховується 1915 одиниць. Кількість виборців, прикріплених до дільниць, коливається від 20 до 2000 осіб. Як правило, членами виборчих дільниць є представники політичних партій, оскільки закон не забороняє виборцю, який виступає як кандидат на даних виборах, бути членом дільничної виборчої комісії [4, с. 235]. Варто згадати про ще одну категорію осіб, які беруть участь в організації та проведенні виборів – виборчих помічників, які призначаються комунальним управлінням або із числа мешканців комуни, або виборців, які висунули свої кандидатури для участі у виборах.

Щодо розподілу Данії на виборчі округи, то вся її територія поділяється на 3 регіони, в яких сформовано 10 багатомандатних виборчих округів, в які входить 92 номінаційні виборчі округи. Із 175 парламентських мандатів 135 мандатів розподіляються в багатомандатних округах у регіонах країни, решта 40 мандатів вважаються додатковими мандатами. Механізм розподілу мандатів такий: спочатку 175 мандатів розподіляються у трьох регіонах країни, і вираховується, скільки мандатів належить вибрати в кожному із цих округів, решта сорок додаткових мандатів розподіляються у трьох регіонах країни таким чином: із загальної кількості мандатів, які слід обрати від відповідного регіону, вираховуються всі округні мандати в даному регіоні на основі Закону «Про вибори у Фолькетинг» 2004 р. Різниця, яка отримана в результаті таких дій, і буде числом додаткових мандатів, які відповідатимуть відповідному регіону країни [3].

Слід додати, що у склад Данії включено дві автономії – Фарерські острови та Гренландія, які утворюють один спільний виборчий округ. Від кожного округу в парламент Данії обирається по 2 депутата за пропорційною виборчою системою. Отже, однопалатний датський парламент, Фолькетинг (дат. Folketinget – народний тінг (тінг – зібрання чоловіків області або краю)), налічує 179 членів [6]. Згідно Конституції Данії 1953 р. парламент обирається на 4 роки. Монарх може в будь-який час видати указ про проведення нових виборів, у результаті яких обирається новий склад Фолькетинга [7]. На відміну від інших країн, у Данії не передбачено проведення виборів тільки у вихідний день. Зазвичай у цій країні парламентські вибори проводяться в будні дні, як правило, у вівторок.

Передвиборча агітація в Данії має свої особливості: Законом про «Вибори в Фолькетинг» забороняється розміщення агітаційних плакатів на виборчих дільницях, носіння одягу, значків та іншого з партійною символікою на виборчих дільницях, державна теле-радіослужба «Данське радіо та телебачення» забезпечує рівний доступ всім політичним партіям на радіо та телебачення. Реклама політичних партій на загальнодержавних та регіональних каналах «Данського радіо та телебачення» не допускається [4, с. 237].

Підрахунок голосів, виділення мандатів та їхній розподіл відбувається за досить складними, але роками вивіченими формулам, проте, на думку данського дослідника Йоргена Елкліта, виборча система Данії менш складна, ніж здається [8]. У Данії ще з 1961 року встановлено найнижчий виборчий поріг у порівнянні з іншими країнами Північної Європи. Так, якщо обмежувальний бар'єр у Ріксдаг Швеції складає 4%, в Альтинг Ісландії – 5%, то в Данії, якщо партія набере у країні, як міні-

мум, 2% голосів виборців, вона допускається до розподілу місць у Фолькетингу та отримує зазвичай 4 депутатських місця [9, с. 280]. Низький прохідний поріг створює небезпеку для проходження в парламент радикальних, популістських, а часом відверто антисистемних партій.

Удосконалення процедури виборів відбувалося в ході виборчих реформ 1961, 1964, 1970, 1987 років, які відпрацьовували механізм міських виборів, узгодження процедури складання партійних списків, формули для розподілу мандатів. Виборча реформа Данії 2006 р. внесла дві суттєві зміни до виборчої системи: було змінено структуру округів і введено новий метод розподілу місць в багатомандатних округах [3, с. 26].

Феномен парламентаризму Данії та Норвегії має свої традиційно-сформовані особливості, які впливають із данської ментальності, історичних реалій країни та залежать від ситуативних домовленостей між різними партіями та депутатами. Це нормальний і демократичний результат політичної конкуренції за умов відсутності в партійних системах домінуючих партій, який формувався впродовж XIX – XX століть. В умовах парламентської демократії роль інституту парламенту та феномену парламентаризму важливі в контексті міжінституційних відносин, тобто впливу парламенту на процес формування, функціонування та припинення повноважень уряду. На думку дослідниці Н. Панчак-Бялоблоцької, це стає особливо актуальним у випадку урядів меншості, оскільки вони представлені партіями, які сумарно не мають постійної більшості в парламенті, тому залежать від ситуативних домовленостей між різними партіями та депутатами. У контексті урядів меншості виокремлюють країни із системами позитивного та негативного парламентаризму [10, с. 252].

Якщо в системі позитивного парламентаризму формування уряду безпосередньо залежить від підтриманого абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту в тому довіри урядові з боку парламенту і урядовий кабінет є чинним доти, доки він користується довірою парламенту, то в інструменті негативного парламентаризму інкорпоровано цілий ряд інших компромісних механізмів.

Данія належить до країн із системою негативного парламентаризму, в якій уряд розпочинає роботу після того, як його чи прем'єр-міністра номіновано главою держави чи парламентом без наявності підтримки в тому довіри прем'єр-міністра, персонального складу і програми уряду абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту або за умови, що проти прем'єр-міністра, складу або програми уряду не проголосує абсолютна більшість депутатів парламенту. Урядовий кабінет вважають чинним доти, доки йому не буде висловлено позитивного в тому довіри

чи не буде відмовлено в мовчазній або негативній довірі. У системах негативного парламентаризму, які представлені не тільки в Данії, а й у Норвегії, Сполученому Королівстві, Австрії та ряді інших країн, існують широкі можливості парламентських комітетів і комісій впливати на внутрішнє міжнародне життя [11, с. 9].

У Данії процеси внутрішньої дестабілізації, руйнування північної двополюсної партійно-політичної моделі почалися, як відомо, набагато раніше, ніж у її північних сусідів. Тут заздалегідь відмовилися від таких «непотрібних» ідейно-політичних умовностей, як партійна солідарність, вірність принципам, чистота рядів, строгість коаліцій. Тепер данські вибори, за словами дослідника К. Воронова, нагадують, швидше, лотерею, ніж обрання депутатів і партій [12]. Тому важко визначити, хто є переможцем із політичної точки зору. Часто після завершення парламентської виборчої кампанії ідеологія відкидається в бік і питання про перебування уряду при владі відбувається чисто за формально-ситуаційними, пропагандистськими, медійними й іншим причинами. Щодо ідеологічних пріоритетів, то дослідниками означено, що в парламентських системах негативного парламентаризму, які представлені Данією та Норвегією, уряди меншості формуються здебільшого соціал-демократичними партіями і зрідка – партіями, яким близькі ідеї лібералізму, консерватизму, соціал-лібералізму та націонал-консерватизму.

Нам слід зазначити, що з теоретико-методологічних позицій слід виділити декілька альтернативних стратегій стосовно радикальних лівих або правих партій у контексті проведення переговорів про формування урядових кабінетів. А саме: незгода на участь таких партій в урядових кабінетах; згода на залучення таких партій в коаліційні урядові кабінети [13, с. 276]. Спочатку «санітарний кордон» стосувався лише радикальних лівих партій, а потім радикальних лівих і правих партій. Так, у 1989 р. припинили свою діяльність Ліві соціалісти (VS) Данії та Комуністична партія Данії (DKP). Але у 2001 р. «санітарний кордон» стосовно Данської народної партії було скасовано, оскільки на підставі її підтримки було створено уряд меншості А. Расмуссена. На думку українських дослідників Литвина В. та Романюка А., на відміну від жорсткого «санітарного кордону» щодо радикальних лівих партій, аналогічного висновку не можна сформулювати про «санітарний кордон» щодо радикальних правих партій [13, с. 284].

Наш інтерес до парламентсько-партійної взаємодії Данії пояснюється тим фактом, що впродовж багатьох років ця країна представляє успішну модель держави загального благоденства, яка характеризується загальним доступом до матеріальних благ, багаточисельних пільг та високим рівнем культури участі громадян у житті суспіль-

ства. Данія зберегла власну національну валюту, що свідчить про її певну економічну і політичну самостійність та незалежність. На її прикладі можна вибудовувати і аналізувати теоретичні моделі ідентичності та інтеграційної політики в умовах масових міграційних потоків і робити висновок про роль подібної соціальної системи у врегулюванні процесів міграції. За рівнем зарплати у 2019 р. Данія займає 2 місце у Європі, хоча за продуктивністю праці – лише 13 [14]. Згідно з даними Центру політичних досліджень Данії SEPOS протягом 2010–2020 рр. у Данії спостерігається відносно сильне зростання витрат на оплату праці в порівнянні із закордоном, частково через те, що протягом більшої частини періоду до 2008 р. спостерігається дефіцит робочої сили, що підвищило заробітну плату [14].

Як і в багатьох інших країнах Європи, міграція та міграційна політика стали основними питаннями політичного порядку денного в Данії протягом останніх двох десятиліть, і це пояснюється зростаючим потоком емігрантів та біженців із слабозвинутих країн. Історія трудової міграції в Данії розпочалася у 50–60-х роках ХХ століття, коли у зв'язку з високими темпами економічного розвитку у повоєнній Північній Європі виникла потреба в робочій силі. У популярній данській пісні «Не бери близько до серця», яку виконував Лев Матсісен у 1950-х, співалася: «Гей, хлопче! Не переймайся! Іди додому і викури цигарку. Нехай інші зроблять важку роботу за тебе!» [15]. На початку 1960-х років Данія була ще відносно однорідним суспільством, але потребувала робочої сили для сільського господарства, яке ставало все більш механізованим. Тому в 1967 р. на запрошення данських роботодавців приїхали перші іноземні робітники з Туреччини, Пакистану та Югославії. Ця хвиля еміграції жваво обговорювалася в засобах масової інформації, викликавши в листопаді 1973 р. політичну та профспілкову дискусію. Зокрема, Комуністична партія Данії входила до числа тих, хто виступали за зупинку імміграції, заявивши, що вона може знизити зарплату робітників Данії [16]. Неоднозначні оцінки данців щодо імміграції та дискусії у профспілках Данії призвели до того, що невдовзі уряд на чолі із соціал-демократами погодилися зупинити еміграцію та розпочати роботу над першим Законом про іноземців 1983 р., про що йтиметься згодом.

Данці досить швидко прийшли до усвідомлення загрози власній добре працюючій системі держави загального добробуту з боку неадаптованих носіїв чужої культури, що відразу визначило їх ставлення до іммігрантів як достатньо жорстке і безкомпромісне, особливо в питанні імміграції та адаптації іноземців. Нові потоки мігрантів, на думку данських дослідників, руйнували суспільні угоди, консолідацію суспільства та баланс сил

у державі, які раніше дозволяли проводити ефективну соціальну політику. «Коли держава загального благоденства сприймається як щось для «них» оплачене «нами», тоді соціальні проблеми руйнують основи цієї держави», – писав Г. Фріман [17, с. 54]. Протиставлення «ми-вони» стало класичним прикладом початку кризи ідентичності та росту популістських та радикальних лозунгів.

Особливістю данської міграційної політики є той факт, що не тільки державні, а й неурядові організації беруть безпосередню участь у процедурі відбору кандидатів для переселення. І хоча частина мешканців Данії виступає із серйозною критикою дій уряду та засуджує плани зменшення податків на фоні нестачі засобів для утримання біженців, інша частина громадських організацій займається збором гуманітарної допомоги та соціалізацією мігрантів. У 2013 р. європейці надавали проблемам міграції більшого значення, ніж податкам, пенсіям, освіті і навіть тероризму. У 2015 р. ця проблема вийшла на друге місце після питання безробіття.

Велика заслуга в роздмухуванні «мігрантського полум'я» належить правим партіям, які поступово стали спекулювати, а певний час навіть грати роль «першої скрипки» у формуванні нинішньої національної політичної Данії. У дискурсі Данії праві є близькими соціал-демократії та часом перетворюються на помірковано-правих та «пра-

вих лівих», які можуть розвивати соціальні програми і разом турбуватися про мігрантів. Як показує данська політика, праві розробляють надійні програми для інтеграції мігрантів на ринку праці. Перемога правих на виборах неодноразово створювала умови для радикальних засобів вирішення питань мігрантів. Не тільки Данія, а й Норвегія та Швеція стали своєрідною лабораторією для відстеження шляхів вирішення міграційних проблем і, водночас, полігоном та прикладом успішної адаптації місцевих радикальних правих.

Висновки. Отже, демократичні механізми Данії, які пройшли довгий шлях розвитку, створили умови для таких парламентсько-партійних взаємовпливів, які дозволяють данському політикуму досить швидко реагувати на зміни суспільного та економічного життя країни та втілювати нові, часом радикальні партійні програми в життя суспільства. Активна участь громадян у суспільному житті країни сприяє активному пошуку нових компромісних варіантів розвитку суспільства, яке не має багатих традицій полікультурного життя, але готове до модернізації власного суспільства. Політичні партії правого спрямування, будучи виразниками ідей радикальної частини суспільства, не завжди можуть впливати на політичні рішення через наявні стримуючі фактори парламентської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Меньшиков П.В. Парламентский дискурс и современная медийная политика: эволюция в исторической ретроспективе. *Международные коммуникации*. 2019. № 3.
2. Українка бере участь у виборах до парламенту Копенгагену. SVITUA. URL : <http://svitua.com.ua/article/201711/5821-ukrayinka-bere-uchast-vyborah-parlamentu-kopengagena>.
3. Alan Renwick, Lidia Nunes. Electoral System Change in Europe since 1945: Denmark. Nuffield Foundation. URL : http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_748/FILE/Denmark_summary.pdf.
4. Чурсина Т.И., Орлов А.Г., Ракитская И.А., Половченко К.А. / науч. ред. Иванченко А.В., Лафитский В.И. *Современные избирательные системы*. Выпуск 4. Австралия, Венесуэла, Дания, Сербия. Москва : РЦОИТ: Ин-октаво, 2009. С. 232.
5. Попко В.В. Місцеве самоврядування в Королівстві Данія. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 372–377.
6. Folketinget. The Parliamentary Electoral System in Denmark. Guide to the Danish Electoral System. P. 4. URL: https://www.thedanishparliament.dk/~media/pdf/publikationer/english/the-parliamentary-system-of-denmark_2011.ashx.
7. Конституція Датского королевства. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. URL: <https://archive.is/20130418001912/worldconstitutions.ru/archives/152>.
8. Elklit J. Simpler than its repuyayion: The electoral system in Denmark since 1920. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0261379493900055>.
9. Folketinget. The Parliamentary Electoral System in Denmark. Guide to the Danish Electoral System. URL: https://www.thedanishparliament.dk/~media/pdf/publikationer/english/the-parliamentary-system-of-denmark_2011.ashx.
10. Панчак-Бялоблочька Н. Особливості урядів меншості європейських систем позитивного та негативного парламентаризму. *Вісник Львівського ун-тту. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Випуск 7. С. 250–264.
11. Louwarse T. Unpacking “positive” and “negative” parliamentarism / T. Louwarse. *Paper presented at the workshop “The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences” of the European Consortium of Political Research*. Salamanca. April. 2014. 18 p.
12. Воронов К. Северная партийно-политическая модель безвозвратно рушится. РСМД. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/europeanpolicy/severnaya-partiyno-politicheskaya-model-bezvozvratno-razrushaetsya/#detail>.

13. Литвин В., Романюк А. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій в електоральному та парламен-урядовому зрізі країн Західної Європи. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 3(77). С. 270–280.

14. Danmark har de 2. højeste lønninger ud af 33 lande – men en 13. plads på produktivitet. *CEPOS*. URL: <https://cepos.dk/artikler/danmark-har-de-2-hoejeste-loenninger-ud-af-33-lande-men-en-13-plads-paa-produktivitet/>.

15. Leo Mathisen. Take it easy, boy, boy. *FestABC.dk*. URL: <https://www.festabc.dk/1/take-it-easy-boy-boy>.

16. Hanne Reintoft (DKP) om indvandrere som løntrykkere, 16. december 1970. URL: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/hanne-reintoft-dkp-om-indvandrere-som-loentrykkere-1970/> (дата звернення: 11.03.2020).

17. Freeman G. Migration and the political economy of the welfare state. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1986, vol. 485, pp. 51–63.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.7:324

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.21.11>

ПОПУЛІЗМ ЯК ПРОЯВ КРИЗИ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

POPULISM AS A MANIFESTATION OF THE DEMOCRACY CRISIS IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Дем'яненко В.М.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Прядко Т.П.,
*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Статтю присвячено аналізу основних концептуальних підходів, що стосуються співвідношення демократії та популізму. Виходячи з того, що популізм визначений як одна із глобальних небезпек сучасності, з'ясовується, наскільки теоретичні розробки обґрунтовують реальність і токсичність його загроз для подальшого розвитку демократії. Акцентовано, що практично всіма дослідниками демократії як суспільно-політичної системи відзначається її природна недосконалість. Суперечності демократії закладені в її основоположних принципах. Відмічено, що науковці насамперед відзначають змішаний характер демократії, її суперечливу взаємодію прямої і представницької демократії відкривається поле для паразитування популізму, який апелює до прямого народовладдя. Виявлено, що хоча переважна більшість дослідників переконані в тому, що популізм є виявом кризи демократичного розвитку, все ж існує обґрунтована думка, що він виростає з природних її особливостей. Зазначається, що нині в науковому дискурсі особлива увага приділяється аналізу суперечностей демократії в постіндустріальну епоху, які створюють сприятливі умови для актуалізації популізму не лише в перехідних суспільствах, а й у країнах сталого розвитку. Окрім інституційних суперечностей демократії, дослідники розглядають і її політико-культурні суперечності (Н. Боббіо, Ф. Фукуяма), на яких популізм вибудовує свою риторику та ідеологію. Відмічається, що досить аргументованим у наукових публікаціях є твердження про корисність присутності популізму в демократії як адаптивного фактору в процесі її трансформації. Функціональність демократії забезпечується, таким чином, ефективністю й адекватністю її корегування, спрямованість якого часто визначається в тому числі й популізмом та постійним теоретичним аналізом демократії як системи, що постійно змінюється й розвивається.

Ключові слова: демократія, популізм, наукові дослідження, суперечності демократії, суспільство.

The article is devoted to the analysis of the basic conceptual approaches concerning the relation between democracy and populism. Considering that populism has been identified as one of the modern global dangers, it becomes clear how much theoretical developments justify the reality and toxicity of its threats to the further development of democracy. It is emphasized that practically all researchers of the democracy as a socio-political system marked its natural imperfection. The contradictions of democracy are rooted in its fundamental principles. It is noted that scientists first of all point to the mixed nature of democracy and the fact that a field for parasitism of populism that appeals to direct democracy opens in the contradictory interaction of the direct and representative democracy. It is revealed that although the vast majority of researchers are convinced that populism is a manifestation of the crisis of democratic development, there is still a reasonable opinion that populism is growing out of the natural features of the democracy itself. It is noted that the scientific discourse now pays particular attention to the analysis of the contradictions of democracy in the post-industrial era, which create more favorable conditions for the actualization of populism not only in transitional societies, but also in the countries of the sustainable development. In addition to the institutional, researchers also examine political and cultural contradictions of democracy (N. Bobbio, F. Fukuyama), on which populism builds its rhetoric and ideology. It is noted that the argument about the presence of populism in democracy as an adaptive factor in the process of its transformation is sufficiently substantiated in a scientific publications. Thus, the functionality of democracy is ensured by the effectiveness and adequacy of its correction, the focus of which is often defined including populism and constant theoretical analysis of democracy as a constantly changing and evolving system.

Key words: democracy, populism, scientific research, contradictions of democracy, society.

Постановка проблеми. Серед глобальних небезпек сучасності поряд зі змінами клімату, забрудненням довкілля, станом сучасної політики (регіональної та на рівні міжнародних організацій), глобальними епідеміями, спричиненими зловживанням антибіотиками, розглядається і популізм. Водночас, коли йдеться про популізм, головна увага звертається на його безпосередні прояви: методи спілкування з масами, завоювання дешевої популярності, підтримки населення через пропозицію простих відповідей на складні питання, загрози від нього для демократії, особливо в перехідних суспільствах, та окремі історичні випадки. З'ясуванню закономірних причин постійної присутності популізму в демократичних системах, періодичних спалахів його активності, вивчення яких допомогли б розробляти засоби і шляхи мінімізації негативного впливу на функціонування суспільно-політичної системи загалом та нейтралізації популізму як дієвого способу обману мас, приділяється менше уваги в теоретичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення демократії як суспільно-політичної реальності не обходиться без спроб з'ясування її внутрішніх суперечностей і викликів. Значну увагу цьому приділили, зокрема, А. де Токвіль, Дж.-С. Мілль, Д. Белл, Ф. Фукуяма та ін. Вагомий внесок у пояснення співвідношення популізму і демократії здійснили аналітичні публікації К. Дейвікс, Д. Дзолло, Н. Боббіо, М. Кенован тощо в спеціальному збірнику під загальною редакцією І. Мені й І. Сореля.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати основні концептуальні підходи щодо популізму як вияву природного розвитку демократії, її внутрішніх суперечностей і протиріч.

Виклад основного матеріалу дослідження. На внутрішні, зумовлені природою представницької демократії, генетичні суперечності та її загрози звертали увагу політичні мислителі XIX ст., які одні з перших досліджували демократію як суспільний устрій. Так, французький соціолог А. де Токвіль звертав увагу на загрозу тиранії більшості, яка негативно може позначитися на меншості та на суспільній еліті своєю нетерпимістю і бажанням накласти посилений контроль на державні інститути [10, с. 590]. Британський філософ Дж.-С. Мілль, серед іншого, зазначав, що під терміном «демократія» люди дуже часто розуміють два цілком різні уявлення. Чиста демократія, за визначенням, полягає в тому, що врядування над усім народом здійснює весь народ завдяки рівному представництву всіх верств та класів, що входять до його складу. А демократія, як її розуміє загал (і запроваджена відповідно до цього розуміння), полягає в урядуванні більшості (переважно тільки

її й представлено в парламенті) над усім народом. Перше уявлення про демократію є синонімом рівності всіх громадян, друге – яке, хоч як дивно, плутають із першим – означає врядування, що надає привілеї більшості і тільки її наділяє правом голосу в державі. Це є неминучим наслідком того способу організації процедури виборів, яка, зрештою, повністю позбавляє меншість її виборчих прав [9, с. 218].

Популізм з'являється на історичній арені разом із демократичними інститутами, оскільки тільки там, де є виборче право, рівноправність громадян, де маси як виборці є учасниками політичного процесу, апеляція до настроїв населення, спроби підлаштуватися під масову свідомість можуть стати засобом завоювання влади. Ступінь загравання з масами під час виборчих кампаній залежить від чисельності людей, включених у політичний процес (повне охоплення було досягнуто з уведенням загального виборчого права в демократичних державах), гостроти конкурентної боротьби і чесності політиків. Протягом останніх двох століть демократія перетворилася в дуже складну систему, в якій влада народу здійснюється багатьма різними способами – за допомогою певних представників і через правління більшості, в поєднанні з верховенством права як противаги сваволі і свавілля представників народу.

Аналітики й політичні оглядачі визнають змішаний характер демократії. Американський соціолог Д. Белл, як і багато дослідників демократії, звертав увагу на проблему взаємодії та співіснування прямої та представницької демократії. Саме в прямій демократії були витoki демократії. Її привабливість спирається на притаманну людям (в усі часи) підозрілість щодо представництва, коли хтось буде уповноважений говорити від їхнього імені, і тому вони завжди вважали ідеальною прямою демократію [3, с. 23]. Донині до кінця нерозв'язаними залишаються суперечки про оптимальний баланс між цими двома компонентами демократії. Однак, взагалі, всі погоджуються, що в основному всі демократичні режими засновані на цих двох основоположних принципах [16, с. 37]. І саме на цій природній суперечності ліберальної демократії паразитує популізм, апелюючи до прямого народного волевиявлення.

Витoki популізму у внутрішніх протиріччях представницької демократії вбачала також і англійська дослідниця М. Кенован. Вона зазначала, що в такому розрізі популізм – це практично неминуче утворення взаємодії між «двома образами демократії»: «демократичною справедливістю» і «прагматичним розрахунком». Останній покладається на демократичні інститути (багатопартійна система, вільні вибори, групи тиску, лобювання і вся тонко розроблена сукупність інститутів і практик, за якими ми відрізняємо демократичну

державу від інших держав сучасного типу), тоді як вимога справедливості означає обіцянку кращого життя народу, який починає діяти як суверен. Влада тоді належить народу. «Ми – народ, ми відповідаємо за наше життя і самі визначаємо своє майбутнє» [14, с. 4].

Швейцарський політолог К. Дейвікс розкривала механізм формування і актуалізації популізму на межі зіткнення цих двох суперечливих сутностей представницької демократії. Вона зазначала, що якщо обіцянка «кращого і більш справедливого світу» не дотримується, популізм заявляє про себе як про ту силу, яка може цього домогтися самостійно, без опори на старі звичні норми демократії. Якщо ж «воля народу» не виконується або не може бути виконаною, популісти вимагають провести зміну існуючих еліт (і водночас вони дають можливість іншим популістам піти по їхніх слідах, коли вони самі не виконають цих обіцянок). Потім демократичній вимозі справедливості чинять перепони інститути, які стоять між «народом» і вираженням його волі, адже воля народу повинна стати безпосередньою. Таким чином, протиріччя між двома обличчями демократії відкривають простір для популізму [5].

Один із відомих політичних філософів сучасності, аргентинець Е. Лаклау, звернув увагу на досить незвичний бік репрезентативності демократії. Він зазначав, що політична репрезентація цікава саме тим, що вона створює те, що репрезентує. Тобто в процесі формування політичної риторики політичні лідери самі в певному сенсі можуть формувати народ. Наприклад, вони можуть говорити народу, де його кордони, хто до нього належить, а хто не належить, у чому полягають його інтереси, що його об'єднує і хто його ворог. І завдання створити те, що представляється, не менш важливе, ніж завдання його представити. Завдяки тому, що цей аспект залишився майже поза увагою сучасної ліберальної демократії, популістам вдається заходити у так звані сірі зони політики (частина суспільства, яка не цікавиться політикою, не бере участі у виборах) і пропонувати нав'язливі, сильні й неочікувані трактування, що таке народ [1].

Сьогодні дослідники розглядають можливості пом'якшення лінії протистояння «пряма – представницька» демократія, які сприяли би зміцненню суспільної рівноваги, і тим самим ослабити ідеологію сучасного популізму. Одним із таких засобів вони вважають референдуми, які протягом століть є основною формою вироблення демократичних рішень, зокрема, у Швейцарії, в деяких штатах США і розповсюджуються в інших країнах. Як підкреслює Д. Белл, для запровадження такої практики сьогодні створені сприятливі умови: розповсюдження новітніх систем зв'язку й комунікації, комп'ютерів та Інтернету [3, с. 23].

Проте практика запровадження такої форми прийняття рішень з питань, що стосуються загальнодержавних чи міжнародних проблем, може дати неочікувані результати. Процес підготовки плебісцитів показав, що популісти активно використовують їх як можливість розширити коло своїх прихильників, підживлюючи насамперед настрої євроскептицизму в країнах-членах ЄС. Напевно, форми прямої демократії сьогодні можуть бути доцільними на місцевому рівні, де мешканці добре орієнтуються в тих проблемах, які стосуються їхнього населеного пункту чи регіону. Водночас на національному рівні нині практично неможливо обійтися без чітко врегульованого представництва.

Конституціоналізм представницької демократії М. Кенован також розглядала як одну з умов розвитку популізму. Детально розглянувши відносини між представницькою демократією і популізмом, вона показала, як включення все більшого числа людей у процес прийняття рішень призводить до нашарування непрозорості – незрозуміло, хто ким керує, як і ким виконуються рішення. Прірва, яка наростає між виборцями та їхніми представниками, дозволяє популістським лідерам заявляти, що вони покінчать із цим розривом, «повернуть владу народу». Виборці втрачають довіру до здатності конституційної системи вирішити їхні проблеми і все менше сподіваються на усталені інститути демократії. У таких умовах популізм оперує, з одного боку, байдужими і деполітизованими виборцями, а з іншого – безликою і безбарвною системою управління. Дослідниця, аналізуючи механізми функціонування сучасної представницької демократії, виокремлює «парадокс демократії». Чим більше число осіб, між якими розподіляється влада, тим важче її локалізувати. У демократичній системі влада повинна бути розосереджена і «розлита», а не зібрана в чіхось руках. Тому «видимість» процесу прийняття політичних рішень виявляється несумісною з основами демократичного конституціоналізму [13, с. 8].

Більшість дослідників відмічають, що популізм актуалізується в кризові періоди, але варто погодитися з думкою, що для виникнення популізму криза не обов'язкова: він виростає із природних механізмів демократії. Уругвайський політолог Ф. Паніцца бачить у популізмі дзеркало демократії, в тому значенні, що воно відбиває глибинну природу демократії, висвітлюючи всі її проблеми. Адже «воля народу» не може здійснитися ідеально й без збоїв лише завдяки механізму стримувань і противаг або виключно завдяки уніфікації різноманітних потреб і настроїв людей, або тільки завдяки обмеженням, які встановлюються законом [15].

Постіндустріальна епоха ускладнила реалізацію основного демократичного принципу – народовладдя. Багато західних дослідників звертають увагу на розмивання демократичної легітимності й основ республіканського устрою, що проявляється в зниженні інтересу до електорального процесу, медіатизації політичної культури, звуження простору вибору й інших тривожних явищ, які спостерігаються сьогодні в західних суспільствах. Італійський політичний теоретик Д. Дзолло відмічав, що представництво в сучасній демократії стає швидше механізмом заснування найвищого органу державної влади, для легітимації якого важлива участь великої кількості громадян, ніж ефективним способом втілення волі народу [6, с. 162]. Він також звернув увагу на ще одну проблему сучасної демократії – самореферентність партійної системи, що проявляється, зокрема, й у таких явищах, як: послаблення міжпартійної конкуренції, реальної ідеологічної боротьби з антагоністичною напругою, прагнення мінімізувати внутрішньосистемний конфлікт. Таким чином, нівелюється ще одне правило демократії: виборець має одержувати «по-справжньому альтернативні політичні пропозиції» [6, с. 238]. Ідеологічна конвергенція традиційних партій, зрештою, може відкривати політичне поле для несистемних лідерів і партій. У результаті через спотворення політичного плюралізму, маргіналізацію очікувань громадян створюються сприятливі умови для популізму, який, не будучи пов'язаним із державними структурами, ідеологічними засадами, внутрішньо-організаційними принципами, швидко рефлексує на запити суспільства, пропонуючи йому просте вирішення складних проблем, без глибокого їх пояснення і довготермінових програм.

У сучасному політологічному дискурсі обґрунтовується поняття «постдемократія». Зокрема, К. Крауч зазначав, що нині загальною тенденцією є загальна приватизація влади, використання держави в інтересах корпорацій і, як наслідок, завершення епохи представницької демократії. Установлюється система, в якій політики все більше замикаються у своєму власному світі, підтримуючи зв'язок із суспільством за допомогою маніпулятивних технік, які ґрунтуються на рекламі й маркетингових дослідженнях. Це також демократія, але демократія для корпорацій, які перетворюються в дійсних правителів, демократія для меншості [8, с. 7].

Ширше розглядав таке явище Д. Дзолло, називаючи його «нейтралізацією консенсусу», коли соціальна комунікація здійснюється через різноманітні агітаційно-пропагандистські та рекламні методи і прийоми (чому сприяє розвиток засобів масової комунікації). Перевантаження інформацією зумовлює включення захисних механізмів аудиторії, індивіди відправляють на рівень

фонового шуму ту інформацію, яка не належить до їхнього буденного досвіду і надають перевагу інформації, яка викликає емоційні імпульси. Політична інформація, особливо її раціональні форми, вочевидь, не викликає безпосереднього емоційного резонансу. Відповідно, політичні питання, схвалення/несхвалення яких і забезпечує консенсус громадян у системі плюралістичної демократії, вилучаються з публічної комунікації, поступаючись винятково сугестивним або видовищним повідомленням [6, с. 296]. Популізм, досить активно й уміло апелюючи до емоцій, віри, ірраціонального, руйнує насамперед раціональну складову частину політичної культури громадянства, породжує феномен стихійного ірраціонального опору існуючій системі чи правлячим політикам.

Політико-культурні суперечності демократії постіндустріальної доби, які створюють сприятливі умови для розвитку популізму, узагальнив італійський учений Н. Боббіо, склавши так званий «обвинувальний перелік» невиконаних обіцянок сучасної демократії: по-перше, демократія не виконала обіцянку народного суверенітету; по-друге, виникнення плюралістичного суспільства призвело до погіршення постулату індивідуалізму; по-третє, пересічний громадянин вже не є головною дійовою особою в політичному житті, тобто суб'єкт демократичного суспільства, який робить раціональний вибір, дедалі більше маргіналізується; по-четверте, внаслідок витончених прийомів організації консенсусу та маніпуляції останнім відбулося поширення масового конформізму та апатії серед виборців; по-п'яте, демократія так і не змогла позбутися олігархічної влади; по-шосте, демократичні принципи вдалося реалізувати в небагатьох сферах, і, зрештою, найбільш важлива невиконана обіцянка полягає в тому, що не була ліквідована «невидима влада», яка охоплює державне управління економікою та систему масових комунікацій [4].

Відомий американський політолог Ф. Фукуяма звернув увагу на ще одну принципову проблему сучасної ліберальної демократії: вона пропонує економічний успіх і безпеку, однак вона не створює гордість, спільноту чи ідентичність. І це є фундаментальним викликом для ліберальної демократії. Виключно важко створювати ідентичність і відчуття спільноти, не залучаючи національну державу. Серйозна проблема в Європейському Союзі полягала в тому, що там надто технократично підходили до вирішення питань. Там дбали про економічну інтеграцію, але ніхто не потурбувався про формування глибшої європейської ідентичності. Саме тому правим популістам не потрібні додаткові зусилля в умовах кризи використовувати існуюче в країні невдоволення. Тобто виявляється, що економічної інтеграції

недостатньо [12]. Як виявилось в умовах глобальної боротьби людства з пандемією коронавірусу COVID-19, самоізоляції, коли знову постали кордони між державами ЄС, прихильники національних засад держави, євроскептики цілком слушно вказували на безсилля наднаціональної бюрократії у вирішенні нагальних проблем людини, життєдіяльності суспільства.

Однак у сучасному науковому дискурсі немає однозначної негативної оцінки впливу популізму на розвиток демократії. Почесний професор політології Принстонського університету Дж. Кейтеб визначив популізм не лише як політичний феномен чи фактор суспільної політичної свідомості, але і як стійку особливість політичної культури, яку породжує кожна демократія. Він відмітив, що популізм є обов'язковою умовою демократії, особливо масової капіталістичної демократії; присутність популізму навіть бажана, звичайно, за умови, що він залишається лише складником суміші. Але коли він стає занадто впливовим, це вже викликає підозру та хвилювання [7].

Зокрема, американський політолог Д. Трейсман зазначав, що популізм, можливо, небезпечний, але його розповсюдження не завжди означає, що в демократії є вада. Він свідчить про тривожний розрив між громадянами й тими, хто ними управляє. Проте популістські пориви також є частиною механізму, за допомогою якого система адаптується до нових умов. А істинний геній демократії не в тому, що вона завжди працює добре, а в тому, що вона гнучко корегує свої помилки [11].

Російський дослідник М. Баранов теж погоджується з думкою про корисність присутності популізму в демократії, оскільки сучасні популісти піднімають проблеми, про які політики воліють замовчувати через їхню складність, а будь-які кроки для можливого їх вирішення досить болючі

і можуть призвести до зростання суспільного напруження. І, незважаючи на прагнення правлячих еліт уникати конфліктів, все ж під тиском популістів, аби не втратити ініціативи, вони сміливіше починають говорити про нагальні проблеми, про що свідчать, зокрема, і виборчі кампанії 2017 р. [2, с. 24].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Визнаючи, що не всі риси постіндустріального суспільства є однозначно позитивними, як і демократія загалом не є ідеальним втіленням суспільного устрою, політична теорія у цілому погоджується, що популізм, як би його не характеризували – «патологія», «ризик», «виклик», «загроза» демократії, буде завжди присутнім в умовах представницької демократії, оскільки є природним породженням її суперечностей і одним з адаптивних її методів. Рівень небезпеки популізму для самої демократії визначається межами його розповсюдження, які, зрештою, контролює сам механізм демократії, демонструючи ефективність чи неефективність свого функціонування. Суттєво зменшити політичний простір для популізму в сучасних умовах, тим самим мінімізувавши його негативний вплив на демократичну систему, може адекватна поведінка правлячої еліти, яка насамперед повинна сама уникати популістських заяв і рішень, вести постійний діалог із суспільством, зробити механізми прийняття рішень прозорішими й зрозумілішими, зменшивши при цьому вплив бюрократичних інституцій. Постійне вивчення популізму в контексті пізнання внутрішніх протиріч демократії на кожному етапі її трансформації є нагальною потребою як з точки зору розвитку теорії демократії, так і задля розроблення практичних рекомендацій для нейтралізації негативних впливів популізму на функціонування системи представницької демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анатомія популізму: Чому Трампун нужен, а Путину нет URL: http://www.bbc.com/russian/features/2016/06/160615_yudin_lecture_populism
2. Баранов Н.А. Популизм как политический феномен. Политика постправды в современном мире. *Сборник материалов по итогам Всероссийской научной конференции с международным участием «Политика постправды и популизм в современном мире» 22–23 сентября 2017 года* / под ред. О.В. Поповой. Санкт-Петербург : Скифия-принт, 2017. 282 с. С. 21–24.
3. Белл Д. Демократия и правда: великая дилемма нашего времени. *Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века*. Москва : Идея-Пресс, 2010. С. 12–26.
4. Боббіо Н. Майбутнє демократії. *Демократія* : антологія / упор. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 105–119.
5. Дейвикс К. Популизм. URL: <http://gefter.ru/archive/6800>
6. Дзоло Д. Демократия и сложность: реалистический подход / пер. с англ. А.А. Калинина, Н.В. Эдельмана, М.А. Юсима ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. Москва : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 320 с. С. 162.
7. Кейтеб Дж. Против популизма: Шесть тезисов о популизме и его опасностях. URL: <http://gefter.ru/archive/9370>
8. Крауч К. Постдемократия / пер. с англ. Н.В. Эдельмана. Москва : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 192 с. С. 7.

9. Міль Джон Стюарт. Про свободу: Есе : пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 463 с.
10. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці : у двох томах / Переклад з французької Григорія Філіпчука, Михайла Москаленка ; передмова Андре Жардена. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
11. Трейсман Д. Отворачивается ли мир от демократии. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2016/11/03/5819b8879a79471ccb741352>
12. Фукуяма Ф. «Конец истории и последний человек». URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/6341>
13. Canovan M. Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In *Democracies and the Populist Challenge* ; edited by Y. Mény and Y. Surel. New York : Palgrave, 2002. P. 8, 25–44.
14. Canovan M. Trust the People! Populism and The Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999. Vol. 47. № 1. P. 3–12.
15. Panizza Francisco (ed.). 2005. *Populism and the Mirror of Democracy*. London : Verso. 358 p.
16. Yves Meny. Yves Surel. Zasadniczadwuznaczność populizmu. *Demokracja wobec populizmu*. Warszawa, 2007. S. 28–56.

ВПЛИВ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ**THE IMPACT OF THE MEDIA ON THE FORMATION OF MODERN POLITICAL MYTHS****Максимчук О.В.,***професор кафедри філософії та суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Шачковська Л.С.,***кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

У статті проаналізовано вплив засобів масової інформації на формування сучасних політичних міфів. Зазначено, що інформаційні засоби масової інформації в умовах загальної нестабільності та зростаючої міжнародної і геополітичної конкуренції використовуються владою як потужний інструмент політичного впливу і, таким чином, виконують не інформаційну, а ідеологічну функцію. Поєднання цих двох фундаментальних процесів призводить до загальної ірраціоналізації політики та створює надзвичайно сприятливі умови для контролю над політичною свідомістю та поведінкою мас за допомогою технологій політичного міфотворення. Розкрито сутність співвідношення категорії міфу і засобів масової інформації в соціально-політичній площині. Акцентовано увагу на особливостях творення сучасних політичних міфів шляхом тотальної експансії мас-медіа у сферу не лише суспільної свідомості, але й способу сучасного буття соціумів загалом і владних відносин зокрема.

Зазначено, що політичній міфології більше притаманна «спонтанність» розвитку, незалежність від волі осіб та інститутів, причетних до її створення. Це зумовлено тим, що політична міфологія формується в процесі взаємодії ідеологічної доктрини з існуючими стереотипами суспільної свідомості. Зрештою, й ідеологія, й міфологія є важливими елементами символічного світу політики, завдяки чому обидві вони націлені на формування ціннісної та світоглядної парадигми.

Визначено, що процес трансформації публічної сфери супроводжується зміною природи політики за допомогою засобів масової інформації. Відбувається це за допомогою включення до публічної дискусії багатьох сфер людської діяльності.

Зроблено висновок, що сьогодні засоби масової інформації стали потужним інструментом формування політичних міфів та впливу на політичну свідомість, цим самим завдавши величезного удару по інформаційній безпеці сучасного суспільства.

Ключові слова: політичний міф, вплив, маніпулювання, мас-медіа, формування.

The article analyzes the influence of the media on the formation of contemporary political myths. It is noted that the media, in turn, in the context of general instability and growing international and geopolitical competition, are used by the authorities as a powerful tool of political influence and thus perform not an informational but an ideological function. The combination of these two fundamental processes leads to a general irrationalization of politics and creates extremely favorable conditions for the control of political consciousness and behavior by the masses of political myth-making. The essence of a parity an a category of a myth and mass media in a sociopolitical plane is opened. It is accented on features of creation of modern political myths by total expansion of mass-media to sphere not only public consciousness, but also a way of modern life of societies in general, relations of power in particular.

It is stated that political mythology is more inherent in the «spontaneity» of development, independence from the will of individuals and institutions involved in its creation. This is due to the fact that political mythology is formed in the process of interaction of ideological doctrine with the existing stereotypes of public consciousness. Ultimately, both ideology and mythology are important elements of the symbolic world of politics, both of which aim to form a value and ideological paradigm.

It has been determined that the process of transformation of the public sphere is accompanied by a change in the nature of politics through the media. This happens through the inclusion of many spheres of human activity in public discussion. It is concluded that the mass media today have become a powerful tool for forming political myths and influencing political consciousness, thereby striking a huge blow to the information security of modern society.

Key words: political myth, flow, manipulation, mass media, formation.

Постановка проблеми. Міфологізація політики стає надзвичайно актуальною проблемою у XXI столітті, яку відзначають дві основні характеристики: наростаюча масовізація політичних процесів та подальший динамічний розвиток інформаційних медіа-технологій. Масовізація політики була результатом і реакцією людей на

зростання глобальної невизначеності, турбулентності та суперечливого розвитку політичних процесів у всьому світі. Інформаційні засоби масової інформації в умовах загальної нестабільності та зростаючої міжнародної і геополітичної конкуренції використовуються владою як потужний інструмент політичного впливу і, таким чином,

виконують не інформаційну, а ідеологічну функцію. Поєднання цих двох фундаментальних процесів призводить до загальної ірраціоналізації політики та створює надзвичайно сприятливі умови для контролю над політичною свідомістю та поведінкою мас за допомогою технологій політичного міфотворення.

Ці процеси характерні й для нашої країни, оскільки все існування незалежної України було відзначено різким політичним протистоянням в умовах системної кризи, яка створила сприятливі умови для створення та поширення політичних міфів. Як показує політична практика, діалог між владою та суспільством будується саме на міфологічних підставах.

Однак питання щодо природи, сутності, функцій, місця та ролі засобів масової інформації в міфотворчості політичного процесу досі залишаються дискусійними, що знайшло своє відображення в існуванні різних, часом діаметрально протилежних точок зору та концепцій. Тому міфологія стає потужною науковою сферою, в якій беруть участь представники різних сфер гуманітарних знань. У цій взаємодії політологи вивчають феномен політичного міфу та технологію створення політичного міфу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті було використано та проаналізовано ряд ґрунтовних наукових досліджень, статей у періодичних виданнях, бібліографічних показників тощо. Серед ключових дослідників, чії праці було розглянуто, варто виділити таких, як: Г. Вонсович, Ю. Гайдук, О. Гойман, Е. Данилова, А. Демідова, Л. Зубрицька та ін. Вивчення проблеми політичного впливу і маніпулювання за допомогою міфу науковці, в тому числі й вітчизняні, цікавились небагато. Окремі аспекти міфотворчості знайшли висвітлення в роботах М. Еліаде, О. Донченко, Ю. Романенко, О. Яцунської, С. Кара-Мурзи, Т. Рассадіної, С. Лебедева, О. Макарової, Д. Усова, П. Гуревича, Е. Кассіра, К. Хюбнера, Р. Барта Д. Дадаєва, О. Заздравної, Ю. Левенця, Г. Почецова, Т. Паніотової, Ю. Шайгородського та інших, праці яких присвячені дослідженню проблеми політичного міфу й такого феномену, як архетипи, які лежать в основі будь-яких міфів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна нашої роботи полягає у спробі комплексно дослідити ключові особливості, шляхи, методи реалізації засобами масової інформації процесів міфологізації політичного середовища. Практична цінність статті полягає в можливості використання результатів та висновків у науково-практичній, інформаційній діяльності – для поглиблення та розширення знань про особливості гібридних воєн, інформаційних маніпуляцій задля розуміння про-

цесів впливу засобів масової інформації на політичну свідомість громадян.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої статті є здійснення комплексного аналізу особливостей творення засобами масової інформації сучасних політичних міфів. Відповідно до теми та мети основні завдання полягають у тому, щоб визначити особливості політичного міфу як чинника трансформації політичної свідомості та розглянути механізми політичного міфотворення сучасними засоби масової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес трансформації публічної сфери супроводжується зміною природи політики за допомогою засобів масової інформації. Відбувається це за допомогою включення до публічної дискусії багатьох сфер людської діяльності, в тому числі й економічних процесів, які тривалий час обмежувалися «тіньовим внутрішнім життям домашнього господарства» [1, с. 44–56], тобто ринком і родиною. У результаті політика стає невід'ємним елементом життя кожної людини, яка функціонує в межах суспільства. Предметом політичної дискусії може бути будь-яка тема, що висвітлюється у ЗМІ, яка може вплинути на виборчу поведінку громадян [2].

Науковий дискурс поняття міфу сприймається в категорії розповіді про виникнення Всесвіту, причому міф підтримує і встановлює суспільний порядок. Міф, будучи універсальною сталою, функціонує в різних площинах людського життя, досягає інтеграції групи попри процесу, що виконується без участі «раціональної» свідомості, єднання людей. У такий спосіб створюється специфічний зв'язок з чітко окресленою зовнішньою дійсністю, суспільство об'єднується системою міфів, групою пануючих форм мислення, які детермінують і підтримують активність його членів [4, с. 44].

За своєю природою вони є справжніми ідеалами, надлюдьми, яким властиво впорядковувати стосунки в державі. До політичної дійсності міф також входить, надаючи людині відчуття ідентичності, уможливаючи «відчуття духу спільноти» [6, с. 27], встановлюючи суспільні цінності й соціальну ієрархію, легітимізуючи структуру влади. Сучасна політична дійсність з її великою кількістю політичних акторів, що беруть участь у політичній дискусії, характерною властивістю якої є різновекторність обговорюваних тем, проблем, де головну роль виконують засоби масової інформації, також не є позбавленою політичних міфів.

Спільні площини функціонування міфу, політики та засобів масової інформації в сучасному світі зводяться до того, що мас-медіа творять нову якість комунікації в суспільстві, представляють собою безпосередній вплив на кондицію політичного міфу сьогодення. Функціонуючи у спільних

площинах, силою мовлення (інформування) вони (міф і мас-медіа) потрапляють у залежність один від одного.

Така залежність є наслідком творення сучасних політичних міфів. У сучасній гіпердійсності щораз більше явищ, які отримують політичний вимір. Сфери, які до цього часу мали небагато спільного з політикою, починають відігравати в політичному вимірі важливу роль. Поява в сучасному світі публічної сфери поряд із політичною і приватною призвела до корінних змін у способах спостереження за політикою. Преса, радіо, клуби за інтересами і неурядові організації, які є елементами публічної сфери, почали втручатись у політичний простір і провели реорганізацію його меж. Згадані інституції, довершуючи інтенсивний вплив на способи вирішення питань у державі, також змінили способи спостереження за політикою. Польський науковець Т. Буксінський називає цей процес деперсоніфікацією, говорить про таємничі сили, які важко локалізувати і які диктують перебіг подій [11, с. 387–390].

Підкреслюючи роль міфу як слова, яке є комунікатором і має властивості письмової форми і форми зображення, Бартес акцентує, що слово попри свій комунікаційний потенціал дає змогу зберегтись міфічній мові, надаючи їй тим самим подібних властивостей комунікатора. Міфи разом із медіа виконують також педагогічну функцію. Здійснюючи в певний спосіб освіту суспільства, міфи спільно з медіа є також суспільними скеровувачами. Інакше кажучи, вони мають вплив на суспільну і політичну поведінку. Наприклад, реклама, фотографія, фільм, репортаж, представлені в мас-медіа видовища вказують на певні схеми поведінки, роблять їх широким живаними у суспільстві [11, с. 80–93].

Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) – це публічне поширення різних даних і відомостей за допомогою різноманітних технічних засобів (телебачення, радіо, Інтернету, газет, журналів). Варто відмітити, що стінгазети, бібліотеки, форуми, інтернет-блоги, конференції і подібне не відносяться до засобів масової інформації. Крім інструменту передачі даних, ЗМІ також є способом маніпуляції, пропаганди й агітації в політичній, соціальній, економічній та інших сферах життя населення.

Тут варто підняти питання про соціальну відповідальність ЗМІ «через приховані наслідки діяльності, що у свою чергу викликало необхідність брати на себе окремі ініціативи поза рамками своєї діяльності» [2]. До того ж «соціальна відповідальність має не менше значення, ніж розвинута економічна інфраструктура, політична стабільність або втілення в життя проектів інноваційного розвитку» [3].

ЗМІ через повідомлення, інформування, навчання, переконання, навіювання та інші пси-

хологічні методи впливають на маси. У результаті культивування і тиражування інформації стосовно духовних цінностей, соціальних вимог стандартизуються і стереотипізуються поведінкові й світоглядні норми суспільного життя [5].

Ми вже зазначали раніше, що «ЗМІ мають справу з інформацією, і саме контроль за інформацією дає змогу маніпулювати масовою свідомістю, створювати у ній модель вигідної суб'єкту впливу дійсності та вирішувати, які проблеми сьогодні є найбільш актуальними. Штучно відтворюється таке явище, як медіа-свідомість (тобто свідомість, заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної. Громадська думка через медіа-свідомість значно спотворюється і має значні відмінності з реальністю» [5].

За допомогою ЗМІ інформацію можна:

- спотворити за допомогою неповного, одностороннього викладу (тобто фрагментарний спосіб поширення інформації – частка інформації подрібнюється на менші частки або інформація подається єдиним неопрацьованим потоком, що не дозволяє людині сформувати цілісну картину подій);

- відредагувати, додавши власні домисли і коментарі (часто значна частина спотворень інформації спричинена особистими політичними поглядами, суб'єктивним баченням);

- інтерпретувати у вигідному для когось світлі;

- просто приховати на перший погляд мало-значну деталь, разом із тим акцентуючи увагу на окремих аспектах події, замовчуючи інші, що створює додаткову можливість маніпулювати свідомістю людей;

- створити «інформаційний галас», тобто коли зниження сприйняття фактів досягається за рахунок подачі такої кількості новин, за якої стає неможливим їх сортування;

- відволікти увагу від дійсно важливих подій шляхом надання яскравої, але несуттєвої інформації;

- оперативно подати навіть неперевірену інформацію, адже будь-яке перше повідомлення про подію справляє значно сильніший вплив на аудиторію, ніж наступні;

- поширювати певний погляд на інформацію як її єдино можливий та правильний варіант.

Медіаманіпуляція здійснюється кимось і для когось, або чогось. Все, що відбувається в межах інформаційної комунікації, так чи інакше пов'язане з досягненням деяких цілей індивідами або соціальними групами.

У сучасному світі використовують такі способи медіаманіпуляції задля того, щоб конкретна аудиторія слухачів володіла вигідною інформацією (для держави, місцевої влади, маркетингових компаній і т. д.):

1) «Спіраль мовчання». Уперше це явище дослідила Е. Ноель-Нойманн. Суть його полягає в такому: індивід є більш схильним лишати свої погляди невисловленими, якщо вони не підтримуються більшістю. Таким чином, «спіраль мовчання» пов'язана з явищем ізольованості індивіда [7].

2) Техніка «сандвіча». Назва «сандвіч» означає нашарування один на одного матеріалів різного характеру. Цей маніпулятивний ефект полягає у протиставленні позитивних і негативних образів. «Отруйний сандвіч» – позитивний факт або подія, сприятливі для суб'єкта впливу, обрамлюються спеціально підібраним попереднім і наступним негативним матеріалом і, таким чином, нівелюється позитивний ефект від факту чи події. «Цукровий сандвіч» – навпаки, негативний факт обрамлюється позитивним [7].

3) Міфи. Масова комунікація сприяє розповсюдженню соціальних міфів – ілюзорних ідей, що містять певні цінності й норми, які сприймаються переважно на віру, без раціонального, критичного їх осмислення. ЗМІ може брати активну участь в їх створенні та трансляції. На думку американського професора Г. Шиллера, основними соціальними міфами, за допомогою яких формується індивідуально-масова свідомість у сучасних суспільствах, є:

- міф про індивідуальну свободу й особистий вибір громадян;
- міф про нейтралітет найважливіших політичних інститутів: конгресу, суду і президентської влади, а також ЗМІ;
- міф про незмінну егоїстичну природу людини, її агресивність, схильність до накопичування і споживання;
- міф про відсутність у суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації та пригнічення;
- міф про плюралізм ЗМІ, які в дійсності, незважаючи на їх значну кількість, контролюються великими рекламодавцями і урядом і є єдиною індустрією ілюзорного світу [13].

4) Створення інформаційної реальності. Людина не маючи доступу до всіх подій, які відбуваються у світі, потребує інформації про процеси, що відбуваються, які зачіпають її інтереси і сприяють орієнтації в інформаційному потоці. Але ЗМІ можуть відображати не чисті факти, а їх інтерпретацію. Тому замість відображення дійсності вони створюють псевдореальність, в якій за допомогою шаблонів маркують і закріплюють необхідну інформацію [12, с. 155].

5) Стереотипізація. Сам механізм дії ЗМІ на людину і суспільство зумовлений специфікою, за допомогою якої мас-медіа і формують стереотипи. Перша з таких особливостей полягає в тому, що інформація, що передається через ЗМІ, через її величезний масштаб є завжди організованою. Це означає, що так чи інакше ця інформація вже

пройшла через відбір, класифікацію, категоризацію фактів і явищ громадського життя. Саме на цьому рівні і відбувається стереотипізація інформації. Людина отримує в результаті інтерпретацію інформації, який би її об'єктивний характер не підкреслювався [8].

6) Посилання на анонімний авторитет. Авторитет, до якого звертаються, може бути релігійною чи вагомою політичною фігурою, діячем науки тощо. Ім'я авторитету не повідомляється. При цьому джерело не ідентифіковане і відповідальності за помилкове повідомлення журналісти не несуть.

7) Емоційний резонанс. Спосіб створення у широкої аудиторії певного настрою з одночасною передачею їм пропагандистської інформації. Він дозволяє зняти психологічний захист, який на розумовому рівні вибудовує людина, свідомо намагаючись захиститися від пропагандистського або рекламного «промивання мозку». І якщо пропагандистський вплив на людину відбувається на емоційному рівні, поза її свідомим контролем, ніякі раціональні контраргументи в цьому випадку не спрацьовують.

8) Буденна розповідь. Якщо потрібно «привчити» людей до насильства, крові, вбивств тощо, то щодня в ЗМІ повідомляється про найтяжчі з них. Через декілька тижнів такої обробки населення перестає реагувати на найжахливіші злочини і масові вбивства, що відбуваються в суспільстві, бо настає психологічний ефект звикання.

9) Ефект присутності. Прийом був введений у практику нацистською пропагандою. Включає низку трюків, які імітують реальність, їх використовують під час «репортажів з місця бою» та в кримінальній хроніці, фабрикуючи заднім числом зйомку «реального» затримання бандитів чи автокатастрофи.

Коли ми говоримо про ЗМІ як про «четверту неформальну гілку влади», то варто наголосити про взаємопов'язані процеси між ЗМІ та формальними гілками влади. Незважаючи на позитивне значення ЗМІ, оскільки вони є ефективним інструментом підтримки суспільної рівноваги й соціальної взаємодії, маніпулятивні можливості мас-медіа безмежні. З кожним днем сучасний світ стає все більш інформаційно насиченим, а тому часто незрозумілим для людей. Людина не здатна самостійно отримати й перевірити всю необхідну їй інформацію, а тому вимушена багато що сприймати як правду. Таким чином, наповнюючи потрібним змістом повідомлення, що передаються ЗМІ, можливо подавати суспільству не лише знання про навколишню дійсність, але й цілеспрямовано формувати емоційні та поведінкові стереотипи.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, ми розглянули особливості творення сучасних політичних міфів засобами масової інформації і дійшли висновків,

що ідеологія є, з одного боку, механізмом втілення результатів розумової діяльності, певних теорій та концепцій у соціальну практику, а з іншого – полем політичної діяльності суб'єкта. Механізм дії сучасного політичного міфу розкривається через його структурні, функціональні та технологічні особливості. Сучасний політичний міф має синтетичний характер. У своїй формальній структурі він містить як чутливі та поетично-художні образи, так і наукові факти. Емоційні образи є основним структурним складником і виступають своєрідним ключем до свідомості мас.

Існує універсальний алгоритм формування політичного міфу засобами масової інформації. Міф фіксується у свідомості через певні ритуали, які є колективними діями сильної емоційної взаємодії та розуміння, зміцнюють колективну єдність

і є важливим фактором політичного регулювання та встановлення певної моделі суспільно-політичної системи. Нарешті, міф впроваджується у свідомість мас за допомогою засобів масової інформації та інших установ масової культури, для цього використовується низка методологічних прийомів (включаючи вигадку фактів, штучний відбір подій реальності для спілкування, використання маніпулятивної семантики, спрощення та стереотипізації, фрагментації та терміновості, сенсаційності, «інформаційного шуму»).

Загалом, можемо підсумувати, що натепер засоби масової інформації стали потужним інструментом формування політичних міфів та впливу на політичну свідомість, цим самим завдавши величезного удару по інформаційній безпеці сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анохин М.Г. Политическая система: переходные процессы. Москва : Инфомарт, 2016. 301 с.
2. Вонсович Г.Б. Політичний міф як чинник трансформації політичної свідомості. URL: <http://geojournal.igs-nas.org.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/162210/161173>
3. Гайдук Ю., Зінчук В. Мас-медіа як творці сучасних політичних міфів. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2017. Вип. 19. С. 72–76.
4. Гойман О. Особливості сучасної політичної міфотворчості. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2013. Вип. 31. С. 40–50.
5. Гусева С.А. Современный политический миф: игра по законам архаики. *Свердловская региональная общественная организация «Центр психоанализа»*. URL: <http://freud.by.ru/pages/guseva.shtml>
6. Данилов А.Н. Журналистика в переходный период: проблемы и перспективы. Москва : МГУ, 2008. 132 с.
7. Данилова Е.Е. Деятельность СМИ в условиях открытого, закрытого и переходного обществ: методологический анализ. URL: www.lib.ua-ru.net/diss/zakl/92502
8. Дебор Г. Общество спектакля. *Библиотека Гумер – гуманитарные науки* : сайт. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Debor/index.php
9. Демідова А.А., Ярова А.Б. Засоби масової інформації як «четверта неформальна гілка публічної влади»: способи медіа-маніпуляції. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2018. № 4. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/102.pdf
10. Зубрицька Л.Й. Міф як феномен сучасної політики : автореф. дис. ... кандидата політичних наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. 14 с.
10. Кассирер Э. Техника современных политических мифов. *Библиотека «Полка букиниста»* : сайт. URL: http://society.polbu.ru/political_science/ch65_i.html
11. Кириллова Н.Б. Мифотворчество в медиакультуре. *Общественные науки и современность*. 2015. № 5. С. 155–165.
12. Кривцун К. Как СМИ нами манипулируют. *Bad news*: сайт. URL: http://badnews.org.ru/news/kak_smi_nami_manipulirujut/2010-04-20-713
13. Смирнова М. Створення стереотипів засобами масової інформації в добу інформаційного суспільства. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016

ІСТОРИЧНІ ТА КАНОНІЧНІ АСПЕКТИ ОТРИМАННЯ ТОМОСУ В УКРАЇНІ

HISTORICAL AND CANONICAL ASPECTS OF OBTAINING A TOMOS IN UKRAINE

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Капітан Л.І.,

*доктор історичних наук,
професор кафедри Античності,
Середньовіччя та історії України домодерної доби
факультету історії та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Пупена В.В.,

*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

У статті досліджено історичні етапи та канонічні аспекти розвитку православ'я на території України. Згідно з устроєм Вселенської Православної Церкви, право на незалежну Церкву має кожний народ. У статті проаналізовано період заснування церкви в Київській Русі-Україні князем Володимиром. Протягом семи століть церква жила самостійним життям, пов'язана лише формальною підпорядкованістю Церкві-Матері у Царгороді. Але згодом українська церква опинилася під керівництвом Російської церкви. Синодальний період історії Російської церкви 1721–1918 рр. приніс Українській Церкві повне поневолення, був грубо неканонічний.

У статті описано не простий для українського конфесійного життя період комуністичного режиму, який був логічним продовженням царського у ХХ столітті. Комуністичний режим швидко усвідомив, що сила церкви та її національно об'єднуючий вплив на народ України дуже вагомий, і з огляду на це намагався контролювати її.

Ослаблення напруги в державно-церковних відносинах з'явилося лише на початку 1980-х рр. Релігійні спільноти поступово почали виходити з-під партійно-державного контролю й діяти в незалежному режимі. У 1989 р. в Україні було відроджено автокефальний рух. Непростими були відносини УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ МП. На початку ХХІ ст. через сотні років історична правда і справедливість були відновлені – Україна дістала духовну незалежність – Томос. Православна церква України здобула свою незалежність. У статті досліджено етапи отримання Томосу Православною церквою України, особливості впливу цих подій в Україні.

Ключові слова: церква, православ'я, Україна, Томос, незалежність, автокефалія.

The historical stages and canonical aspects of the development of Orthodoxy in Ukraine is explored in the article. According to the structure of the Universal Orthodox Church, every nation has the right to an independent Church. The period of the foundation of the church in Kievan Rus-Ukraine by Prince Vladimir is analyzed in the article. For seven centuries the church has lived an independent life, bound only by the formal subordination of the Mother Church in Constantinople. But later the Ukrainian church was led by the Russian church. The synodal period of the history of the Russian Church – 1721–1918 brought complete enslavement to the Ukrainian Church, was grossly non-canonical.

A period of communist regime that was not easy for the Ukrainian confessional life, which was a logical continuation of the tsarist one in the twentieth century is described in the article. The communist regime quickly realized that the power of the church and its nationally uniting influence on the people of Ukraine was significant. For this reason the communist regime tried to control it.

Reducing tension in state-church relation emerged only in the early 1980's. In 1989, an autocephalous movement was revived in Ukraine. Relations between the UOC-KP, UAOC and UOC-MP were difficult. At the beginning of the 21st century, historical truth and justice were restored hundreds of years later – Ukraine gained spiritual independence – Thomas. The Orthodox Church of Ukraine gained its independence. The stages of obtaining Thomas by the Orthodox Church of Ukraine is explored in the article. The peculiarities of the impact of these events in Ukraine is explored in the article.

Key words: church, orthodoxy, Ukraine, Thomas, independence, autocephaly.

Постановка проблеми. З прийняттям християнства 988 р. постала в Україні і постійна організація церковного управління, яка називалася митрополією, з центром у Києві, заснованому ще в середині I тисячоліття. Київська митрополія стала Церквою виключно українського та білоруського народів [17, с. 163]. На той час Російської держави на світі ще не було. Виникла пізніше, аж у XIV столітті [17, с. 181]. Аж до XVIII століття Московське царство регулярно сплачувало Кримському ханству данину. І з огляду на це, на нашу думку, антиісторичними і дивними виглядають заяви сучасних ієрархів Російської Православної Церкви про те, ніби київський князь Володимир наприкінці X століття хрестив не Україну, а Росію [12].

Якщо говорити про Закарпаття, то згідно з історичними джерелами православ'я прийшло в цей край у 862 р., коли святі Кирило і Мефодій прямували з проповіддю в Моравію. Угорські джерела свідчать про те, що на час приходу угрів у Паннонію місцеві слов'яни вже мали християнство. До речі, угорці спочатку прийняли православ'я, а вже потім перейшли до католицизму. Мало кому відомо, що у 1391 р. Грушевський монастир, що на Мараморощині, дістав грамоту ставропігії від Константинопольського патріарха Антонія. Йдеться про спеціальне право монастиря підпорядковуватися безпосередньо Вселенському Патріарху, як у діючих сьогодні монастирів Святої гори Афон у Греції. У середині XV століття православні Закарпаття були підпорядковані сербському митрополиту. У 20-30-х рр. XX століття у краї відбувалося поступове відродження православ'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано праці видатних українських та зарубіжних учених, таких як О.О. Воронін, В. Заславський, Ю.А. Калініч, Є.А. Харьковщентко, А.М. Колодний, В. Ленцик, І.І. Огієнко, Б.І. Стебельський, В.В. Дубічинський, С.П. Шелухін та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тема державно-церковних відносин широко досліджена серед українських учених, адже питання церкви та держави завжди було актуальною темою наукових праць. Але не досить дослідженим залишається питання незалежності української православної церкви.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Мета дослідження – проаналізувати історичні та канонічні аспекти отримання Томосу Православною церквою України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іларіон, перший митрополит-українець і визначний богослов Київського християнства (середина XI в.), найкраще знав основи віри українського народу і християнське підґрунтя Української Церкви. Фактично він і є першим достовірним

речником Українського християнства, першим, хто обґрунтував його філософські та ідеологічні принципи:

1) організації життя на євангельських засадах, що зобов'язує віруючих до соціальної справедливості, милосердя, добродійності;

2) моральної відповідальності перед Богом і людьми (на цій засаді ґрунтувався патріотизм Київського християнства);

3) рівності і рівноцінності всіх народів перед Богом (оскільки українська ментальність завжди ґрунтувалася на цьому принципі, для неї неприродними і чужими були і є будь-які прояви шовінізму, расизму і загарбництва);

4) демократичного (соборного) устрою церковного життя;

5) відкритості для християнського світу [14, с. 23, 26].

Про інтуїтивний, містичний характер релігійності українця, «який є глибоковірним, але не ханжею, життєрадісним, але не розпусним, відданим церкві, але не тупим фанатиком, діяльним членом суспільства, а тому чесним, правдивим і непохитним у своїх переконаннях і діях», пише літературознавець І. Губаржевський [6, с. 173].

Відомий учений А. Колодний переконливо доводить, що релігійність українського народу кордоцентрична. Це означає, що в його світогляді основну роль – мотиваційну і рушійну – відіграють не розумово-раціональні сили, а світ емоцій, почуттів. Кордоцентрична релігійність є надто простою – це, образно кажучи, «релігійність серця». Вона не вимагає створення якихось затеретизованих богословських систем, на підґрунті зіткнення яких, власне, частіше за все й виникає міжконфесійне протистояння. Притаманне українцям чуттєво-релігійне ставлення до життя не формує будь-якої ворожості до носіїв інших вірувань, оскільки емоційний світ віруючих різних конфесій майже збігається. Тому в них немає підстав вбачати в іншому «ворога» [7, с. 4]. На протигагу росіянам-екстравертам, які «прагнуть розширити свої впливи і володіння», українці – інтроверти. Їм не потрібно багато і, тим більше, не потрібно чужого. Вони байдужі й до вірувань іншого, не прагнуть переконати його в правильності своєї віри та релігійності. Це ще раз підтверджує толерантність українців до носіїв інших вірувань [7, с. 4].

Київська митрополія безперервно залишалася Церквою українського народу протягом усієї тисячі років її існування, і тому їй, і тільки їй з повною підставою належить назва «Українська Православна Церква» (далі – УПЦ). Київський Собор 1621 р., скликаний у добу тяжкої боротьби православних українців з унією, підтвердив це й пішов ще далі, пов'язавши початки Православної Церкви в Україні з благовістом апостола

Андрія Первозваного. Як зазначено в постанові Собору, «святий апостол Андрій – перший архієпископ Константинопольський, патріарх Вселенський і апостол Український; на Київських горах стояли ноги його, і очі його Україну бачили, а уста благословляли, і насіння віри він у нас насадив. Воістину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол» [9, с. 17–18].

Протягом семи століть Православна Церква в Україні жила самостійним життям, пов'язана лише формальною підпорядкованістю Церкві-Матері в Царгороді, від якої вона прийняла Христову віру. Маючи можливість функціонувати як фактично незалежна Церква серед свого народу, УПЦ була тісно з ним пов'язана і спільно з ним протягом століть виробила численні особливості устрою, богослужбного уставу, церковно-релігійної культури, а також традиції і звичаї, якими вона відрізняється від інших Православних Церков, і які разом творять її самобутність.

Таким чином, характеризуючи основні віхи церковної історії, ми переконалися в тому, що є всі історичні та канонічні підстави вважати Українську Церкву апостольською, себто такою, яка не може комусь підпорядковуватися. Більше того, УПЦ згідно з духом і буквою Канону є Матір'ю-Церквою щодо РПЦ, а не навпаки, як це хоче представити і на що претендує РПЦ. Всі претензії останньої розбиваються об колосальну кількість історичних документів, законів і правил, які визнаються Вселенським православ'ям.

Суть досі не визнаного Константинопольською патріархією «узакононого беззаконня» 1686 р. полягала в тому, що патріарх Діонісій, отримавши «царський подарунок», – 120 собориних шкірок і 200 червоних золотом, усупереч канонічним правилам дав згоду передати Київську митрополію з-під юрисдикції Константинопольської патріархії Московському патріархату. Як стверджує богослов Серафим Слобідський, «після семи століть фактичної автокефалії під юрисдикцією Константинопольського патріарха для Української Церкви настала темна доба московської неволі» [11, с. 403].

Синодальний період історії Російської Церкви, що тривав близько двох століть (1721–1918 рр.) і приніс Українській Церкві повне поневолення, був грубо неканонічний. Фахівці в галузі церковного права неодноразово ставили питання, чи була ця Російська Церква синодальної доби канонічною, і вирішували його негативно: не була. Так, у прийнятих першим Всеукраїнським Православним Собором (жовтень 1921 р.) канонах примусове підбиття Української Церкви під зверхність Московського патріархату 1686 р. було охарактеризоване як аморальний та антиканонічний акт, який знищив дух вільної творчості нашої

Церкви: «Це було не тільки ґрунтовне порушення канонів, але й порушення самого духу Христової науки про любов, рівність та братерство» [цит. за 2, с. 36–37]. А нещодавно (2018 р.) на Синаксісі Святіший Патріарх Варфоломій зазначив, що не було такого документа, на підставі якого Константинополь погоджувався на зміну юрисдикції Київської митрополії. Була лише згода на висвячення київських митрополитів у Москві. До слова, Константинополь нагадував про це ще 100 років тому, коли надавав автокефалію Польській Православній Церкві. З огляду на це не можна вважати канонічною та законною всю діяльність згаданої Церкви, зокрема всі її насилля над Українською Церквою.

З незалежної, високорозвиненої, тісно зближеної з народом самобутньої Київської митрополії московські царі та їхня Церква швидко зробили «не-особу». Всупереч обіцянкам широкої автономії, які були дані Православній Церкві в Україні під час зміни юрисдикції, Москва швидко взялася до ліквідації її самостійності і самобутності. Київську митрополію було перетворено – спочатку практично, а потім і формально – на звичайну єпархію РПЦ. Споконвічну в Україні практику вибору митрополитів та єпископів Соборами було скасовано, і відтоді кандидатів на вакантні єпископські кафедри призначав Святіший Синод і затверджував імператор. З 1799 р. на Київському митрополічному престолі не було жодного українця. На іконостасах у наших соборах з'явилися двоголові орли, зрештою главою Церкви було проголошено царя [5, с. 32].

В Україні було заборонено друкувати церковні книжки, відмінні від тих, що видавалися в Росії. У богослужінні було наказано вживати російську мову та вимову. Показово, що цієї русифікаційної практики РПЦ дотримується в Україні (за винятком Галичини) та Білорусі до наших днів. Було заборонено проповідувати українською мовою. У XIX столітті нівеляція Православної Церкви в Україні пришвидшилася. Священики, яких в усій Україні наприкінці XIX століття налічувалося близько 12 тис., повинні були служити справі русифікації та асиміляції, тобто уподібнення українського народу до російського [15, с. 37]. Єпархіальні єпископи укомплектовували свої адміністрації з росіян або зросійщених українців, близьких за духом до перших. Священиками до особливо значних і важливих церков також призначали росіян. У багатьох українських парафіях опинилися люди з Росії, котрі ні за мовою, ні за культурою, ні за духом не мали нічого спільного з народом, якому вони повинні були служити.

Комуністичний режим, який був логічним продовженням царського у XX столітті, швидко усвідомив, що моральна сила і національно об'єднуючий вплив незалежної Української

Церкви на народ становлять страшну небезпеку для досягнення його мети – розбудови на якомога ширших теренах нового суспільства без Бога, без християнської моралі, без національної пам'яті і свідомості. Тому автокефалія стала в очах комуністичної влади рівнозначною з крамольними в такому суспільстві націоналізмом і сепаратизмом, «контрреволюцією» та «петлюрівщиною». На сфабрикованому процесі 1930 р., де Спілка визволення України – фактично неіснуюча організація – звинувачувалась у причетності до нібито антирадянської діяльності, було обвинувачено всю Українську Автокефальну Православну Церкву (далі – УАПЦ). До 1937 р. єпископат Церкви, майже все духовенство були знищені. Не може викликати сумнівів теза про те, що українські Церква і релігія були для комуністів чи не найстрашнішим ворогом, можливо, більшим, ніж християнство перших століть нової ери для тодішньої римської влади. Антицерковну істерію на просторах СРСР викликало проголошення ЦК ВКП(б) у вересні 1937 р. «безбожної п'ятирічки», впродовж якої планувалося повністю «покінчити» з релігією та Церквами.

Знищена під час сталінського терору, УАПЦ знову відродилася в роки Другої світової війни. Відродилася спонтанно, волею народу, який, попри два десятиріччя жорстоких гонінь, не втратив віри в Бога та відданості рідній Церкві. За одне лише літо 1942 р. у Східній Україні було засновано понад тисячу українських православних парафій.

Після повернення в Україну радянської влади в 1943–1944 рр. в ній цілковито запанувала РПЦ, очолювана Московським патріархатом. Цього разу на українських землях уже непотрібно було формально встановлювати владу Російської Церкви – вона безумовно вважала їх своєю територією. Тому не дивно, що саме російському православ'ю відводилося чільне місце в реалізації опрацьованого у Кремлі та підписаного Й. Сталіним 17 березня 1945 р. «Плана заходів по отрыву греко-католической (униатской) церкви от Ватикана и присоединения ее к Русской православной церкви». За цим планом Московський патріарх і Синод РПЦ безпосередньо залучалися до виконання цієї сумнозвісної для українців, і передусім для населення Західної України, акції. Достатньо назвати лише кілька документів, які відтворюють сутність роботи, що її разом зі спецслужбами та партійно-радянським активом СРСР паралельно виконувала РПЦ: «Письмо Совета по делам Русской православной церкви Н.С. Хрущеву о плане мероприятий, направленных на ликвидацию греко-католической церкви» (20 квітня 1945 р.); «Письмо Председателя Совнаркома УССР Н.С. Хрущева секретарю ЦК ВКП(б) И.В. Сталину о мероприятиях, направленных на разложение греко-католической церкви на Украине» (27 грудня 1945 р.);

«Письмо народного комиссара государственной безопасности УССР Савченко Н.С. Хрущеву об усилении влияния Русской православной церкви на Украине» (20 травня 1945 р.); «Докладная записка Львовского обкома КП(б)У тов. Хрущеву Н.С. о проведенной работе по воссоединению греко-католической церкви с православной на территории Львовской области» [18, с. 111].

Першою жертвою більшовицько-сталінського політичного геноциду стала Українська Греко-католицька Церква (далі – УГКЦ). Під безпосереднім тиском влади у Львові 8–10 березня 1946 р. було скликано так званий «Собор», на який прибули заздалегідь підібрані 214 священники та 19 світських осіб. Зміст його «роботи» зводився до термінового вирішення двох основних питань: розрив зв'язків із Римом і перехід церкви під владу Московського патріарха. З погляду канонічного права як Католицької, так і Православної Церков названий Собор, а також Синод Православної Церкви, були повністю нелегальними актами. На Синоді не було жодного католицького єпископа, адже всі вони були ув'язнені. РПЦ не мала жодного права скликати Синод існуючої ще УГКЦ. Але для Московського патріархату і радянського режиму питання легальності не мало жодного значення, оскільки в них не було жодної пошани до канонічного права [8, с. 194]. Отже, Львівський собор 1946 р. – це не лише трагічна віха в історії Греко-католицької Церкви в Україні. Однаковою мірою це й трагедія Православної Церкви взагалі, оскільки саме їй в особі Московської патріархії тоталітарним режимом було відведено роль убивці іншої Церкви.

Як і в Галичині, на Закарпатті протягом століть домінуючою була Греко-католицька Церква. Відродження православ'я на теренах краю певною мірою відбулося, як вже зазначалося, у 20–30-х рр. ХХ ст. У часи Карпатської України існували 140 православних парафій і 5 монастирів (один із них на території Пряшівщини), які належали до юрисдикції Сербської Православної Церкви. Православного віросповідання дотримувалися 155 тис. краян. У 1930-х рр. і до 1946 р. православні Закарпаття перебували в підпорядкуванні Константинополя. Після приєднання краю до СРСР, утворення 22 січня 1946 р. Закарпатської області та встановлення комуністичного режиму розпочався процес створення парафій РПЦ, яких досі в краї ніколи не було. При виконанні Закарпатської обласної ради були створені управління у справах релігій та окремо у справах РПЦ, які організовували й координували атеїстичну роботу. У 1949 р. радянський уряд анулював Ужгородську унію від 1646 р. і ліквідував Мукачівську єпархію Греко-католицької Церкви. Священники зазнали репресій. 125 із них були засуджені та відправлені в табори ГУЛАГу, а наявні православні

парафії протиправно підпорядкували РПЦ. Закарпатський єпископ Теодор Ромжа помер у листопаді 1947 р. за таємничих обставин. Більшовики імітували нещасний випадок, але коли єпископ залишився живим, його отруїли в мукачівському шпиталі.

Після цих подій за найменший вияв незгоди з позицією комуністичної влади на людей чекала в'язниця або заслання. Загалом, за 45 років радянської влади загинули (були розстріляні або померли в концтаборах) не менш ніж 50 тис. священнослужителів [1, с. 475]. Отже, після насильницької ліквідації Греко-католицької Церкви в 1946–1947 рр. Московська патріархія підпорядкувала собі всі її єпархії та парафії в Західній Україні.

Православна церква в нашій країні також була повністю підпорядкована Москві. Єпископів на єпархії в Україні призначав Священний Синод Московської патріаршої Церкви. Всі рішення щодо церковного життя ухвалювалися в Москві. Назва «екзархат України» практично означала лише територію, які поширювалася на ті чи інші єпархії, що ні в чому не відрізнялися від подібних єпархій у решті Радянського Союзу. Митрополит Київський і Галицький не був першоєрархом і духовним керівником самобутньої церкви, він був, за словами українського діаспорного письменника і громадського діяча О. Воронина, намісником церкви-поневолювача в церкві-колонії [2, с. 53]. В Україну з Москви відправлялися цілі гурти «священників» – відставників Комітету державної безпеки і Головного розвідувального управління СРСР.

Ознаки ослаблення напруги в державно-церковних і особливо державно-православних відносинах з'явилися лише на початку 1980-х рр. Релігійні спільноти поступово почали виходити з-під партійно-державного контролю й діяти у незалежному режимі.

У 1989 р. в Україні було відроджено автокефальний рух. На початку 1990 р. Всеукраїнський Собор УАПЦ, що відбувся в Києві, затвердив факт відновлення УАПЦ та ухвалив рішення про створення її патріархату. Першим патріархом було обрано митрополита УПЦ в США Мстислава (Скрипника).

Прагнучи обмежити поширення УАПЦ і враховуючи процеси національного та релігійного відродження в Україні, керівництво РПЦ провело косметичну реорганізацію своїх структур в Україні. Український екзархат РПЦ було перейменовано в УПЦ на правах автономії. Внаслідок цього виникла УПЦ Московського патріархату, залишаючись, попри зміну назви, його складовою частиною. Частина українського духовенства на чолі з митрополитом Філаретом після проголошення

незалежності України поставила питання перед керівництвом РПЦ про повну автокефалію. Не одержавши, однак, згоди, 1992 р. вона об'єдналася з УАПЦ та утворила УПЦ Київського патріархату. Проте ряд єпископів УАПЦ не підтримали нового об'єднання і після смерті глави УПЦ Київського патріархату Мстислава 1993 р. знову проголосили УАПЦ, головою якої було обрано патріарха Дмитрія. У свою чергу Собор УПЦ Київського патріархату обрав митрополита Володимира патріархом Київським і всієї Русі-України (1993–1995 рр.). Після його смерті УПЦ Київського патріархату очолив митрополит Філарет, якого було обрано патріархом. Таким чином, до 2019 р. в Україні діяли три основних православних церкви – УПЦ Київського патріархату, УАПЦ та УПЦ Московського патріархату.

Особливо слід наголосити на тому, що цей поділ стався не з причин віровчення, а з причин, які перебувають поза межами догматів і канонів. Головною причиною розколу було ставлення до державної незалежності України. Разом із політичним керівництвом Кремля ієрархи РПЦ та організаційно й ідеологічно підпорядкованої їй УПЦ Московського патріархату у відокремленні України від Росії, а Української Церкви – від Російської вбачають для себе смертельну небезпеку. Ще на початку ХХІ століття Москва знову проголосила курс на збирання «русских земель». У реалізації цього імперського курсу вагому роль відведено не лише політичному, а й релігійному чинникові. Ідеологічним інтегратором даної ідеї є РПЦ. Між нею та органами влади Російської Федерації налагоджена тісна взаємовигідна співпраця, що й було чітко окреслено міністром закордонних справ Росії: «Збирання «русского мира» є спільною справою Російської держави та Російської Православної Церкви» [13, с. 6]. До цього можна додати й слова президента Російської Федерації В. Путіна, сказані ним на початку 2007 р.: «Традиционная конфессия Российской Федерации и ядерный щит России – те составляющие, которые укрепляют российскую государственность, создают необходимые предпосылки для обеспечения внутренней и внешней безопасности страны» [10].

Численні факти засвідчують: понад усе Росія прагне стати наддержавою, відновити державу імперського типу, з імперськими функціями, нав'язувати свою волю, своє розуміння добра і зла, свою московську філософію життя цілому світові. Проте вона не спроможна стати світовою державою без поневолення України та уподібнення мільйонів українців росіянам, тобто асиміляції. Саме тому на початку 2014 р. об'єктом воєнної агресії Москва обрала Україну.

У листопаді 2010 р. патріарх Московський і всієї Русі Кирил, за оцінкою офіційного сайту Московської патріархії, виступив на відкритті III Асамблеї «Русского мира» з «програмною промовою», яка однозначно суперечить духу християнства. «Доленосними завданнями» РПЦ в очах московського патріарха є: забезпечити для «руського світу» «роль потужного гравця на світовій арені»; «зберегти цінності та спосіб життя, які цінували наші предки та, орієнтуючись на які, вони створювали, зокрема, й велику Росію»; «стати сильним суб'єктом міжнародної глобальної політики». У тлумаченні Кирила «руський світ» – це насамперед спільний «цивілізаційний простір», заведений на трьох стовпах: 1) православ'я; 2) російська (в оригіналі – «русская») культура і особливо мова; 3) «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». «Ядром» чи «становим хребтом» «руського світу» або, як його ще називає Кирил, «історичної Русі», є Росія, Україна та Білорусь. Єдиною цінністю, яка обґрунтовує існування «руського світу» і задля якої він нібито існує й має існувати, залишається міфологізована у патріаршій промові ірраціональна «руськість». Руськість як православність, руськість як домінуюча культура й мова, руськість як спільна історична пам'ять. Оскільки раціональних аргументів, чому українці, білоруси та (частково) молдаване повинні віддано будувати «руський світ», явно бракує, патріарх на емоційному рівні апелює до ностальгії за імперською величчю, за «великою Росією», яку намагається максимально сакралізувати, вдаючись до свого улюбленого апокрифічного вислову «Русь, Україна та Білорусь – це і є Свята Русь», що його пізня версія життя приписує Лаврентію Чернігівському [4, с. 130].

Сьогодні як ніколи є очевидною роль релігійних чинників у гібридній війні Росії проти українського народу.

Нині ми є свідками того, як через сотні років історична правда і справедливість були відновлені – Україна дістала духовну незалежність від релігійної окупації Москви і духовну перемогу над нею. 11 жовтня 2018 р. Синод Вселенського патріархату прийняв важливі для України історичні рішення. Насамперед він скасував своє давнє рішення (мається на увазі Синодальний лист від 1686 р.), яке Москва хибно трактувала як нібито передачу Московському патріархатові в церковне підпорядкування історичної Київської митрополії. Тим самим було підтверджено незаконність анексії Київської митрополії Московією, яка відбулася ще в XVII столітті.

Найважливішим є те, що Вселенський патріархат благословив створення єдиної канонічної

автокефальної помісної Православної Церкви України (далі – ПЦУ), незалежної від РПЦ, що відбулося на Об'єднавчому Соборі в Києві 15 грудня 2018 р., в якому взяли участь священнослужителі колишніх УПЦ Київського патріархату, УАПЦ та декілька колишніх ієрархів УПЦ Московського патріархату.

5 та 6 січня 2019 р. в Константинополі сталася епохальна подія – остаточна канонізація єдиної помісної Української Церкви. 6 січня у Стамбулі, на Фанарі, патріарх Варфоломій урочисто вручив главі новоствореної ПЦУ митрополитові Єпіфанію Томос про визнання канонічної автокефалії ПЦУ.

Ця подія стала святом перемоги Божої справедливості, адже Бог створив усі народи вільними і рівними у своїх правах, у своїй гідності. Томос про автокефалію засвідчив: справжнім господарем України може бути і є тільки український народ, а не так званий «народ-Богоносець» [3], якому «цар-батюшка» В. Путін гарантував місце в раю.

Екс-президент України П. Порошенко заявив: «Томос для нас – це фактично ще один акт проголошення незалежності України. Він довершить утвердження самостійності Української держави, зміцнить релігійну свободу, міжконфесійний мир, посилить права і свободи громадян, котрі перебували поза спілкуванням із Вселенським православ'ям, і яких несправедливо таврували неканонічністю! Сьогоднішня подія в історії нашої країни збережеться в історії в одному ряду з Володимировим хрещенням і з проголошенням незалежності. А православний світ запам'ятає день, коли до родини Церков-сестер увійшла повноправна Церква України. Наша країна довго тарувала шлях до цього дня. Для нас, українців, власна Церква – це гарантія нашої духовної свободи, це запорука суспільної злагоди» [16, с. 3].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виокремлення УПЦ та ослаблення РПЦ творить велике благо для України, як стверджують авторитетні українські релігієзнавці. Розуміння цього блага впливає з розуміння того, наскільки міцно засів імперський дух в усіх структурах Російської Церкви, наскільки глибоко вросло в ці структури коріння великодержавного шовінізму [1, с. 836]. Зі здобуттям автокефалії і постановам ПЦУ українці перестали бути «неканонічним народом» на своїй рідній, Богом даній землі. Томос засвідчив: справжнім господарем України був, є і буде український народ, а не так звані «старші брати». Московська патріархія втратила в нашій країні монополію на Бога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. А.М. Колодного. Київ : Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Воронин О.О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кенсінгтон : Воскресіння, 1990. 64 с.
3. Все, хто с Христом, должны прекратит кровопролитие. (Интервью митрополита Онуфрия). *Релігія в Україні*. 2014. 20 червня. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/26132-vse-kto-s-xristom-dolzhny-prekratit-krovoprolitie-intervyu-mitropolita-onufriya.html
4. Друзенко Г.В. Геополітика від патріарха: Царство Небесне vs Руський світ. *Релігійна свобода. Свобода релігії і демократія – старі і нові виклики* : наук. щорічник. Київ : УАР, 2010. № 15. 395 с. С. 129–134.
5. Заславський В. Українське православ'я у тенетах багатовекторності. *Патріархат*. 2019. Ч. 2. С. 32–33.
6. Калініч Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство : підручник. Київ : Наукова думка, 2000. 352 с.
7. Колодний А. М. Проблеми плюральності релігійного життя України. *Релігійна свобода. Законодавство України «Про свободу совісті та релігійні організації»: європейські стандарти та українські реалії*: науковий щорічник. Київ, 2007. № 11. 146 с. С. 4–8.
8. Ленцик В. Українська Католицька Церква в Советському Союзі. *Російщення України* : наук.-поп. збірник. Київ : Видання УККА, 1992. 408 с. С. 187–200.
9. Огієнко І.І. Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви : у 2-х т. Київ : Україна, 1993. Т. 1. 147 с.
10. Президент Путин полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие. *Православие*. 2007. 1 февраля. URL: <http://www.pravoslavie.ru/20667.html>
11. Серафим Слобідський, протоієрей. Закон Божий : підручник для сім'ї та школи. Вид. 3-є. Київ : Видавничий відділ УПЦКП, 2004. 654 с.
12. Слово Святейшого Патріарха Кирилла после молебна у пам'ятника Крестителю Руси на Владимирской горке в Киеве. *Русская Православная Церковь* : официальный сайт Московского Патриархата. 2012. 27 июля. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2369294.html>
13. Сообщения Министерства иностранных дел Российской Федерации. Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 г. (отдельный оттиск). 2004. 4 февраля. 8 с.
14. Стебельський Б.І. Християнство і українська культура. *Україна: філософський спадок століть: Хроніка 2000* : Український культурологічний альманах. Київ, 2000. Вип. 39–40. С. 11–32.
15. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2006. 1008 с.
16. Українське слово. 2018. 25 грудня. № 1–2; 2019. 14 січня.
17. Шелухин С.П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів ; відп. за вип. П. Пупін. Дрогобич : Бескид, 1992. 248 с.
18. Яроцький П.Л. Міжконфесійні відносини в Україні і державна політика в їх сфері. *Релігійна свобода: Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри і локальні вияви* : наук. щорічник. Київ : УВК, 2011. № 16. 309 с. С. 105–115.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.83

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.21.14>

АКАДЕМІЧНИЙ ДИСКУРС СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ЯК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РЕСУРС (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ БАГАТОПОЛЯРНОСТІ)

THE ACADEMIC DISCOURSE OF THE WORLD ORDER AS A FOREIGN POLITICAL RESOURCE (CASE THE RUSSIAN CONCEPT OF MULTIPOLARITY)

Богінська І.В.,

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

У статті розглядаються можливості використання концепції багатополарності (поліцентризму) як зовнішньополітичного ресурсу. Абстрактні конструкції, що є результатом діяльності вузького кола осіб, які не ухвалюють політичні рішення, здатні за певних умов справляти вплив на міжнародну політику, змінювати світогляд і впливати на поведінку великої кількості людей. Перетворення окремих концептів академічного дискурсу на ключові теми офіційного нарративу не є справою особистих вподобань політиків вищого рангу, а переслідує конкретні політичні цілі. Стимулювання наукових досліджень певної тематики і спрямованості, інтеграція академічного дискурсу, створеного «національною школою» теорії міжнародних відносин, у глобальне академічне і політичне середовище допомагають політикам досягати бажаних результатів у зовнішній політиці без застосування сили. Прикладом інструментального використання концепту багатополарності є дії російського політичного керівництва, спрямовані на просування бажаної моделі світового устрою. Активна російська позиція з питань трансформації світового порядку створює запит на серйозні, фундаментальні дослідження з цієї тематики. Цей запит реалізується в різних формах стимулювання і підтримки академічного дискурсу багатополарності й у підсумку перетворює його на один із зовнішньополітичних ресурсів РФ. Російський академічний дискурс нового світового порядку допоки залишається на периферії світового дискурсу. Згадування концепту багатополарності окремими західними політиками не спричинили «глобальні дебати» в теорії міжнародних відносин. Водночас цей концепт зберігає своє значення у формуванні нової міжнародної ідентичності РФ як «одного із впливових центрів сучасного світу».

Ключові слова: академічний дискурс, світовий порядок, багатополарний світ, зовнішня політика, Російська Федерація.

The article discusses the possibility of using the concept of multipolarity (polycentrism) as a foreign policy resource. Abstract constructions have been created by the narrow circle of persons, which don't make political decisions, are capable under certain conditions to influence international politics, change worldviews and influence the behavior of large numbers of people. Transforming individual concepts of academic discourse to the key themes of official narrative isn't a matter of personal preference top-ranking politicians, but rather pursues specific political goals. Stimulating research on a particular subject and focus, integrating the academic discourse is created by the "national school" of international relations theory to a global academic and political environment, helps policymakers to achieve the desired results in foreign policy without the using of force. The actions of the Russian political leadership aimed at promoting the desired model of the world order is an example of the instrumental using the multipolarity concept. Russia's active position on transformation of the world order stimulates fundamental research on this topic. These acts are implemented in various forms of stimulation and support the academic discourse of multipolarity, and eventually turns to the Russian Federation foreign policy resource. The Russian academic discourse the new world order is remain on the periphery of the world discourse. The mention of the concept of multipolarity by Western politicians didn't provoke "global debate" in international relations theory. At the same time, this concept has significance to the formation the new international identity the Russian Federation as "one of the influential centers of the modern world".

Key words: academic discourse, world order, multipolar world, foreign policy, Russian Federation.

Постановка проблеми. Концепція багатополарного світу є прикладом теорії міжнародних відносин «з національною специфікою», яку можна перетворити на зовнішньополітичний ресурс.

Поширення таких теорій сприяє зміні світогляду і, як наслідок, позицій з конкретних питань інших суб'єктів; формуванню образу майбутнього світового порядку винятково в корисливих інтересах

певного суб'єкту (або груп). Це наочний приклад «self-fulfilling forecasts» та здатності «ідеального» визначати реальність. Суб'єкти політики часто вдаються до цілеспрямованої пропаганди моделей і концепцій, які відповідають їхнім інтересам, і протидіють конкуруючим точкам зору незалежно від того, чи відповідають вони реальності. Таким чином, наука інструменталізується і перетворюється на поле політичної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження концепту багатополарності в академічному дискурсі передбачало аналіз наукових статей, аналітичних доповідей і монографій російських науковців, яких умовно можна об'єднати в групу прибічників багатополарного світового порядку. Це зумовлюється постановкою проблеми і встановленим зв'язком саме такого типу академічного дискурсу з офіційним російським нарративом світового порядку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – з'ясувати можливості використання концепції багатополарності (поліцентризму) як зовнішньополітичного ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення так званих «національних шкіл» теорії міжнародних відносин є одним із прикладів інструменталізації науки. Звісно, що не всі російські науковці підтримують ідею створення «автохтонних» наукових шкіл, вбачаючи в цьому небезпеку ізоляції і маргіналізації. Позиція прибічників протилежного підходу ґрунтується на визнанні цілей та інтересів не лише в галузі зовнішньої політики, але й у дослідженні міжнародних відносин і зовнішньої політики. Усвідомлення цих інтересів і цілей спонукає до того, щоб не «розчинятися» у глобальному академічному середовищі, а приєднатися до світових дебатів у створенні універсальних теоретичних рамок дослідження міжнародних відносин, які б автоматично включали «російські» концепти.

На початку ХХІ ст. помітними стали активні зусилля спеціалістів-міжнародників у просуванні ісламських, китайських, корейських, японських, російських та інших варіантів ТМВ [1]. І.М. Тимофеев так окреслює «політичне поле» конкуренції науковців у питаннях світового або міжнародного порядку: «Ми розмірковуємо про ієрархію, баланс сил, кризи, війни, санкції та міжнародне право, не вдаючись до концептуальних основ цих понять. Між тим у межах нормативної політичної теорії ці поняття давно сформульовані як інструменти легітимації уявлень про належний порядок і устрій міжнародних відносин» [2, с. 7].

Ілюстрацією різних «уявлень про належний порядок» є теоретичні підходи, які сформувалися в політичній науці щодо визначення поняття «світового порядку». В одному випадку його використовують для опису існуючого балансу сил, ієрархії акторів у міжнародних відносинах та певних «пра-

вил гри», на основі яких будується світова політика. В іншому – акцентують увагу на нормативній природі порядку, яка забезпечує стабільність, робить світ більш безпечним і передбачуваним. Якщо для другого підходу важливою є сама наявність порядку і не важливою кількістю полюсів, то перший надає перевагу саме балансу сил. Умовний «російський підхід» описує світовий порядок як наявність балансу сил серед основних учасників міжнародної системи і визнаних ними певних правил поведінки, які відображають уявлення держав-учасниць про принципи справедливості й розподіл силових можливостей [3]. Таке визначення «світового порядку» майже збігається з тим, що російські дослідники називають «багатополарним світом». Наприклад, О. Фененко зазначає, що «багатополарний світ» – це просто порядок балансу сил, у межах якого ресурси великих держав є приблизно рівними [4]. Або ж «багатополарність (чи поліцентризм) передбачає, що декілька (не менше трьох) держав мають приблизно рівний економічний і воєнний потенціал і є своєрідними полюсами світу» [5].

Російські дослідники не заперечують «моменту однополарності», що настав після розпаду СРСР. При цьому вони не погоджуються в тому, що Росія прогнала «холодну війну». Концепція багатополарності як альтернатива однополарному світовому порядку є важливим аргументом для держави, політичне керівництво якої претендує на визнання її як одного з полюсів сучасного світу. Перетворення концепту багатополарності на один із ключових у російському офіційному нарративі зумовлювалося необхідністю створення нової міжнародної ідентифікації РФ. Багатополарність «дозволила» позиціонувати РФ як «велику державу, як один із впливових центрів сучасного світу» [6]. Інструментальне значення цього зручного для російської влади концепту полягає в тому, що він дозволяє уникати прямої конфронтації зі США (як за часів «холодної війни»), а водночас не виключає можливості створення антиамериканських альянсів. У російському академічному дискурсі багатополарність також передбачає необхідність рівноправного діалогу з іншими країнами і центрами сили. Тож, зазначений концепт виступає свого роду критерієм рівності і справедливості [7]. В останній редакції Концепції зовнішньої політики РФ (2016 р.) наголос на цьому зроблено максимально чітко: «...утвердження справедливої демократичної міжнародної системи, заснованої на колективних засадах у вирішенні міжнародних проблем <...>, а також на рівноправних і партнерських відносинах між державами» [8].

Російські науковці в переважній більшості не сприймають теорію гегемоністської стабільності [9]. В академічному дискурсі концепт однополарного світу присутній з негативною конотацією. Таку ж картину можна спостерігати й на рівні офіційного дискурсу, в якому «однополарний світ» описується

як «світ одного хазяїна, одного суверена», який «нічого спільного не має, звісно, з демократією» [10], як «апология, апологетика диктатури і над людьми, і над країнами» [11]. Світовий порядок, що виник внаслідок розпаду СРСР, в академічному дискурсі також має назву «Вашингтонського» [3]. Ця назва акцентує увагу на особливостях переходу до нового світового порядку: «США призначили себе головним актором міжнародних відносин, якому для побудови нового світового порядку не потрібні були домовленості з рештою світу» [12]. Подібні «закиди» важко формалізувати в наукових термінах, але вони можуть успішно використовуватися політиками для пояснення ревізйонізму Росії і небажання влади інтегрувати країну в «американський» світовий порядок, а також висувати пропозиції «американським партнерам» щодо підписання «всеохоплюючої міжнародної угоди, яка б закріпила новий світовий порядок».

Зосередженість науковців передусім на структурі нового світового порядку залишила без відповіді питання, пов'язані із встановленням балансу сил після закінчення «однополярного моменту», принципами і способами організації відносин між окремими полюсами світу тощо. Не зовсім зрозумілою була відповідь на питання: чи відбувся перехід до багатополярного світу, або багатополярність є лише проекцію майбутнього світового порядку? Російські науковці по-різному відповідали на ці питання, часом на «метафізичному» рівні. Наприклад, у питанні балансу сил існує переконання в тому, що «сили добра» неодмінно переможуть «злого гегемона», і баланс сил буде відновлено [9]. Часом відповіді на проблемні питання лунали від колег, які не поділяли ідею багатополярного світу. Так, О.Д. Богатуров привернув увагу до того, що в розробці теоретичних засад багатополярного світу образ «необхідного майбутнього» позбавлений фундаменту у вигляді аналізу реального співвідношення сил [13]. Для спростування можливих сумнівів у спроможності Росії виступати основним «балансиром» багатополярного світового порядку російськими науковцями було зроблено кілька прикладних досліджень [14–16].

Результати прикладних досліджень виглядають доволі неоднозначними. З одного боку, вони демонструють уповільнення тенденцій у збільшенні потенціалу висхідних держав і передчасність оцінок про наявний поліцентричний світ. Д.А. Дегтерев вважає досить високою ймовірність переходу світу до «нової біполярності» (США – КНР). З іншого боку, Росія як була, так і залишається впливовим центром сучасного світу: «до 2019 року провідна роль чітко виявляється практично у всіх аспектах безпеки, відповідає статусу великої держави» [9].

Незважаючи на «скромні» результати теоретичного опрацювання концепції багатополярного світу, яка допоки не розвилася до рівня теорії, концепт

багатополярності присутній в офіційній риторичній російської влади. Готовність політиків підтримувати дискусію про багатополярний світ, їхня зацікавленість у просуванні цієї ідеї можуть стимулювати активність науковців, від яких очікують посилення теоретичної аргументації теперішнього зовнішньополітичного курсу РФ.

Г. Keersmaecker називає Росію «неперевершеним зразком корисливого використання багатополярності». Незважаючи на відмінності у політиці Б.М. Єльцина та В.В. Путіна, їх об'єднує саме просування багатополярності як центральної цілі російської зовнішньої політики [17]. У російській політичній науці концепт багатополярності почали використовувати на початку 1990-х рр. Однак концепція багатополярного світу асоціюється насамперед із політичною фігурою міністра закордонних справ РФ (1996–1998 рр.) Є.М. Примакова. Кількість прибічників цієї концепції серед російських науковців залишається невеликою [9]. До цього слід додати, що і кількість робіт, безпосередньо присвячених питанням трансформації світового порядку та організації глобального управління, впродовж 1991–2016 рр. не перевищувала десятої частини від загальної кількості захищених дисертацій з політичних наук. Загалом, від початку 1990-х рр. у РФ було підготовлено близько 100 досліджень, які висвітлювали цю тематику. Примітно, що деяке зниження кількості таких досліджень припадає саме на 2010-ті рр. і триває на тлі інтенсивних дискусій з проблем світового порядку в зарубіжному академічному середовищі [18].

Втім, критично важливою виявляється мінімальна кількість академічних статей, здатних спровокувати широку наукову дискусію про багатополярний світ. Під час такої дискусії відбувається інтеграція певного концепту у світовий академічний дискурс. Як зазначає Д.А. Дегтерев, «за останні роки концепт багатополярності пройшов тривалий шлях від його категоричного заперечення західними політиками і дослідниками до необхідності врахування реалій багатополярного світу навіть найближчими союзниками США» [9].

Політики в різних державах дуже часто послуговуються тією або іншою концепцією світового порядку для обґрунтування своїх рішень. Вони часто використовують певні наративи про світовий порядок у спробах пояснити свої дії на міжнародній арені. Політики не лише беруть готові схеми або концепти академічної науки, а й самі можуть виступати замовниками певного наративу про світовий порядок. Існує зацікавленість із боку суб'єктів політики у створенні та підтримці такого академічного дискурсу, який можна було би використати для вибудовування нової міжнародної ідентичності та позиціонування держави на міжнародній арені. Достатньо пригадати доволі різкі висловлювання держсекретаря США К. Райс на адресу багатополярності [19]

і водночас ту послідовність, з якою міністр закордонних справ РФ С.В. Лавров відстоює цю ідею.

У сучасному Китаї створення науки міжнародних відносин з «китайською специфікою» взагалі вважається загальнонаціональним завданням. Експерти вказують на взаємозалежність і взаємопроникнення поглядів китайських політиків і представників академічної спільноти і пояснюють «китаїзацію» теорії міжнародних відносин «держзамовленням» із боку правлячої еліти [20].

Встановлення зв'язку між академічним і політичним дискурсом дозволяє говорити про новий вимір розподілу «сфер впливу»: між різними концепціями світового порядку. У роботі з красномовною назвою «Multipolar Myths and Unipolar Fantasies» G. Keersmaecker зазначає, що більшість «уніполаристів» мешкає у США, а дискурс багатополарності зустрічається насамперед у країнах БРІКС. Використовуючи дискурс багатополарності, ці країни намагаються просувати своє бачення, позицію і статус великих держав [17]. Таким чином, боротьба за реальні сфери впливу переноситься на дискурсивний рівень, а її ефективність певною мірою залежить від об'єднання зусиль представників академічної спільноти і політикуму. Заклики до відновлення багатополарності в російському політичному дискурсі разом із науковими дослідженнями є прикладом «фундаментальних зусиль», які докладаються з 1996 р. для забезпечення більшої участі РФ у світовій політиці [9].

Активність представників академічної спільноти підтримується державою або спеціально створеними фондами через надання грантової підтримки для проведення досліджень або залучення до проектної діяльності. Як приклад, стаття D.A. Degterev «Multipolar World Order: Old Myths and New Realities» була написана за фінансової підтримки Російського фонду фундаментальних досліджень у рамках наукового проекту № 19-011-31681 «Основні тенденції формування багатополарного світу» [9]. Серед інших, підтриманих РФФД у 2019 р., проєктів варто відзначити проєкт № 19-011-31119 «Криза американоцентричної глобалізації і становлення багатополарного світу: основні тренди світового політичного розвитку» та проєкт № 19-011-31389 «Традиційні та висхідні центри сили: дискусії щодо суверенітету та управління конфліктами», подані співробітниками МДІМВ МЗС РФ, тобто людьми, які мають безпосереднє відношення до підготовки майбутніх російських політиків і дипломатів [21]. Ще одним способом поширення концепції багатополарного світу у світовому академічному дискурсі є спільні науково-дослідницькі проєкти, які дозволяють залучати зарубіжних науковців. Типовим прикладом такої колаборації є аналітична доповідь «Концерт великих держав» ХХІ століття – багатосторонній діалог великих держав у пост-трансатлантичну епоху», видана у 2014–2015 рр. англійською і російською мовами [22]. Ця доповідь стала результатом реалізації міжнародного наукового проєкту за участю

вчених Росії, Франції, Німеччини, Великої Британії, Швейцарії, Австрії, США, Індії та Китаю.

Мобілізаційний потенціал концепту багатополарності можна перевірити на підставі коаліцій, створених для його просування в міжнародний порядок денний. Вважалося, що «природними» союзниками Москви в цьому можуть бути Китай та Індія. Багатополарність була важливим концептом зовнішньої політики КНР ще за Цзянь Цземіна з 1992 р. О. Богатуров навіть підкреслював, що російські підходи до багатополарності формувалися під впливом російсько-китайської «Декларації про багатополарний світ і формування нового міжнародного порядку», підписаною лідерами РФ і КНР 23 квітня 1997 р. Адже документ було написано переважно в дусі китайської традиції [13]. Однак після вступу Китаю у СОТ на початку 2000-х рр. і висування концепції «гармонійного світу» Ху Цзіньтао пропаганда багатополарного світу у КНР уповільнюється і стає більш «ритуальною» [23]. Так, О. Виноградов зазначає, що на відміну від попереднього з'їзду в доповіді ХІХ з'їзду ЦК КПК (2017 р.) була відсутня згадка про БРІКС та ШОС [24, с.155]. Як бачимо, концепт багатополарності поки не досягає поставлених цілей у консолідації позицій потенційних центрів сили в питаннях нового світового порядку.

Незважаючи на те, що створення концепцій є справою доволі вузького кола осіб, вплив цих концепцій на широкі верстви населення може бути дуже значним. Інтегруючись у різні види дискурсів – політичний, суспільний, вони формують або змінюють менталітет, національну ідентичність, яка включає уявлення про власну країну як учасницю міжнародних відносин, емоційну оцінку цієї участі та сучасний світ. І.Б. Бовіна та О.О. Голинчик провели емпіричне дослідження уявлень російських студентів про багатополарний світ і країни, які сприймаються як центри впливу в сучасному світі. Результати цього дослідження показали, що сучасний світ не уявляється молоді багатополарним. Водночас Росія сприймається нею як одна із країн – центрів впливу [5].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Російський академічний дискурс нового світового порядку допоки залишається на периферії світового дискурсу. Згадування концепту багатополарності окремими західними політиками не спричинили «глобальні дебати» в теорії міжнародних відносин. Концепція багатополарного світу «по-російськи» не розвинулася до рівня теорії, але перетворилася на одну з ключових тем офіційного нарративу. Її інструментальна цінність виявляється важливішою за наукову. Активна російська позиція з питань трансформації світового порядку створює запит на серйозні, фундаментальні дослідження з цієї тематики. Цей запит реалізується в різних формах стимулювання і підтримки академічного дискурсу багатополарності, перетворюючи його на один із зовнішньополітичних ресурсів РФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Acharya A., Buzan B. *Non-Western International Relations Theory: Perspectives on and beyond Asia*. Routledge : London & New York, 2010. 242 p. URL: https://www.academia.edu/29222199/Non-Western_International_Relations_Theory_Perspectives_on_and_Beyond_Asia.PDF
2. Тимофеев И.Н. *Мировой порядок или мировая анархия? Взгляд на современную систему международных отношений*. URL: https://russiancouncil.ru/common/upload/RIAC_WP_18_RU.pdf
3. Цыганков А. *Эпоха полураспада: от миропорядка к миропереходу. Россия в глобальной политике*. 2019. № 2. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/epocha-poluraspada-ot-miroporyadka-k-miroperehodu/>
4. Фененко А. *Что нужно для многополярности?* URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/chto-nuzhno-dlya-mnogopolyarnosti/>
5. Бовина И.Б., Голыничик Е.О. *Многополярный мир: от политологии к социальной психологии*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mnogopolyarnyy-mir-ot-politologii-k-sotsialnoy-psihologii>
6. *Концепция внешней политики РФ (2000 г.)*. URL: http://www.ng.ru/world/2000-07-11/1_concept.html
7. Тимофеев И. *Новая анархия? Сценарии динамики мирового порядка*. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/novaya-anarkhiya-stsenarii-dinamiki-mirovogo-poryadka/>
8. *Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.)*. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/2542248
9. Degterev D.A. *Multipolar World Order: Old Myths and New Realities. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*. 2019. Т. 19. № 3. С. 404–419. URL: <http://journals.rudn.ru/international-relations/article/view/22590/17656>
10. *Выступление президента России Владимира Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10 февраля 2007 г.* URL: <http://izvestia.ru/news/321595>
11. *Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай», 24 октября 2014 г.* URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>
12. Косотина М.А. *Проблемы становления нового мирового порядка*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-stanovleniya-novogo-mirovogo-poryadka>
13. Богатуров А.Д. *Международный порядок в наступившем веке. Международные процессы*. 2003. № 1. С. 6–23.
14. Истомин И.А., Кильдюшкин А.С. *Динамика соотношения потенциалов государств и перспективы формирования полицентричной системы международных отношений. Вестник СПбГУ. Политология. Международные отношения*. 2017. Т. 10. Вып. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamika-sootnosheniya-potentsialov-gosudarstv-i-perspektivy-formirovaniya-politsentrichnoy-sistemy-mezhdunarodnyh-otnosheniy>
15. Дегтерев Д.А. *Оценка современной расстановки сил на международной арене и формирование многополярного мира*. Москва : Русайнс, 2020. 214 с.
16. Дегтерев Д.А. *Многополярность или «новая биполярность»?* URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mnogopolyarnost-ili-novaya-bipolyarnost/>
17. Keersmaeker G. *Multipolar Myths and Unipolar Fantasies*. URL: <http://aei.pitt.edu/63600/1/SPB60-.pdf>
18. Истомин И.А. *Сравнительный анализ приоритетов внешней политики и научно-образовательного сообщества специалистов по международным отношениям*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-prioritetov-rossiyskoy-vneshney-politiki-i-nauchno-obrazovatelnoy-soobschestva-spetsialistov-po-mezhdunarodnym>
19. Райс К. *Полюс свободы и справедливости. Россия в глобальной политике*. 2003. № 3. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/polyus-svobody-i-spravedlivosti/>
20. Цыганков П.А., Грачиков Е.Н. *Проблема мирового порядка в китайской и российской политической науке: общее и особенное*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-mirovogo-poryadka-v-kitayskoy-i-rossiyskoy-politicheskoy-nauke-obschee-i-osobennoe>
21. *Итоги конкурса на лучшие научные проекты фундаментальных исследований в сфере общественно-политических наук, проводимого совместно РФФИ и АНО ЭИСИ*. URL: https://www.rfbr.ru/rffi/ru/rffi_contest_results/o_2086493
22. *«Концерт великих держав» XXI века – многосторонний диалог великих держав в пост-трансатлантическую эпоху*. Москва, 2015. URL: <https://histrf.ru/biblioteka/b/kontsiert-vielikikh-dierzhav-xxi-vieka>
23. *Портяков В.Я. Видение многополярности в России и Китае и международные вызовы. Сравнительная политика*. 2013. Т. 4. № 1. С. 86–97.
24. *19 съезд КПК: внешние и внутренние последствия и перспективы реформ в Китае. Сравнительная политика*. 2018. Т. 9. № 2.

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ НОВИНИХ МЕРЕЖ НА МІЖНАРОДНУ СПІЛЬНОТУ

INFLUENCE OF UKRAINIAN NEWS NETWORKS ON THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Бондаренко В.Д.,

студентка II курсу магістратури

факультету міжнародних відносин та світової політики

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті автор проводить ґрунтовний аналіз міжнародного значення українських новинних мереж та їхній вплив на міжнародну спільноту.

Комунікація як процес взаємодії між людьми, соціальними групами та інститутами передбачає виробництво та обмін інформацією, а в умовах переходу до інформаційного суспільства й суспільства знань видозмінює та трансформує всю систему міжлюдських відносин, глибинно впливає на соціальні взаємини і одночасно стає однією із фундаментальних засад існування та розвитку суспільства.

Необхідно звернути увагу на те, що створення людського суспільства знань безпосередньо залежить від функціонування новинних мереж, які відіграють провідну роль у зростанні поінформованості суспільства в життєво-важливих соціальних, політичних, економічних, культурних та інших подіях.

Сфера функціонування новинних мереж – це життєво необхідна та важлива область діяльності будь-якої держави, зокрема України. Де-факто новинні мережі виконують ряд важливих завдань: окрім інформування громадськості про стан справ у країні, медіа-сфера сприяє формуванню у населення держави цілого ряду цінностей та забезпечує утвердження демократичної моделі управління країною.

Зрештою, новинні мережі спричинюють вагомий вплив на систему міжнародних відносин, світову політику та на баланс сил. Варто зазначити, що практично у всіх сферах міжнародної системи інформаційний складник відіграє все більш важливу та вагому роль. Дана стаття присвячена з'ясуванню міжнародного значення вітчизняних новинних мереж та їхнього впливу на міжнародну спільноту. Необхідно пам'ятати, що інформаційне протистояння національних та глобальних мереж є суб'єктивним процесом, який тісно взаємопов'язаний з інформаційним впливом, стримуванням та інформаційною війною. Такого роду протистояння породжує специфічні ризики у сфері інформаційної безпеки і має вагомий вплив на ефективність та динаміку прийняття зовнішньополітичних рішень. Важливо й те, що новинні національні мережі в рамках реалізації інформаційної безпеки за допомогою масиву інформаційних технологій впливають на сприйняття опонента як загальнополітичної, так і військової, економічної, соціальної, культурної ситуації в мирний час або під час кризи та ставлять собі за мету маніпулювати потенціалом та діяльністю противника.

Ключові слова: міжнародні відносини, новинні мережі, інформаційне суспільство, баланс сил, засоби масової інформації, мережеві структури.

In this article, the author provides a complete analysis of the international significance of Ukrainian news networks and their impact on the international community.

Communication, as a process of interaction between people, social groups and institutions, involves production and exchange of information and in the context of the transition to the information and knowledge society, alters and transforms the whole system between human relations, deeply influences social relations and at the same time becomes one of the fundamental foundations of the existence and development of society.

It should be noted that the creation of a knowledge-based human society is directly dependent on the functioning of news networks, which play a leading role in raising public awareness in vital social, political, economic, cultural and other events.

The sphere of functioning of news networks is a vital and important area of activity of any state, including Ukraine. In fact, news networks carry out a number of important tasks: in addition to informing the public about the state of affairs in the country, the media sphere contributes to the formation of a whole range of values among the population of the state and ensures the establishment of a democratic model of governing the country.

After all, news networks have a significant impact on the international relations system, world politics, and the balance of power. It is worth noting that in almost all areas of the international system, the information component plays an increasingly important and important role. This article is about finding out the international importance of domestic news networks and their impact on the international community. It should be remembered that the confrontation between national and global networks is a subjective process that is closely linked to information influence, deterrence and information warfare. This kind of confrontation creates specific risks in the field of information security and has a significant impact on the effectiveness and dynamics of foreign policy decision-making. It is also important that national news networks, through the implementation of information security through an array of information technologies, influence the perception of the opponent, both general political and military, economic, social, cultural situation in peacetime or in times of crisis and aim to manipulate potential and activity of the enemy.

Key words: international relations, news networks, information society, balance of power, mass media, network structures.

Постановка проблеми. Беручи до уваги той факт, що натепер інтернет-журналістика та новинні мережі є одними з найважливіших складників інфосфери нашої держави, вкрай необхідно правильно та ґрунтовно оцінити роль, місце та специфіку новинних мереж України в міжнародному контексті та проаналізувати вплив вітчизняних новинних мереж на міжнародні відносини та баланс сил у ХХІ столітті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даною проблематикою досконало займалися такі дослідники, як Т. Авксентьева, А. Ахременко, Д. Галліна, М. Кондартюк, О. Коновець, Н. Луман, Н. Мороз, праці яких стали фактично теоретичною базою для дослідження даного питання. Варто зазначити, що різні аспекти державного регулювання діяльності новинних мереж представлені в роботах таких вітчизняних та зарубіжних фахівців, як О. Баранова, Н. Белоусова, А. Гончаревська, М. Лебедева, Є. Макаренко, М. Наумова, О. Самуляк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана стаття присвячується одержанню результатів дослідження, які можуть бути використані для удосконалення функціонування новинних мереж України та сприяти використанню вітчизняних новинних мереж з метою просування національних інтересів України в міжнародно-політичному просторі. Для того щоб успішно досягти поставлених завдань, необхідно провести ґрунтований аналіз діяльності українських засобів масової інформації та комунікацій, зокрема оцінити їхній вплив на міжнародну спільноту в цілому.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Метою даної статті є дослідження та визначення місця і ролі українських новинних мереж у світовій політиці та їхній вплив на міжнародну спільноту. Означена мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких завдань:

- розглянути теоретико-методологічні засади дослідження українських новинних мереж як актора світової політики;
- проаналізувати вплив вітчизняних новинних мереж на міжнародні відносини у ХХІ столітті;
- оцінити роль, специфіку та вагомість новинних мереж України у міжнародному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток новинних мереж безпосередньо пов'язаний із розвитком мережевої комунікації в людському суспільстві. Теорія мережевої комунікації в суспільстві отримала доволі широке розповсюдження в міжнародній науковій думці на зламі ХХ та ХХІ століть. Варто зазначити, що дана теорія залишається популярною і дотепер, адже науково-технічний прогрес продовжує стрімко розвиватися, а технологічні уклади на глобальному рівні постійно змінюються.

Зрештою, новинні мережі спричиняють вагомий вплив на міжнародні відносини та на світову політику в цілому, адже інформативний складник відіграє все більш важливу і вагомую роль. Розуміємо, що в останні роки у світі з'явилася величезна кількість альтернативних засобів масової інформації (наприклад, супутникові телеканали), які в деякому сенсі виступають у ролі елементів «м'якої сили». Зазвичай таким арсеналом користуються держави, що досягли певного економічного успіху, що дозволяє претендувати їм на більш вагомую політичну роль у світі. У подібній ситуації одні держави прагнуть бути почутими світовим співтовариством, а інші створюють необхідний для себе імідж, використовують ЗМІ та транслюють коментарі подієвого фону з метою реалізації своїх інтересів та створення потрібних їм певних інформаційних рис навколо тієї або іншої міжнародної ситуації.

Враховуючи непросту геополітичну ситуацію, в якій перебуває Україна сьогодні, вкрай необхідно достовірно та глибинно проаналізувати роль, специфіку вітчизняних засобів масової інформації, їхній вплив на міжнародну спільноту та ефективність використання свого потенціалу для просування та захисту національних інтересів нашої держави в міжнародно-політичному просторі. Дане дослідження проводилося на базі кейсу інтернет-версії новинних мереж України. Зазначені мережі, звичайно, ще не перетворилися на самостійного «гравця» міжнародних відносин, проте вже виступають у ролі самостійного актора української політики.

Загальнонаціональний та міжнародний вплив українських новинних мереж тісно взаємопов'язаний зі статистичними рейтингами даних мереж. Рейтинги інтернет-ресурсів та видань – це доволі специфічне поняття і встановити їх можна за різними параметрами. Зрозуміло, що рейтинги мають доволі важливе значення, адже це змінна категорія і кінцевий результат постійно варіюється між позитивними та негативними показниками. Варто зазначити, що, на жаль, рейтинги за кількістю відвідувань не завжди дають об'єктивну оцінку джерелу, тому ЗМІ та ЗМК повинні намагатися наповнювати свої ресурси важливою та якісною інформацією.

Деякі українські інтернет-видання, які займають високі позиції в рейтингу унікальних відвідувань, у пошуковому запиті «Новини України» не входять у десятку інформаційних лідерів. Наприклад, серед них і «корифей новин» TSN і високо рейтинговий Телеграф. Попри це, збереглися і такі інформаційні ресурси, які спромоглися віднайти та існувати в умовах балансу. До таких інформаційних ресурсів можна віднести «Сьогодні», «Корреспондент» та «Українську правду».

– **UKR.NET:** інформаційна платформа, яка першою з'являється під час пошукового запити

і транслює «новинні продукти» з посиланнями на інші джерела. У момент відкриття головної сторінки відразу стає зрозуміло, що ресурс справді прибутковий: реклама у вигляді посилань формується на обох полях. Водночас самі новинні статті розташовані по «поличках» – рубриках;

– **korrespondent.net**: інтернет-видання, яке стабільно займає одне із місць у трійці лідерів за будь-яких параметрів оцінювання. Сильною стороною даного ресурсу є те, що головна сторінка представляє новинні сюжети в контексті різних точок зору: тут аудиторія може знайти для себе різні думки щодо певних подій, аналітику, різноманітні категорії, відео/фотоматеріали, які можуть бути корисними для формування оцінки певної ситуації, коментарі експертів із приводу певних подій;

– **segodnya.ua**: також один із лідерів українського рейтингу. Видання транслює унікально свіжі новини, а відмінно продуманий дизайн веб-ресурсу якісно представляють віртуальну сторону газети «Сьогодні»;

– **gordonua.com**: відразу відзначимо, що новинний ресурс gordonua.com – це тільки частина величезного клубу читачів «Гордон». Реклама пропонується скромно, не відволікаючи від головної мети відвідування, тобто новин. Зате позитивним є посилання на статті з мовцями заголовками й тематичними світлинами;

– **rbc.ua**: РБК-Україна – це рейтинговий сайт, що займає стабільне середнє місце у двадцятці найбільш відвідуваних. Свіжі новини стрічкою розгортаються по мірі публікації, тому свіжу публікацію можна знайти миттєво. Для підтримки інтересу читача пропонуються й резонансні новини зі світу політики й шоу-бізнесу;

– **24tv.ua**: український новинний ресурс, віртуальна частина телеканалу «24». Новинний ресурс позиціонує досить високим рейтингом за рахунок особливої подачі матеріалу, власного «стилю». Саме завдяки ньому сайт формує й утримує власну аудиторію читачів;

– **bigmir.net**: ще один часто відвідуваний новинний сайт. Зручний інтерфейс допомагає користувачу відразу зорієнтуватися та знайти статтю на свій смак. Цікава рубрика «Топ-новини»;

– **sensor.net.ua**: ресурс, доволі відомий досить індивідуальною точкою зору на події в Україні й у світі. Однак і в нього є своя аудиторія, у т.ч. міжнародна;

– **obozrevatel.com**: також є одним із найбільш рейтингових новинних сайтів України. Відрізняється своєю соціально-політичною спрямованістю. Цікаво, що відсоток охоплення аудиторії, тобто кількість унікальних відвідувань, тут стабільно зростає;

– **replyua.net**: знайомство із цим ресурсом розпочинається з різноманітних рубрик: тут увага

зосереджена на гострих темах, наприклад, окремими темами-розділами виділені «Крим», «АТО», «Київ»;

– **vesti-ua.net**: новинний ресурс соціальної спрямованості. Пенсійна реформа, заробітні плати, економічні прогнози – це ті теми, що розташувалися в «Топі» сайту;

– **telegraf.com.ua**: дещо незрозуміла система навігації по сторінці й суміш новин не відразу дають можливість розібратися, що тут до чого. Проте оригінальні новини мають свого читача;

– **facenews.ua**: опубліковує статті для широкої аудиторії. Тут і гарячі політичні події, і новини із життя знаменитих і багатих, і спецпроекти, що розповідають про загадки Всесвіту, й провідні історичні розслідування;

– **ny.ua «Новий час»**: великий портал, що включає й спецпроекти, і живий журнал. Новини світу, України, спорт, техніка й рубрика «LOL» роблять його цікавим і сучасним.

Замикають двадцятку найбільш відвідуваних новинних сайтів України такі портали, як: *from-ua*, *liga.net*, *news.enovosty.com*, *unian.net*, *gazeta.ua*.

Безумовно, всі вищезгадані новинні ресурси намагаються завжди бути на вістрі сьогодення й активно залучають як українську віртуальну аудиторію, так і міжнародну. Достатня кількість мешканців України не дивляться телебачення, а, навпаки, надають перевагу режиму онлайн, однак їм не дають забути, що реальний світ існує, і все, що відбувається з ним – відбувається й з нами.

Розвиток інтернет-комунікації в Україні дозволив по-новому проаналізувати «теорію корисності й задоволення потреб», розроблену ще в 1960-х рр. Згідно з даною теорією прагнення комунікаторів до досягнення найбільш високого результату має узгоджуватися з вибором каналу одержання інформації адресатом, а також зі змістом матеріалів. Тому необхідно вивчати, які почуття, цінності й переваги є орієнтирами для вибору джерела інформації індивідами, що дозволить оцінити характер і ступінь ефективності впливу джерел інформації на аудиторію. Дана концепція є важливою для сучасних політичних акторів, які стають активними в Інтернеті. Поширення політичної інформації має відбуватися з урахуванням того, що аудиторія здійснює активний відбір інформації, приділяючи увагу тільки тим матеріалам, які тією чи іншою мірою будуть корисними, і якщо витрати часу й зусиль на це представляються виправданими.

Розвиток технологій комунікації в Інтернет-просторі може мати неоднозначні наслідки. З одного боку, стає можливим використання інформації для досягнення різних цілей шляхом маніпулювання суспільною свідомістю, приховання інформації або обмеження доступу до неї. Однак інтернет-комунікація дозволяє розбудувати демократичні інститути, оскільки більше

число людей може висловлювати свою позицію в публічному просторі, а також можливо здійснювати більш ефективний зворотний зв'язок між владою й суспільством.

Поява інтернет-комунікації стає фактором появи нової форми нерівності – *цифрової*, яка полягає в нерівному доступі до інформаційно-комунікаційних каналів, технологій і ресурсів. Про виникнення нових еліт знання, які будуть мати більший доступ до інформації, говорив ще Д. Белл [1, с.150]. Він також розглядав імовірність того, що політичні актори можуть одержати доступ до інформації про громадян, щоби надалі за її допомогою більш ефективно впливати на них. Однак не враховувалося те, що громадяни самі здатні створювати великі обсяги інформації про себе (Big Data) у процесі комунікації, тим самим перетворюючись із суб'єктів комунікації в об'єкти політичного управління, оскільки інтернет-користувач не тільки одержує інформацію з мережі, але й передає дані про свої переваги й активності [2, с. 788]. Але доступ до масивів цифрової інформації є не в усіх, що формує нові data-класи, які мають можливість здійснювати цифровий контроль над масами. Представниками даних класів при цьому є не тільки суб'єкти політичної влади, але й нові політичні актори, які мають доступ до інформаційних технологій і ресурсів. Традиційні інститути влади з високим ступенем імовірності можуть втратити монополію на одержання й використання суспільно й політично значимої цифрової інформації.

Демократія в широкому змісті є формою політичного устрою суспільства на основі рівноправності вхідних у нього осіб, прийняття рішень більшістю голосів, періодичної виборності представників інститутів влади, а також їх підзвітності населенню. З розвитком мережевих комп'ютерних технологій стає можливим говорити про ймовірність появи різних форм «електронної демократії». На теренах України ці технології дозволять більш ефективно забезпечувати політичну комунікацію й будуть сприяти реалізації принципів народовладдя. Крім того, стане можливим більшою мірою співвідносити політичний устрій з реальними потребами суспільства. Розвиток демократичних інститутів відбувається також за рахунок удосконалення й розвитку механізмів зворотного зв'язку між органами влади й суспільством в Інтернет-просторі. Такий вид політичної комунікації дозволяє інститутам влади бути більш мобільними й доступними для населення, а самі громадяни мають більше можливостей для участі в політичному житті [3].

Із розвитком новинних мереж в Україні, особливо в Інтернет-просторі, змінюються форми й характер функціонування традиційних представницьких інститутів влади, оскільки з'являються

нові можливості й формати їхньої взаємодії з громадянами й інститутами громадянського суспільства. З урахуванням трансформацій, що відбуваються в інформаційному суспільстві, наразі влада в нашій державі може інтерпретуватися не тільки як певне джерело впливу, підпорядкування і сили, але і як специфічна форма соціальної комунікації між акторами політичної діяльності.

Зміни у формі й моделях розподілу влади відбуваються через трансформації в типах і технологіях комунікації, тобто саме типи суспільно-політичної комунікації впливають на інститути влади і є одними із ключових факторів трансформації функціонування інститутів влади. При цьому форми політичної комунікації поступово трансформуються, що в цілому впливає на політичну систему, а отже, і змінює саму систему вітчизняних інститутів політичної влади, а також способи розподілу влади між державою й суспільством. У випадку монополізації якою-небудь групою людей комунікаційного Інтернет-простору, в тому числі й новинних мереж, що визначають формати використання цифрових технологій у політичному управлінні, ця група може одержати доступ не тільки до трансляції політичної інформації, але й можливість використовувати користувацьку інформацію для визначення політичної лояльності конкретних користувачів, моделі їхньої політичної поведінки, що дозволить контролювати й блокувати протестні мережеві аудиторії. Цими групами можуть виявитися неполітичні інститути й опозиційні групи, але існує можливість появи нових політичних акторів за наявності в них ресурсів для монополізації інформаційно-комунікаційного простору. Даний факт стає однією з нових проблем, які виникають перед традиційними інститутами влади, і які необхідно вирішити, використовуючи нові форми комунікації. Українським інститутам влади необхідно як надавати доступ громадянам до інформації, так і контролювати інформаційний простір з метою не тільки його збереження для комунікації, але й для захисту ціннісно-значеннєвих орієнтирів у суспільній свідомості [4, с. 173].

Ця проблема пов'язана з тим, що з появою Інтернету сформувалися нові канали масової комунікації, які транслюють іншу інформацію у порівнянні з традиційними ЗМІ. У сфері публічної політики відбувається процес віртуалізації, одним із ключових інструментів якої є штучне створення віртуальних образів. Віртуальні образи – одна з основних форм існування політичної сили в публічному просторі.

Новинні мережі в Інтернет-просторі, зокрема в Україні, дають більше можливостей для конструювання образів і віртуалізації політичної сфери, оскільки з'являються нові канали впливу на масову свідомість, у тому числі й через горизонтальні зв'язки. Інтернет-технології почали

відігравати значиму роль у здійсненні масових комунікацій і впливати на процеси взаємодії із суспільством у широких масштабах, дозволяючи суб'єктам комунікаційного впливу ефективно конструювати сприйняття суспільством соціальної реальності.

Новинні мережі не тільки поширюють інформацію, але також інтерпретують події, факти й процеси, тим самим надають їм необхідне тим або іншим акторам політичне трактування. Через засоби новинних мереж ефективніше формуються у масовій свідомості переваги, уявлення й стереотипи, що дозволяє конструювати необхідні моделі поведінки, реакції, а також задавати норми й цінності. Для того щоб ефективно управляти суспільством і функціонувати, інститутам влади необхідно формувати в масовій свідомості свій образ, у тому числі через Інтернет-простір.

У рамках політичного управління також важливо розуміти, що для новинних мереж характерне застосування технологій переконуючої комунікації, насамперед політичної пропаганди, сутність якої полягає у формуванні світоглядних установок [5, с. 781]. Однак переконуюча комунікація в новинних мережах працює по-різному. Мережева комунікація має перевагу в можливості створювати слабкі зв'язки з незнайомими людьми, у рівноправній моделі взаємодії. За такої моделі комунікації соціальні характеристики мають менший ступінь впливу, а тому розширюється товариськість і рівень довіри до співрозмовника. У мережі існує взаємна підтримка між користувачами, що мають слабкі зв'язки один з одним, що сприяє більш відкритій дискусії та дозволяє бути більш щирими в процесі комунікації. Усе це відкриває нові можливості маніпулювання суспільною свідомістю з боку політичних акторів, у тому числі з боку представників влади.

Крім того, новинні мережі є одним зі способів пояснення й інтерпретації подій, що відбуваються в політичному просторі. Традиційні ЗМІ впливають на ізольованих друг від друга людей, які індивідуально споживають інформацію з вертикальних односторонніх каналів комунікації. Мережеві співтовариства в Інтернеті мають горизонтальну структуру комунікації, що дозволяє інакше впливати на свідомість користувачів, а також викликає більший рівень довіри в порівнянні з традиційними ЗМІ. Реальні інститути державної влади відчувають суспільний тиск за допомогою віртуальних інструментів мережеских співтовариств, тому класичні інституціональні форми впливу громадянського суспільства на владу змінюються на нові.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, охарактеризувавши новинні мережі України в міжнародному контексті, ми з'ясували таке.

Більшість вітчизняних учених переконані, що, незважаючи на досить еkleктичний і широкий характер поняття «інтернет-журналістика», воно далеко не всезагальне. Саме тому необхідно чітко окреслювати власне журналістське поле у Всесвітній мережі, яке стосується насамперед дослідження й інтерпретації подій. Тобто інтернет-журналістика має бути засобом поширення об'єктивної інформації відносно подій у політичній, економічній, культурній, науковій та інших сферах, а також зберігати при цьому функції, відмінні від реклами чи «public relations».

Значного стимулу для розвитку засобів масової інформації в мережі Інтернет надають суспільні події загальнонаціонального масштабу. Більше того, можна з упевненістю стверджувати, що онлайн-ЗМІ є одними із рушійних сил цих подій, оскільки дозволяють найбільш оперативно отримувати і транслювати інформацію, робити її загальним надбанням. Натепер можна говорити про те, що події кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні набули свого розмаху багато в чому завдяки поширенню інформації про них у мережі Інтернет, насамперед зусиллями засобів масової інформації.

Інтернет-журналістика є однією з найважливіших складників інфосфери нашої країни, яка має велику і суспільно активну цільову аудиторію. Онлайн-ЗМІ де-факто конструюють нову інформаційну реальність у віртуальному просторі. Цей вид журналістики активно розвивається в незалежній Україні впродовж більш ніж 15-річного періоду. За цей час були створені мережеві ресурси не лише національної, але й міжнародної якості, число відвідувачів яких становить в окремі дні декілька сотень тисяч осіб.

Інтернет приніс у традиційну вітчизняну журналістику інтерактивність, персональну орієнтованість, інфоцентричність, миттєвість (оперативність), масштабованість, гнучкість, взаємозалежність та економічність. Водночас досить вагомим лишається і низка невирішених правових, суспільно-політичних та культурно-етичних питань, пов'язаних із вітчизняною інтернет-журналістикою.

Логічним є постановка питання: якими є перспективні тенденції наукового аналізу теорії мережевої комунікації в суспільстві в контексті інтернет-журналістики? Напевно, це будуть досить радикальні концепції, в яких дослідники здійснюватимуть ревізію традиційних оповідних форм, які все ще займають більшу частину не лише традиційних, але й онлайн-видань. Водночас для кардинальної зміни форм е-журналістики необхідною є зміна психології сприйняття та відповідних інформаційних запитів із боку користувачів, а цього не так легко досягнути, якщо говорити про всі прошарки суспільства в Україні та за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Москва : Экономика. 2004. С. 150.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2000. С. 788.
3. Добровольська А. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного росту. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/-books/series/9789660247048/Documents/2010_03Za14.pdf.
4. Иванов В.Ф., Мелешенко О.К. Комп'ютерні технології в засобах масової комунікації: сучасне майбутнє. Київ : РВЦ «Київський університет», 1977. С. 173.
5. Тоффлер Э. Третья волна ; пер. с англ. Москва : АСТ, 1999. С. 781.

SERBIA'S BALANCING ACT BETWEEN THE EU AND RUSSIA: OPPORTUNITIES AND THREATS

БАЛАНСУВАННЯ СЕРБІЇ МІЖ ЄС І РОСІЄЮ: МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ

Heba O.I.,

*Senior Academic Assistant in the European Interdisciplinary Studies Department
College of Europe (Natolin Campus),
PhD Student in the International Politics Department
Uzhhorod National University*

The article analyses Serbia's bilateral relations with the European Union (EU) and Russia and their mutual compatibility. As a candidate country negotiating membership since 2014, Serbia is supposed to align its foreign policy with the EU Common Foreign and Security Policy (CFSP), including the endorsement of statements condemning Russia's violation of international law against Ukraine, and the introduction of sanctions against Russia. Serbia has hitherto not aligned with a single Russia-related EU statement and has repeatedly emphasised that it will not impose sanctions on Russia, for which it is regularly criticised by Brussels. Instead, Serbia has developed the relations of strategic partnership with Russia, which it considers to be compatible with its EU membership aspirations.

The study finds that the strategic partnership between Serbia and Russia is primarily of (geo-)political nature. On the one hand, Serbia is mostly interested in Russia as a dedicated supporter over the Kosovo issue which is capable of obstructing Kosovo's international recognition thanks to its permanent seat on the United Nations Security Council and in other international structures. On the other hand, one of Russia's primary objectives in foreign policy is containing NATO's expansion in Europe, and Serbia, having adopted military neutrality in 2007 and remaining the only country in the Western Balkans that does not aspire to join NATO, appears to be the best suited partner to pursue this goal.

The article concludes that as Serbia is harvesting benefits from both the EU and Russia it has to be mindful of the potential threats that Russia may pose in the process of the normalisation of relations between Serbia Kosovo. Over the last decade, Russia has secured a comfortable dominance in Serbia's media sphere and can easily use this asset to undermine the legitimacy of the Serbian authorities and fuel political turmoil in case, for instance, it is not pleased with the compromise reached between Belgrade and Pristina. Being a non-consolidated democracy, Serbia may lack resilience to withstand Russia's subversive measures, which may equally include the use of far-right movements and of Russia-linked NGOs across Serbia.

Key words: Serbia, EU, Russia, foreign policy, Western Balkans.

У статті проаналізовано двосторонні відносини Сербії з Європейським Союзом (ЄС) та Росією, а також їхню взаємну сумісність. Будучи країною-кандидатом, що проводить переговори щодо членства в ЄС від 2014 р., Сербія повинна узгодити свою зовнішню політику із спільною зовнішньою та безпековою політикою (СЗБП) ЄС, включаючи підтримку заяв, що засуджують порушення міжнародного права Росією проти України та введення санкцій проти Росії. До цього часу Сербія не підтримала жодну із заяв ЄС щодо Росії та неодноразово наголошувала на тому, що вона не введе санкцій проти Росії, за що її регулярно критикує Брюссель. Натомість Сербія розвинула відносини на рівні стратегічного партнерства з Росією та вважає, що вони сумісні з її прагненнями щодо членства в ЄС.

Дослідження доводить, що стратегічне партнерство між Сербією та Росією за своєю сутністю є насамперед (geo-)політичним. З одного боку, Сербія здебільшого зацікавлена в Росії як у надійному союзнику в питанні Косова, який має змогу перешкодити міжнародному визнанню Косова завдяки постійному членству в Раді Безпеки ООН та інших міжнародних структурах. З іншого боку, однією з основних прерогатив зовнішньої політики Росії є обмеження експансії НАТО в Європі, а Сербія, проголосивши військовий нейтралітет у 2007 р. та залишаючись єдиною країною на Західних Балкан, яка не прагне членства в НАТО, є найкращим партнером для досягнення цієї мети.

Як висновок зазначається, що в той час, як Сербія збирає вигоди одночасно від відносин з ЄС та Росією, вона повинна зважати на потенційні загрози, які може нести Росія у процесі нормалізації відносин між Сербією та Косово. Протягом останнього десятиліття Росія забезпечила собі комфортне панування в медіапросторі Сербії та може з легкістю використати цей ресурс задля підризу легітимності сербської влади та розпалювання політичної нестабільності у випадку, наприклад, незадоволення компромісом, який досягнуть Белград та Приштина. Як неконсолідованій демократії Сербії може не вистачити стійкості, щоб протистояти підривному заходам Росії, які можуть також включати використання крайніх правих рухів і неурядових організацій, пов'язаних із Росією, на території Сербії.

Ключові слова: Сербія, ЄС, Росія, зовнішня політика, Західні Балкани.

Research problem. Serbia's main strategic goal in its foreign policy is becoming a member of the European Union. This is the choice that has been constantly implemented by Serbia since it submitted its membership application to the EU at the end of 2009 and is approved by a plurality

of the Serbian citizens. Serbia was granted a candidate status by the EU in 2012 and launched accession negotiations, divided into 35 chapters of the *acquis communautaire*, two years later. As of December 2019, Serbia has opened 18 chapters and provisionally closed two.

In the meantime, Serbia has been cherishing close ties with Russia, which were upgraded to the strategic partnership level in 2013. While states are generally welcome to develop as ambitious relations as they please with other states around the globe, it is important to ensure that they do not contradict each other. Serbia's relations with Russia commenced to be seen as worrisome by the European Union in 2014 after Russia annexed Crimea and started its military aggression in Eastern Ukraine, thus, becoming subject to condemnation and an increasing sanctions regime on the part of the EU. The EU invited Serbia and all other enlargement countries to align with its policy towards Russia as foreseen by the provisions of Chapter 31 of the *acquis*. Relying on Russia's lasting support over the Kosovo¹ issue, Serbia decided to retain friendly relations with Russia and, in its balancing act between the EU and Russia, it failed to align with the EU's Russia policy. Normalisation of relations between Serbia and Kosovo also forms an integral part of Serbia's accession conditionality under Chapter 35 of the *acquis*. This is the conundrum within which Serbia needs to navigate its foreign policy inasmuch that its two primary foreign policy objectives, namely membership in the EU and the preservation of its sovereignty and territorial integrity, including Kosovo and Metohija, are attained.

Literature review and the research gap the article addresses. The present research lies at the junction of European studies and foreign policy analysis as it studies the foreign policy of Serbia in relation to the EU and Russia, including the main factors which influence its formulation. The Western Balkans has been intensively researched since the breakup of Yugoslavia and these days the two main areas of scholarly attention are: the European integration of the Western Balkans [1; 2; 3] and the role of non-Western actors in the region [4; 5; 6]. This article combines the two directions and aims at studying Serbia's balancing act between the EU and Russia from an interdisciplinary way. Its contribution to the scholarly discussion is the analysis of threats that Serbia's balancing act between the EU and Russia may pose to the Serbian state in light of the Russian geopolitical ambition in the Balkans.

Objectives of the article. The objectives of the article include:

- outline the main features of the strategic partnership between Serbia and Russia and the two countries' underlying interests therein;
- analyse the opportunities and threats of Serbia's balancing act between the EU and Russia.

Main text of the article. The inaugural part of the article outlines the main features

of the established strategic partnership between Serbia and Russia and offers an analysis of the two countries' main interests behind it. The second section summarises the opportunities the balancing between the EU and Russia creates for Serbia and analyses potential threats that it may pose.

1. Serbian-Russian strategic partnership

Serbia and Russia have always described their relations as the ones between brotherly, Orthodox, Slavic peoples and, thus, have understood each other's interests better than the remaining players in Europe. Whenever possible, Russia has been ready to use its military might and diplomatic power to uphold the national interests of Serbia. One of the main exceptions, in addition to complicated relations between Tito and Stalin, was the period following the breakup of the Soviet Union and Yugoslavia. Russia was weakened economically and had to formulate its *modus vivendi* in the post-Cold war liberal world order. Striving to be a responsible member of the international community, Russia backed the imposition of arms embargo and other sanctions on the SFR of Yugoslavia (present-day Serbia and Montenegro) in the UN Security Council in the course of the Bosnian War (1992–1995) and did the same with regard to the FR of Yugoslavia (present-day Serbia and Montenegro) after its army invaded Kosovo in 1998. Russia's attempt to support Serbia militarily during the Kosovo turned to be rather symbolic than substantial since when Russian Bosnia-stationed soldiers arrived in Kosovo the situation was under the control of NATO forces. After a decade-long contribution to peacekeeping missions in the Balkans, Russia withdrew its peacekeepers in 2003.

The two countries have nevertheless kept good memories of past cooperation and reactivated their relations on 24 May 2013 in Sochi when Presidents Nikolić and Putin signed the Declaration on the Strategic Partnership between Serbia and Russia. The remaining parts of this section analyses the milestones of their strategic partnership in the key fields such as political and military cooperation, economic cooperation and the role of religion in Serbian-Russian ties.

1.1. Political and military cooperation

In the political sphere, Russia has been systematically supportive of Serbia's stance over the Kosovo issue. In particular, it refused to recognise Kosovo's unilateral declaration of independence in 2008 and considers its succession from Serbia a breach of international law facilitated by the West. Furthermore, Russia consistently upholds the sovereignty and territorial integrity of Serbia, including Kosovo and Metohija, in all international structures. Being a permanent member of the United Nations Security Council, Russia is also instrumental in keeping Kosovo out of the UN, membership in which is widely regarded as *sine qua non* for a state's international recognition. This is possible since the procedure leading to

¹ References to Kosovo are without prejudice to positions on status. They are in line with United Nations Security Council Resolution 1244/99 and the opinion by the International Court of Justice on the Kosovo declaration of independence.

membership, outlined in Article 4 of the UN Charter, foresees a decision of the UN General Assembly upon the recommendation of the Security Council, which requires the concurrent votes of permanent members in line with Article 27 paragraph 3 of the UN Charter [7]. Therefore, Russia's single vote against would be sufficient to preclude the draft resolution from being adopted by the UN organ.

This is precisely what the Russian permanent representative to the UN did at the Security Council meeting on 8 July 2015 when the draft commemorative resolution dedicated to the 20th anniversary of genocide in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina, was being discussed. Ten members of the Security Council voted in favour, another four abstained and Russia alone voted against and, thus, vetoed the draft resolution to the liking of Serbia and the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina. The Russian ambassador motivated his vote by claiming that the draft resolution "*sought to place the blame on one community*" and that the "*people of Bosnia and Herzegovina and beyond had reacted to the draft very painfully*". He equally questioned the appropriateness of tabling a draft resolution on the Security Council's agenda stating that the "*role of the Council was to strengthen international peace and security; let historians judge events and tribunals deliver verdicts*" [8].

As a matter of fact, the tribunals had delivered their verdicts way before the draft resolution occurred in the Security Council. In particular, the Appeals Chamber of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) in the case "The Prosecutor vs. Radislav Krstić" ruled on 19 April 2004 that "*by seeking to eliminate a part of the Bosnian Muslims, the Bosnian Serb forces committed genocide*" [9, p. 12] and found Mr Krstić "*guilty of aiding and abetting genocide*" [9, p. 87]. It further unequivocally stated that [9, p. 13] "*the law condemns, in appropriate terms, the deep and lasting injury inflicted, and calls the massacre at Srebrenica by its proper name: genocide*". In addition, the International Court of Justice (ICJ) issued its judgment in the case "Bosnia and Herzegovina vs. Serbia and Montenegro" on 26 February 2007 and ruled that Serbia "*had not committed genocide*", "*had not conspired to commit genocide, nor incited the commission of genocide*", and "*had not been complicit in genocide*" [10, p. 198–199]. The ICJ, however, found that Serbia had "*violated the obligation to prevent genocide [...] in respect of the genocide that occurred in Srebrenica in July 1995*", had "*violated its obligations [...] by having failed to transfer Ratko Mladić [...] for trial*" as well as had "*violated its obligation to comply with the provisional measures ordered by the Court on 8 April and 13 September 1993 [...], inasmuch as it failed to take all measures within its power to prevent genocide in Srebrenica in July 1995*" [10, p. 199].

Both courts function under the auspices of the UN and their impartiality is beyond doubt.

Even though the rejected draft resolution referred to the mass killings that took place in July 1995 in Srebrenica as 'genocide' as established by the cited above judgments of the ICTY and the ICJ, it did not contain references to any community in Bosnia and Herzegovina, even when mentioning the victims of this and many other horrific crimes that were committed in the course of the conflict in Bosnia and Herzegovina. The draft resolution, *inter alia*, condemned the crime of genocide at Srebrenica, stated that its acknowledgement and acceptance as such is a prerequisite for reconciliation and condemned its denial. It further expressed its "*sympathy for and solidarity with the victims on all sides of the conflict in Bosnia and Herzegovina*" [11; emphasis added].

The aforesaid considerations demonstrate that the sponsors of the draft resolution made all efforts to avoid problematic wording and produce an international document that would not antagonise any stakeholders, and almost succeeded in this endeavour. Russia vetoed it primarily because of its close relations with Serbia and Republika Srpska. On 4 December 2019, during the meeting of presidents of Russia and Serbia in Sochi, President Vučić emphasised how important for Serbia was Russia's veto on this draft resolution, which, in his words, would have made the Serbs bear a stigma of '*genocidal people*' [12].

In return, Serbia has proven to be one of Russia's few European partners in the UN as far as the resolutions of the General Assembly (GA) regarding Russia's annexation of Crimea are concerned. Even though Serbia verbally supports Ukraine's sovereignty and territorial integrity, it voted against 6 out of 7 GA resolutions that have been adopted since 2014 and condemned the temporary occupation of Crimea and Sevastopol, Ukraine by the Russian Federation. Once it did not vote at all. For a country that presumably strives to retain neutrality on the issue under consideration in order not to worsen strategic relations with Russia, the logical voting choice would be 'abstention' as resolutions in the UNGA on these matters are adopted by a "*majority of the members present and voting*" (Article 18, paragraph 3 of the UN Charter) [7].

Besides, over 2014–2019, Serbia did not endorse any of the EU's 47 declarations with regard to Russia's actions against Ukraine despite its candidate status and EU accession negotiations under way. This partly resulted in Serbia's lowest rate of alignment with the EU CFSP among the Western Balkan countries in 2019 (53%). Furthermore, Serbia refused to introduce the EU-agreed restrictive measures and sanctions against Russia, but at least promised to the EU not to benefit from the Russian-imposed embargo on

food imports from the EU countries, and respected its commitment.

Vladimir Putin also needs Serbia as a destination for his official visits where he is generally adored and always warmly received by the public. Since 2014, the number of European countries that could offer similar reception to Vladimir Putin has significantly shrunk. Visits to Belgrade play an important role in the Kremlin media's narrative about the rightfulness of Russia's foreign policy by symbolically portraying Vladimir Putin as an influential world leader who is welcomed in a brotherly Slavic and predominantly Orthodox Balkan country. Similarly, Aleksandar Vučić is a frequent guest in Russia, which is also masterfully used by the Kremlin media to exemplify that Russia does not suffer from isolation in world politics. For instance, Aleksandar Vučić has been among the first heads of state to accept Vladimir Putin's invitation to attend the military parade in Moscow on 9 May 2020 commemorating the 75th anniversary of the defeat of Nazi Germany in the Second World War.

What is, however, much more important to Russia in geopolitical terms is Serbia's approach to NATO. Russia has openly stated in numerous of its foreign policy concept that it "*maintains negative perspective towards NATO's expansion, the Alliance's military infrastructure approaching Russian borders, and its growing military activity in regions neighbouring Russia*" [13]. This is why Russia's foreign-policy priority is to avert or at least complicate NATO's expansion in regions like the Balkans. Serbia happens to be the only country in the Balkans that does not aspire to join NATO, mainly because of NATO bombing of its territory in the course of the 1999 Kosovo War. The National Assembly of Serbia declared in 2007 the "*neutral status of the Republic of Serbia towards effective military alliances until a referendum is called, at which the final decision on this issue will be made*" [14]. The same point of the resolution provided the reason for such a decision, namely the "*overall role of NATO, from the illegal bombardment of Serbia without a Security Council decision to Annex II of the rejected Ahtisaari's plan, which determines that NATO is "ultimate supervisory authority" in an "independent Kosovo"*" [14].

Serbia's military neutrality makes it a suited partner for Russia in terms of military alliances. It is also the biggest country in the Western Balkans in terms of territory and population. Furthermore, Serbia is the strongest military power in the region. Its defence budget in 2018 reached 904 million dollars and was 5 times bigger than that of the runner-up Albania [15].

In 2013, Serbia was granted the observer status in the Russian-dominated military alliance of Collective Security Treaty Organisation (CSTO), which also lists Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan as its members. In 2014, following Vladimir Putin's participation in the first

in 30 years military parade in Belgrade, dedicated to the anniversary of the liberation of the city from Nazi occupiers in the Second World War, the first Serbian-Russian military training was held. Since then, numerous joint military drills have been organized annually, including with the army of Belarus, e.g. the Slavic Brotherhood. Besides, Moscow has transferred 30 T-72 tanks, 10 BRDM2 vehicles and 6 MiG-29 fighter aircrafts to Belgrade as military aid. Serbia has also contracted the Russian side to supply Mi-8 and Mi-35M helicopters [16].

Serbia's military neutrality does not exclude interactions with NATO. In fact, Serbia cooperates with NATO on the basis of two-year Individual Partnership Action Plans (IPAP) and participates in NATO's Partnership for Peace programme. In 2016, Serbia carried out 200 activities with NATO and only 17 with Russia. Serbia also contributes to a number of Common Security and Defence Policy (CSDP) missions of the European Union, which is taken into consideration when Chapter 31 of the *acquis*, i.e. "Foreign, security and defence policy" is negotiated [5, p. 15].

When the Ministry of Defence of Serbia published the overview of donations the Serbian Armed Forces received from foreign partners over 2014-2018, it turned out that the United States was the top donor with 10 million dollars of aid in equipment and money, followed by China (5.2 million euros), Norway (0.6 million euros), Denmark (0.5 million euros), and the UK (0.17 million pounds). All countries in the top five but China are NATO members and Russia is not mentioned at all, implying the insignificance of its military aid [17]. After the information was released, the Serbian Ministry of Defence had to comment on Russia's absence in the ranking and stated that Serbia actually received its biggest donations from Russia even though no specific numbers were disclosed. Russia was allegedly not indicated in the overview because its donations to Serbia which are underway or confidential were not included in the calculations [16].

1.2. Economic cooperation

The economic cooperation between Serbia and Russia does not seem to be a priority of their strategic partnership. Even though Serbia and Russia concluded a free trade agreement already in 2000, Serbia trades much more with the EU than Russia. The situation will not change much after the recent signing of the free trade agreement between Serbia and Russia-led Eurasian Economic Union in October 2019, which also comprises Armenia, Belarus, Kazakhstan, and Kyrgyzstan.

In 2018, Serbia exported goods worth 15.5 billion euros. Russia was Serbia's third main exports destination (5.6%) after the EU (70.3%) and Bosnia and Herzegovina (8.3%). North Macedonia is on the fourth place with 4.0% of Serbian exports. As for

the imports, last year Serbia imported goods worth 21.8 billion euros, with the EU being the leading importer (60.5%), followed by China (8.4%) and Russia (7.9%). This means that in Serbia's total trade in goods with the world in 2018 (37.4 billion euros), its leading trading partner was the EU (64.6%), followed by Russia (6.9%). It is important to note that Serbia purchases most of its gas and crude oil from Russia, which represent a substantial share of imports coming from this country. Nevertheless, it is clear that the economy of Serbia is much closer integrated with the EU single market than the economy of Russia despite the possession of free trade agreements with both the EU and Russia. [18, p. 8].

Another integral part of economic links between countries is foreign direct investments. In the case of Serbia, 70.6% of foreign direct investments into the country's economy in 2018 (out of 3.5 billion euros) came from the EU countries. Hong Kong holds the second place with 12.4%, and Russia is third with 6.8% respectively [19]. Again, it should be noted that Russian investments are concentrated mainly in the energy sector, which is politically sensitive. In 2008, Gazprom Neft, subsidiary of the Russian-government-controlled Gazprom, acquired 51% of shares of Serbia's oil company Naftna Industrija Srbije (NIS), which owns a refinery in the town of Pančevo and a network of 400 filling stations in the Balkans market. Since the acquisition of NIS, Gazprom Neft has invested around 3 billion dollars and is planning to disburse another 1.4 billion dollars by 2025 [12]. Serbia's ambition to benefit financially from transiting Russian gas via the South Stream through the Serbian territory failed altogether with Gazprom's South Stream project. Russia then offered Serbia to transit its gas to Central Europe which will be coming from the Turk Stream. By the end of 2019, Serbia constructed all necessary gas pipelines and transportation infrastructure in its territory.

As far as macroeconomic assistance to Serbia in the form of grants and loans is concerned, the EU has been its largest donor and lender. Over the last 18 years, Serbia received 3.6 billion euros in grants from the EU (CARDS, Instrument for Pre-Accession Assistance, multi-country programmes) for projects in various fields, including the rule of law, public administration, agriculture, environment, etc. The EU has also lent Serbia more than 4.3 billion euros through the European Investment Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, and the Council of Europe Development Bank. EU countries' individual donations to Serbia over 2007–2016 reached 524 million euros in total. Based on the information that is available in open sources Russia has not given grants to Serbia. As for the loans, Serbia borrowed more than 1.67 billion euros from Russia over the last decade [20].

1.3. Role of religion in the strategic partnership between Serbia and Russia

The Orthodox Christianity is a shared religion of Serbia and Russia and its importance in the relations between the two countries is hard to overestimate. It is not a coincidence that the first line of the preamble of the declaration on the strategic partnership between Serbia and Russia reads: *“based on the deep mutual feelings of friendship, centuries-old history of relations and traditions of linguistic, spiritual and cultural closeness of the fraternal peoples of the two countries”* [21]. The thesis of the brotherhood of two Slavic Orthodox peoples, i.e. the sense of shared history and identity is frequently underlined by the presidents of Serbia and Russia as the true basis for the friendly relations between the two nations. This narrative also gives their strategic partnership a symbolic meaning and escapes the typical pragmatic approach to political alliances, i.e. the one based on interests.

Besides, it resonates well among the citizens of the two partner countries. This is why the Russian government invests money in highly symbolic objects like St. Sava Church in Belgrade – the biggest church in Serbia and one of the biggest in the Balkans. The Ministry of Culture of Russia together with Gazprom Neft has been funding the construction of the temple as well as the creation of inner mosaics for a number of years. Vladimir Putin has visited the church several times and his visits were always well covered in the Serbian media. In 2011, Patriarch Irinej bestowed upon him the highest award of the Serbian Orthodox Church – the Order of St. Sava.

The spiritual underpinning of the brotherhood is further strengthened by the cooperation between the Russian Orthodox Church and the Serbian Orthodox Church. In the aftermath of the breakup of the Soviet Union and Yugoslavia, both Churches found themselves in a similar situation, which continues until modern times and has its repercussions. Some of the eparchies under their jurisdiction happened to be abroad after new independent states were founded and borders were drawn. In line with the canonical law of the Eastern Orthodoxy, every state is entitled to have its own autocephalous church. Therefore, numerous Orthodox communities in post-Yugoslav and post-Soviet states started to seek autocephaly from Belgrade or Moscow respectively. Neither the Serbian Patriarch nor the Moscow one were keen on approving such requests, which would result in the loss of entire eparchies together with believers and property, and would diminish their influence in the Eastern Orthodoxy. They rejected all petitions and stated that autocephaly was contrary to the canonical rules. Then the clergy who supported the idea of autocephaly established new churches despite the lack of recognition of the Orthodox world. This is why at least two Orthodox churches function in Ukraine, Belarus, Baltic states, Montenegro and North Macedonia etc.

The Serbian and Russian Orthodox Churches back each other in this process and strive to counter the Ecumenical Patriarchate of Constantinople led by Patriarch Bartholomew who is *primus inter pares* among the primates of the autocephalous Orthodox Churches. The Ecumenical Patriarchate has the right to grant an autocephaly to a church *via* issuing the specific decree called a 'tomos'. This is also how the Russian and Serbian Orthodox Churches, among many other, became autocephalous. However, the Moscow and the Serbian Patriarchs question this right of the Ecumenical patriarchate because it has several times issued tomoses to the Orthodox communities in post-Soviet states that the Moscow Patriarchate is eager to preserve in its structure. The last event of this kind took place at the end of 2018 – beginning of 2019 when the newly-established Orthodox Church of Ukraine was granted autocephaly. The Moscow Patriarchate immediately reacted by severing full communion with the Ecumenical Patriarchate and subsequently with all other churches that recognised the Orthodox Church of Ukraine.

The Serbian Patriarchate sided with the Moscow Patriarchate and is hoping not to see similar developments in its vicinity, in particular North Macedonia and Montenegro. Contrary to its expectations, the Ecumenical Patriarchate is nowadays looking into the situation concerning the Orthodox believers and jurisdictions in North Macedonia and it is not excluded that 15 existing autocephalous Orthodox Churches will be joined by another one.

The Serbian Orthodox Church equally supports the Russian Orthodox Church in its quest for the revision of the Eastern Orthodoxy order as it aspires to be the centre of gravity on equal terms with the Ecumenical Patriarchate. Even before the schism between the two Patriarchates over the Orthodox Church of Ukraine, the Patriarch of Moscow, together with the Serbian Patriarch, declined Patriarch Bartholomew's invitation to participate in the June 2016 Pan-Orthodox Council in Greece. Both Churches later stated that the meeting was not Pan-Orthodox and, thus, the decisions made were not binding. Patriarch Bartholomew invested a lot into the success of the council in Greece which was to become the first Pan-Orthodox Council since 1872 and many analysts say that the absence of the Russian and Serbian Patriarchs was aimed at undermining his efforts and demonstrating that he did not manage to unite primates of all autocephalous Orthodox Churches around one table.

2. Opportunities and threats of Serbia's balancing act between the EU and Russia

The opportunities that Serbia enjoys from its friendly relations with Russia, in addition to its EU path, have been discussed at large in the preceding part. As could be seen, Russia keeps the cost of its

strategic partnership with Serbia low and preserves Serbia's sympathy with diplomatic moves obstructing the international recognition of Kosovo and politically sensitive investments in the energy sector. It secures popularity among the Serbian citizens mostly because of common Slavic and Orthodox roots and support of Serbia's territorial integrity. In the military and economic spheres, the EU and the US are cooperating with Serbia much more intensively than Russia. However, all but five EU countries and the US recognised Kosovo's independence and this is the issue that matters to Belgrade the most. Therefore, one can conclude that Serbia uses the opportunities that arise from its balancing act between the EU and Russia, even though in the case of Russia they are more of political and identity-related nature than of real economic benefit.

The threats that the balancing act between the EU and Russia pose to Serbia are intertwined with opportunities it has created. The major factor is again political. Belgrade exploits Russia's support on the Kosovo issue as a trump card in the EU facilitated dialogue with Pristina. This places Russia among stakeholders whose position on the issue may prove decisive for the overall success of the dialogue. As the Kremlin strives to present Russia as a superpower which has leverage to decide on world affairs, the current situation around Kosovo is suitable to Moscow.

Second, since the normalisation of relations between Serbia and Kosovo forms part of the former's EU membership conditionality, no progress in the process also means no progress on Serbia's EU path and more frustration among the Serbian population. This leads to low credibility of the EU accession process in the eyes of the Serbian citizens, who these days are already among the most pessimistic in the Western Balkans about their country's entry to the EU in the nearest future. This popular feeling of disenchantment with the EU is exactly what Russia strives to achieve. Being opposed to the Western structures like NATO or the EU, Russia's objective in the Western Balkans is to freeze the *status quo* and to avert or at least slow down the enlargement of these organisations toward the region [5, p. 27].

Third, the Kremlin has portrayed its role in the Kosovo status issue both domestically and internationally as the one of the protector of the Orthodox, Slavic brothers (Serbia) from the imperialistic West (NATO/USA) that occupied a province of Serbia (Kosovo). This plot perfectly fits the Kremlin narrative about the protection of Russian speakers in Crimea and Eastern Ukraine or wherever else they reside in general. The third important aspect about the process is that it is facilitated by the European Union and its eventual success will not only imply the success of the EU's diplomacy, but will also once again illustrate the strength of the EU's

soft power, which motivates European states to reach painful compromises for the sake of the hope for EU membership. These considerations lead to a conclusion that Russia is not genuinely interested in the normalisation of relations between Serbia and Kosovo and will, most probably, act if the events are unfolding not to its liking.

At the official level, the Russian leadership has stated that Russia will support any solution that is acceptable to Belgrade. It is, however, important to remember that Russia never announces its plans in advance. In the case of Ukraine's Association Agreement with the EU, Russia did not voice any concerns or objections until it became clear that the agreement was to be concluded in late 2013. Then it used all available arsenal, including blackmailing and bribery, to the Ukrainian leadership with the purpose of averting the signing of the agreement in Vilnius. Later Russia blatantly invaded and annexed Crimea and started a military aggression in Eastern Ukraine. In one of his interviews, President Putin renounced Russian soldiers in Crimea (infamous 'green men') and said these were local rebels. This is but one example how Russia seems to be indifferent to certain issues and then suddenly transforms into a major player with a hidden agenda.

This is not to suggest that Russia may do the same to Serbia. First of all, Russia does not have a land border with Serbia nor does it have troops stationed in Serbia's approximate neighbourhood. Moreover, Serbia is a landlocked Southeastern European country, which is mainly surrounded by NATO countries (Hungary, Romania, Bulgaria, Montenegro, and Croatia). There are peacekeeping forces under the aegis of NATO in Kosovo (KFOR) and the EU in Bosnia and Herzegovina (EUFOR Althea). North Macedonia is awaiting the ratification of its accession protocol by all NATO countries to become its 30th member. Second, Serbia is far less important to the Kremlin than post-Soviet states like Georgia, Ukraine, or Moldova for the restoration of Russia's self-proclaimed 'legitimate sphere of influence' hence it will not risk aggravating the current crisis in relations with the West and facing further painful sanctions.

Deepening the confrontation with the West will also deter Russia from using another type of hard power – economic sanctions. Besides, economic sanctions would rather not harm the Serbian economy much due to the low volume of Serbian-Russian trade as discussed in the preceding section. Therefore, Russia will most likely not exploit coercion towards Serbia in order to achieve its geopolitical goals. Due to the geographic location of Serbia, Russia has limited capabilities and, what is more important, it would be hardly possible for Russia to camouflage its involvement and not bear the consequences from the West.

The tools Russia is already intensively using in the Western Balkans and will be prone to capitalise on in Serbia are co-optation and subversion. "*Co-optation works through the extension of incentives to political and business elites and individuals in strategic positions aimed at creating relationships of dependence, which in turn provide Russia with advantage*" [5, p. 10]. Co-optation is Russia's favourite instrument of leveraging influence in the Western Balkans. In the case of Serbia, the country's dependence on Russia on the Kosovo issue makes the Serbian leadership dependent on the Kremlin. Since Russia has been portrayed in the media and is generally viewed in Serbia as a guarantor of its territorial integrity, the Kremlin's support of a particular candidate or political party can play a decisive role in the elections. This relationship makes it hardly possible for Serbian leaders like Aleksandar Vučić to neglect the Kremlin's requests on a particular issue. The Kremlin may threaten the Serbian leadership to withdraw its support in order to dissuade them from reaching a compromise with Pristina.

But a more powerful instrument at the Kremlin's disposal is subversion. "*Subversion is directed at society at large [...] and is geared towards undermining adversaries rather than compelling another party to abide with Russian preferences*" [5, p. 10]. The crucial advantages of subversion are its low cost and the execution through covert means, e.g. outsourcing, which makes it difficult to identify the true actor who is standing behind it. Subversion takes the form of disinformation, manipulation or distortion of information, and open or covert support of radical local actors and is equally referred to as 'political warfare'. [5, pp. 10, 12]. These techniques are used to shape public opinion and perceptions in targeted countries by means of manipulating the information that reaches the audience.

Russia has developed a strong sharp power in Serbia and is capable of undertaking covert subversive measures on a massive scale. Vladimir Putin is the most popular politician among Serbs as the network of Serbian media has been used for a number of years to create the appropriate reputation for him as the true protector of Serbia. The same media have been building the image of Russia as the stronghold of traditional Orthodox values that is in constant struggle with wrong alien values promoted by the West. The EU and NATO are the frequent targets of the Kremlin's disinformation not only in Serbia, but in the Balkans in general.

Besides, Russia has nurtured links with many political movements in Serbia and has secured a pool of proxies like the far-right movement Dveri. Lots of Serbian NGOs receive funding from Russia for culture-related projects. As the hybrid warfare is not foreign to Russia, all these assets may be

used by Russia in order to deligitimise the Serbian leadership and spur popular disobedience and riots in case the compromise reached between Belgrade and Pristina does not suit the Kremlin.

The measures may include, for instance, portraying the president of Serbia as a traitor of national interests of Serbia. This could be particularly powerful message if the Patriarch of Moscow, closely linked to the Kremlin, persuades the Serbian Patriarch to issue a statement along these lines. It is well known that some of the oldest monasteries of the Serbian Orthodox Church are located in Kosovo, which is often called the “Serbian Jerusalem”. In 2019, Serbian Patriarch Irinej awarded Aleksandar Vučić with the Order of St. Sava for his ‘great deeds’ aimed at the preservation of Kosovo and Metohija within Serbia’s borders. It was for the first time in the Church’s eight-century history that the President of Serbia received the highest Church award, which again shows how important the Kosovo issue is to the Serbian Orthodox Church.

Conclusions. Serbia’s balancing act between the EU and Russia is induced by the challenges to its sovereignty and territorial integrity in Kosovo. This situation is further exacerbated by the fact that Serbia’s EU integration is conditioned, *inter alia*, on the normalisation of relations with Kosovo. As Russia has proven to be Serbia’s reliable partner and supporter on the Kosovo issue, Serbia has no choice but balancing

its EU membership aspirations with the strategic partnership with Russia. On the other hand, Russia strives to be present in the Balkans and act as a major power therein. Since most countries in the region already joined NATO or aspire to do so, Serbia’s choice of military neutrality made it a suited partner for Russia.

The analysis of three areas of Serbian-Russian cooperation, namely political and military, economic, and religion-based has revealed that Russia prefers low-cost, symbolic solutions like votes in the UN Security Council or funding the construction of a major Orthodox church as opposed to significant investments in the critical infrastructure or the modernisation of the economy. This is why Serbia’s economic cooperation with Russia in terms of trade, foreign direct investments, grants or loans seems minor when compared with the EU.

The opportunities that Serbia enjoys from the balancing act between the EU and Russia come with certain potential threats. Russia plays on the weaknesses and divisions in the Western Balkans and is not interested in the success of the EU facilitated dialogue between Belgrade and Pristina. The fear to lose its last stronghold in the Balkans, i.e. Serbia may provoke Russia to undertake subversive measures inside Serbia with a view to force the Serbian leadership to reject the compromise with Pristina and, thus, remain dependant on Russia.

REFERENCES:

1. Jelena Obradović-Wochnik and Alexander Wochnik. Europeanising the ‘Kosovo Question’: Serbia’s Policies in the Context of EU Integration. *West European Politics*. September 2012. Volume 35. Number 5. P. 1158–1181.
2. Maria Giulia Amadio Viceré. The Future Is Back: The EU, Russia and the Kosovo-Serbia Dispute. *Instituto Affari Internazionali Papers* 19 | 19. October 2019. 20 p.
3. Spyros Economides and James Ker-Lindsay. ‘Pre-Accession Europeanization’: The Case of Serbia and Kosovo. *Journal of Common Market Studies*. 2015. Volume 53. Number 5. P. 1027–1044.
4. Artem Patalakh. Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to Relations with Russia. *Chinese Political Science Review*. December 2018. Volume 3. Issue 4. P. 495–528.
5. Dimitar Bechev. Russia’s Strategic Interests and Tools of Influence in the Western Balkans. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 2019. URL: <https://www.stratcomcoe.org/russias-strategic-interests-and-tools-influence-western-balkans> (consulted on: 05.12.2019).
6. Stanislav Secieru. Russia in the Western Balkans. Tactical wins, strategic setbacks. *European Union Institute for Security Studies Brief* No. 8. 2 July 2019. URL: <https://www.iss.europa.eu/content/russia-western-balkans> (consulted on: 20.07.2019).
7. United Nations. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/charter-united-nations/index.html> (consulted on: 17.11.2019).
8. United Nations. At Meeting Commemorating Twentieth Anniversary of Srebrenica Killings, Security Council Fails to Adopt Resolution. 8 July 2015. URL: <https://www.un.org/press/en/2015/sc11961.doc.htm> (consulted on: 17.11.2019).
9. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Appeals Chamber Judgment in the case “The Prosecutor vs. Radislav Krstić”. 19 April 2004. URL: <https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf> (consulted on: 17.11.2019).
10. International Court of Justice. Judgment in the case “Bosnia and Herzegovina vs. Serbia and Montenegro” 26 February 2007. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (consulted on: 17.11.2019).
11. United Nations Security Council. Draft resolution S/2015/508. 8 July 2015. URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2015_508.pdf (consulted on: 17.11.2019).
12. President of Russia. Press-conference in the aftermath of Russian-Serbian negotiations. 4 December 2019. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/62240> (consulted on: 05.12.2019).

13. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Foreign Policy Concept of the Russian Federation (approved by President of the Russian Federation Vladimir Putin on November 30, 2016). URL: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248 (consulted on: 18.11.2019).

14. The Government of the Republic of Serbia. Resolution of the National Assembly on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia. URL: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=42050> (consulted on: 19.11.2019).

15. Stockholm International Peace Research Institute. SIPRI Military Expenditure Database. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI-Milex-data-1949-2018_0.xlsx (consulted on: 18.11.2019).

16. B92. Serbian Ministry of Defense claims: USA isn't the biggest donor of military equipment. 31 July 2019. URL: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2019&mm=07&dd=31&nav_id=107089 (consulted on: 25.11.2019).

17. B92. Which country is, actually, the biggest donor in providing equipment to Serbian Army. 31 July 2019. URL: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2019&mm=07&dd=31&nav_id=107086 (consulted on: 25.11.2019).

18. European Commission. Directorate-General for Trade. European Union, Trade in goods with Serbia. 3 June 2019. URL: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_serbia_en.pdf (consulted on: 16.11.2019).

19. National Bank of Serbia. Foreign direct investments, by country (BPM6) in 2018. URL: https://www.nbs.rs/internet/english/80/platni_bilans.html (consulted on: 16.11.2019).

20. The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia. EU assistance to Serbia. URL: <https://europa.rs/eu-assistance-to-serbia/?lang=en> (consulted on: 26.11.2019).

21. President of Russia. Declaration on the Strategic Partnership between the Russian Federation and the Republic of Serbia. 24 May 2013. URL: <http://kremlin.ru/supplement/1461> (consulted on: 16.11.2019).

ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЯКІСНІ ЗМІНИ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

PREREQUISITES OF TRANSFORMATION AND CHANGES IN THE SUBJECT COMPOSITION OF INTERNATIONAL POLITICAL CONFLICTS

Єремєєва І.А.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин та туризму

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто передумови структурних трансформацій сучасних міжнародних конфліктів через аналіз змін їхнього суб'єктного складу. Руйнування системи устояних взаємовідносин між міжнародними акторами виступає однією із ключових причин міжнародних конфліктів. Структурні зміни сучасних міжнародних конфліктів є наслідком глобалізаційних процесів міжнародного середовища. Високий конфліктний потенціал постбіполярної системи міжнародних відносин автор пояснює обмеженням звичного домінування державних акторів у світовій політиці, що зумовлено змінами функцій та нездатністю сучасної держави гарантувати безпеку особи в умовах збереження переваги національних урядів у прийнятті рішень. У статті наголошується на посиленні ролі та різноманітності недержавних міжнародних акторів, що ускладнює досягнення компромісу та зменшує дієвість традиційних методів урегулювання та попередження міжнародних конфліктів. В умовах збільшення кількості учасників міжнародних конфліктів ключовими тенденціями постбіполярних міжнародних відносин є: домінування нетрадиційних сценаріїв розвитку конфліктів над традиційними; набуття конфліктами нових форм та збільшення їх тривалості. Сучасні держави втрачають монополію на воєнні дії, у зв'язку з чим автор виділяє категорію збройних недержавних акторів, під якими маються на увазі будь-які збройні групи, що відділені від держави та здійснюють воєнні дії з метою досягнення власних політичних цілей. Із набуттям збройними недержавними акторами статусу учасників міжнародних конфліктів пов'язане явище асиметрії, тобто невідповідність силових та політичних можливостей та статусів акторів, що втягнуті до міжнародного політичного конфлікту. Наведене дозволяє автору стверджувати про тенденцію до застосування сторонами конфлікту нетрадиційних засобів боротьби, що виходять за межі усталених тактичних та стратегічних прийомів.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, глобалізація, постбіполярна система, субдержавні актори, збройний конфлікт.

The article deals with prerequisites for Structural Transformations of Contemporary International Conflicts by Analyzing Changes in Their Subject Composition. The destruction of the system of stable relations between international actors is one of the key causes of international conflicts. Structural changes in contemporary international conflicts are the result of globalization processes in the international environment. The high conflict potential of the post-bipolar system of international relations is a consequence of the limitation of the usual dominance of state actors in world politics. This is due to changes in the functions and inability of the modern state to guarantee the security of the individual, while maintaining the preference of national governments in decision-making. The article emphasizes the enhanced roles and diversity of non-state international actors. This complicates the compromise and reduces the effectiveness of traditional methods of resolving and preventing international conflicts. In the context of increasing number of participants in international conflicts, the key tendencies of post-bipolar international relations are: the dominance of non-traditional scenarios of conflict development over traditional ones; the acquisition of new forms of conflict and the increase in their duration. Modern states are losing the monopoly on hostilities. The author identifies a category of armed non-state actors, by which are meant any armed groups that are detached from the state and engage in hostilities to achieve their own political ends. The acquisition of the status of parties to international conflicts by armed non-state actors is the cause of the asymmetry of the conflict - the mismatch of the power and political capabilities and status of the actors involved in the international conflict. The above statement allows the author to assert a tendency for the parties to the conflict to use non-traditional means of struggle that go beyond the established tactical and strategic techniques.

Key words: international conflict, globalization, postbipolar system, substate actors, armed conflict.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини мають стійку тенденцію до посилення свого конфліктогенного потенціалу через ускладнення та збільшення кількості конфліктів, які впливають на міжнародну систему в цілому, отримують реакцію суб'єктів міжнародних відносин або є об'єктом безпосереднього втручання міжнародного співтовариства. Криза біполярної системи міжнародних відносин з її подальшою трансформацією в постбіполярну супроводжується виник-

ненням нових центрів світової політики, суперництво між якими набуває часто непрогнозованих рис, що в цілому формує конфліктне середовище сучасних міжнародних відносин. Розширення масштабів конфліктів в умовах турбулентності світової політики створює серйозну загрозу міжнародній системі у зв'язку з небезпекою воєнних та екологічних катастроф, збільшенням масштабів масових міграцій населення, дестабілізацією політичного розвитку окремих країн та регіонів.

Зростання числа внутрішніх та зовнішніх політичних конфліктів та їхнього впливу на світову систему, різноманітність міжнародних акторів ускладнили процес врегулювання та попередження політичних конфліктів і збільшили кількість його учасників. Зазначене актуалізує необхідність всебічного вивчення міжнародних конфліктів з метою розроблення відповідних підходів їх врегулювання та методів запобігання їхньому дестабілізуючому впливу як на світову, так і на внутрішню політику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перетворення конфліктів на феномен сучасних міждержавних відносин актуалізує їх дослідження, що підтверджується значним масивом зарубіжних та вітчизняних публікацій у цій сфері. Автори більшості наукових робіт, присвячених політичним конфліктам у міжнародних відносинах, виходять із позицій школи «політичного реалізму» та визнають конфліктне середовище основою сучасної світової політики, акцентуючи особливу увагу на причинах структурних змін міжнародних конфліктів. Проблеми еволюції постмодерних конфліктів, сучасні світові політичні та економічні процеси та їхній вплив на трансформацію міжнародних конфліктів аналізуються в роботах П. Кемпбел [1], К. Калхуна [2], М. Хенлона [4], А. Беллала та Ж. Джакка [6], В. Радецького [9]. Оцінюючи ступінь наукового розроблення явищ трансформації сучасних міжнародних конфліктів, слід зауважити на фрагментації наукових досліджень, що ставить перед дослідниками задачу детального вивчення передумов якісних змін міжнародних конфліктів з позицій політичної науки, в тому числі за рахунок створення узагальнюючих досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз передумов та структурних трансформацій конфліктів в сучасних міжнародних відносинах через розкриття зміни суб'єктного складу міжнародних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закінчення «холодної війни», розпад СРСР позначили кінець біполярної міжнародної системи, що надало підстави представникам політичної науки висловлювати сподівання щодо формування безконфліктного політичного середовища в міжнародних відносинах. Наведена позиція виражена в теоріях конвергенції, в концепції кінця історії Ф. Фукуями [10]. Крім академічного середовища, до подібної думки схилилися представники державної влади провідних країн світу, зокрема, президент США Дж. Буш (старший) заявляв про народження нового світу, вільного від терору [9]. Але події, що характеризують постбіполярний світ, засвідчили зростання кількості політичних конфліктів у міжнародних відносинах, одночасно відбуваються якісні зміни конфліктів.

Об'єктивні причини міжнародних політичних конфліктів визначаються системними змінами у світовій політиці, які характеризуються передусім нестабільністю. Наслідком трансформації та деформації міжнародних структур безпеки в постбіполярному світі стали: криза режиму нерозповсюдження ядерної зброї; зміна характеру та ієрархії загроз міжнародному миру; зміна та послаблення ролі ООН в урегулюванні конфліктів; збільшення масштабів втручання третіх сторін у міжнародні та внутрішні конфлікти; дегуманізація насилля; зростання загроз транснаціонального характеру – тероризму, організованої злочинності та їх зв'язок із міжнародними політичними конфліктами.

У постбіполярному світі продовжується суперництво з використанням непрямих засобів та збройних локальних конфліктів за політичне та економічне домінування, як у світі в цілому, так і в окремих регіонах: держави змагаються за отримання військово-технічних переваг з метою тиску та просування власних національних інтересів. Характеризуючи конфліктний потенціал сучасної системи міжнародних відносин, англійський дослідник Майкл Хенлон називає класичні міждержавні війни «застарілими» [4, с. 42–46]. Серед причин втрати значення класичних війн у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. доцільно виділити зміни у сфері ядерного озброєння, подолання анархічності альянсу країн Заходу, збільшення кількості демократичних країн, втрату значимості чинника захоплення нових територій для економічного зростання держави.

У сучасній світовій політиці, що характеризується нестійкими коаліціями та союзами, державні та недержавні актори взаємодіють в умовах поєднання різноманітних конфліктів. На 2019 р. у світі відбувалося близько 40 збройних конфліктів. Кількість збройних конфліктів у світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зросла, серед політичних конфліктів переважають локальні та регіональні, але їхніми учасниками виступають міжнародні актори, вони мають вплив на світову політику (рис. 1). Небезпечною тенденцією локальних політичних конфліктів є те, що 33,3% тривають уже понад 10 років, демонструючи низький потенціал миротворчих засобів у сучасному світі.

Якщо у ХХ ст. причинами зіткнень між державами були ідеологічні розбіжності, колонізаційні та деколонізаційні процеси, реалізація геостратегічних та гегемоністських інтересів, то в сучасній системі міжнародних відносин переважають довготермінові конфлікти між регіональними державами, політизовані конфлікти меншості в атомізованих суспільствах Близького Сходу, Центральної Азії, Африки (рис. 2). Із цього приводу заслуговує на увагу думка деяких дослідників, що основою сучасних міжнародних конфліктів є політичні ідео-

Рис. 1. Кількісні параметри наслідків політичних міжнародних конфліктів станом на 2019 р.

Побудовано автором за даними [3]

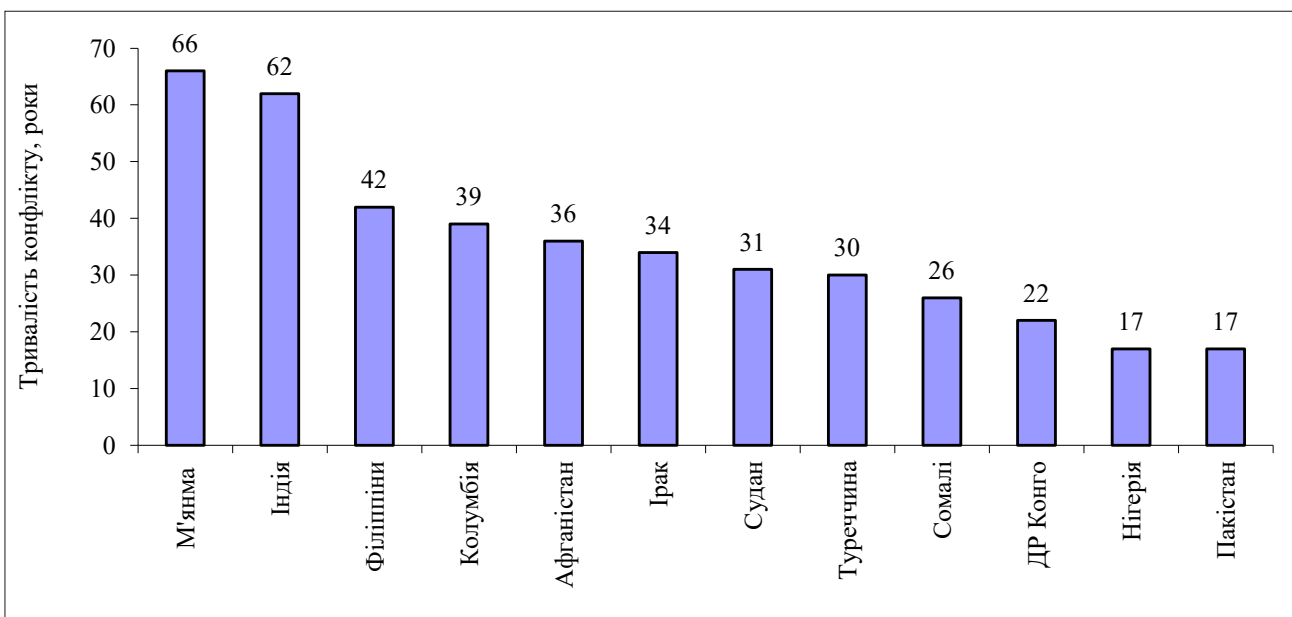

Рис. 2. Ранжування довгострокових міжнародних конфліктів станом на 2019 р.

Побудовано автором за даними [3]

логічні розбіжності, які підсилюються релігійними або етнічними чинниками, що ставить під сумнів теорії модернізації та секуляризації, які переважали в політичній науці протягом другої половини ХХ ст.

Нові тенденції в міжнародних політичних конфліктах спричинені глобалізаційними процесами сучасного світу, адже, незважаючи на певні тенденції регіоналізації, саме глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин. Глобалізація є певним викликом усталеним принципам міжнародної політики, що вимагає створення ефективної системи управління світовими процесами. По-перше, розширюється коло суб'єктів політичного ринку, що впливають на прийняття рішень урядів та міжнародних організацій, тим самим послаблюються традиційні механізми репрезентації та агрегування економічних та полі-

тичних інтересів. По-друге, в останні десятиліття утворилися чисельні регіональні економічні угруповання, які в умовах загальної орієнтації на цінності відкритої світової економіки представляють собою потужні інструменти захисту специфічних інтересів суб'єктів, що мають вирішальний вплив на розроблення політики в цих угрупованнях. По-третє, відбувається дифузія автономії міжнародних організацій, що виражається в підміні координації економічної політики в міжнародному масштабі боротьбою окремих держав, державних блоків, окремих організацій за вплив на прийняття глобально значимих рішень.

Глобалізація пов'язана з проблемою потенційної міжнародної політичної нестабільності через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або

кризи в одній країні, як правило, мають регіональні або глобальні наслідки. Подібна проблема має не тільки теоретичний, але і реальний характер, що підтверджується економічними кризами кінця XX – початку XXI ст. (включно із сучасною світовою рецесією), у результаті яких відбувається загострення політичних відносин між державами.

Наступне коло проблем, що є наслідком глобалізації, викликане загрозою втрати контролю за економікою суверенними урядами та його переходом до інших суб'єктів, у тому числі до більш сильних держав, багатонаціональним або глобальним корпораціям, міжнародним організаціям. Тобто глобалізація розцінюється як спроба підризу принципу національного суверенітету, що може викликати як у національних лідерів, так і у електорату відчуття безпорадності та неприйняття міжнародних процесів. Подібні настрої легко трансформуються у крайній націоналізм та ксенофобію. На фоні політики протекціонізму це викликає посилення екстремістських політичних рухів, що має потенційну загрозу до загострення політичних конфліктів на міжнародній арені.

З початку 1990-х років має місце стійка тенденція до зменшення загальної кількості конфліктів за участю держави, особливо це твердження стосується конфліктів, які мали виключно міждержавний характер. Традиційно до міждержавних конфліктів відносяться прикордонні зіткнення між Індією та Пакистаном, суперечки між Північною та Південною Кореєю, конфлікт між Еритреєю та Ефіопією (1998–2000 р.). Конфлікт навколо Косова, що отримав глобальний характер, і в який були залучені значні міжнародні сили, пов'язаний з внутрішньодержавним протистоянням між Белградом та косовськими албанцями і не вважається міждержавним конфліктом. Не можна констатувати повної відсутності нових міждержавних конфліктів, до того ж в окремих випадках війна, що ведеться між державами опосередковано, може трактуватися як міжнародний збройний конфлікт. Зокрема, події на Донбасі, анексія Криму є складовою частиною глибоких геополітичних суперечностей між Україною та Російською Федерацією, але даний конфлікт не отримав юридичного закріплення, його інституалізація має політичний характер.

Зменшення чисельності міждержавних конфліктів часто пояснюють зростанням результативності міжнародної миротворчості. Але, незважаючи на певний прогрес у цій галузі, процес мирного урегулювання конфліктів має значні проблеми. Британська дослідниця Патрісія Кемпбел зазначає, що після закінчення «холодної війни» з 1990 по 2005 рр. мирні угоди між сторонами-учасниками конфліктів були підписані тільки у 46 випадків із 121. Близько 40% країн після укладення мирних договорів поверталися до збройного протистояння [1, с. 294].

Домінування та перевага у воєнній силі, інші компоненти могутності не забезпечують безпеку та захист мегадержавам. Це підтверджується зростанням асиметричних загроз та посиленням нестабільності в регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що супроводжується військово-політичними конфліктами із залученням міжнародного співтовариства в Іраку, Сирії, Афганістані. Силова боротьба державних акторів з міжнародним тероризмом часто виявляється контрпродуктивною та, навпаки, стимулює зростання радикальних, воєнізованих ісламських рухів, які активно проявляють себе у політичній боротьбі за владу.

Із вищенаведеного впливає проблема відповідності національних систем влади особливостям та викликам сучасних міжнародних відносин. Зокрема, можна констатувати скорочення функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо управління потоками інформації, боротьби із транснаціональною злочинністю, контролю над міграційними потоками. Послаблення держави відбувається внаслідок зменшення кількості доступних урядам ресурсів, що необхідні для реалізації владних повноважень. Ускладненню ситуації сприяють міжнародні фінансові актори з їхнім акцентом на бідні, а значить, поступливі уряди (особливо з урахуванням корупції еліт) [2, с. 378]. Таким чином, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами.

Проаналізовані вище процеси ускладнюють явище міжнародного політичного конфлікту. Сторонам конфлікту складно досягти компромісу через їх велику кількість та різноманітність. Після закінчення «холодної війни» у політичні конфлікти на міжнародному рівні були залучені більш ніж 300 акторів. Серед них – більше 80 держав, а також регіональні міжнародні організації [5, с. 633]. Як міжнародні актори у світові політичні процеси залучені повстанські угруповання, кримінальні організації, етнічні партії, міжнародні недержавні організації, найманці й навіть регулярні армії. Недержавні актори можуть як протистояти державі або іншим недержавним групам, так і брати участь у конфлікті на боці держави, що ускладнює ідентифікацію джерел конфлікту та організацію ефективного протистояння загрозам [7, с. 60].

На перший план серед недержавних акторів виходять кримінальні транскордонні угруповання, релігійні та квазірелігійні рухи, транснаціональні мережі. Однією з тенденцій сучасних міжнародних конфліктів, які мають форму збройного протистояння недержавних акторів, є зростання терористичної активності, котра виступає тактикою асиметричного протистояння на регіональному та глобальному рівнях.

Деградація ситуації відбувається у зв'язку зі зміною функцій держави, зменшення її можливостей та ресурсів щодо забезпечення безпеки власних громадян. У таких умовах зростає політична невизначеність, конфлікти стають більш тривалими. Соціальна трансформація викликана глобалізацією, призводить до появи у нерегулярних воєнізованих формувань політичних, економічних, правових можливостей впливати на міжнародні процеси та внутрішньодержавні процеси. Так, у ході балканських війн 1991–2001 рр. відбувалося зруйнування монополії держави на владу, що супроводжувалося тим, що субдержавні актори присвоїли собі право на використання сили, а політичні лідери заохочували до застосування сили напівкримінальні збройні групи, надавши їм таким чином статус міжнародних акторів.

Реакцією на зазначені процеси є поява нового терміна в політико-правових дослідженнях – збройні недержавні актори (ЗНДА), під якими маються на увазі будь-які збройні групи, що відділені від держави та не підконтрольні державними органам, здійснюють воєнні дії та мають політичні, релігійні або воєнні цілі [6, с. 185]. Як приклад діяльності ЗНДА доцільно згадати сучасний конфлікт в Афганістані – один із найтриваліших сучасних конфліктів, в якому бере участь міжнародна коаліція збройних сил, де провідну роль відіграють США. Конфлікт знаходиться на стадії закріплення та має тенденцію до ескалації, оскільки в Афганістані Талібан та ряд інших недержавних збройних угруповань ведуть постійну боротьбу проти сил афганського офіційного уряду та міжнародної коаліції. При цьому протистояння ускладнюється тим, що дотепер не існує єдиної думки щодо розмірів і структури ЗНДА в Афганістані, невідома і природа взаємовідносин між різноманітними збройними угрупованнями в сусідньому Пакистані.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Турбулентність сучасної міжнародної системи характеризується відсутністю структурованих відносин між її суб'єктами, руйнуванням механізмів регулювання гострих політичних криз, непередбачуваністю дій. У пост-

біполярних міжнародних відносинах існує стійка тенденція до обмеження звичного домінування державних акторів у світовій політиці. Деєтатизація міжнародних конфліктів зумовлена змінами функцій та нездатністю держави гарантувати безпеку особи. Сучасна міжнародна система характеризується двома тенденціями: зростання взаємозалежності всіх елементів системи та збереження монополії на прийняття рішень національними урядами, тоді як їхній реальний вплив на продукування та розподіл ресурсів зменшується.

Ключовими тенденціями постбіполярних міжнародних відносин є: набуття недержавними акторами можливостей політичного впливу, що раніше характеризувало тільки держави; домінування нетрадиційних сценаріїв розвитку політичних конфліктів над традиційними та втрата монополії держави на воєнні дії. Таким чином, у постбіполярній системі міжнародних відносин політичний конфлікт зумовлений не тільки національною воєнною силою та домінуванням державних акторів, але і складними політичними процесами, в яких беруть участь недержавні актори – міжнародні інститути, організації, транснаціональні корпорації, окремі громадяни, мережі та групи терористів. Посилення ролі та різноманітність недержавних міжнародних акторів ускладнює процес врегулювання та попередження конфліктів та збільшує кількість їхніх учасників. Враховуючи значну кількість учасників, сторонам міжнародного політичного конфлікту досить складно досягти компромісу, що зумовлює зростання конфліктного потенціалу постбіполярної системи. Міжнародні політичні конфлікти набувають нових форм, збільшується їхня тривалість.

Глобалізація є джерелом потенційних загроз, які спричиняють підвищення конфліктності сучасних міжнародних відносин. Одна із ключових проблем пов'язана з тим, що основна доля переваг від глобалізації належить макродержавам або компаніям, що мають національну належність до цих держав. Такий розподіл благ глобалізації створює загрозу конфліктів на регіональному, національному та міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Campbel Patricia J. An introduction to global studies. URL: http://ewclass.lecture.ub.ac.id/files/2014/09/Patricia_J._Campbell_Aran_MacKinnon_Christy_R._BookFi.org-1.pdf (дата звернення: 24.02.2020).
2. Craig Calhoun. A World of Emergencies: Fear, Intervention, and the Limits of Cosmopolitan Order. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*. Toronto, 2004. № 41 (4). P. 373–395. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1755-618X.2004.tb00783.x> (дата звернення: 24.02.2020).
3. Global Conflict Trends. URL: <http://www.systemicpeace.org/conflictrends.html> (дата звернення: 24.02.2020).
4. Michael O'Hanlon. Coming Conflicts: Interstate War in the New Millennium. *Harvard International Review*. Cambridge, 2001. Summer. № 23. P. 42–46.
5. Wallensteen Peter, Sollenberg Margareta. Armed Conflict, 1989-2000. *Journal of Peace Research*. 2001. № 38. P. 633–634. URL: https://www.researchgate.net/publication/245491176_Armed_Conflict_1946-2001_A_New_Dataset (дата звернення: 24.02.2020).

6. Беллал А., Джакка Ж., Кейзи-Маслен С. Международное право и вооруженные негосударственные акторы в Афганистане. *Международный журнал Красного Креста*. № 881. С. 183–221.
7. Єремєєва І.А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe* : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 3. С. 58–61. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7905/> (дата звернення: 24.02.2020).
8. Конвергенція регіонів у транскордонному просторі / Н.А. Мікула та ін. ; відп. редактор д. е. н., проф. Н.А. Мікула. Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2012. 368 с.
9. Радецький В.Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності. URL: <http://vmv.kytmu.edu.ua/v/09/04.htm> (дата звернення: 24.02.2020).
10. Фукуяма Ф. Конец истории? *Вопросы философии*. 1990. № 3. С. 134–148.

РФ ТА САУДІВСЬКА АРАВІЯ: ХРОНІКИ НАФТОВОЇ ВІЙНИ**RUSSIA AND SAUDI ARABIA: THE CHRONICLES OF THE OIL PRICE WAR****Здорова М.В.,***кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті автор аналізує особливості співпраці ОПЕК із нафтовидобувними країнами, що не входять до організації, в першу чергу, з РФ. Основна увага приділяється розгортанню нафтової війни між Росією та Саудівською Аравією. Окреслюється значення Декларації про співпрацю як основоположного документа, що регулює обмеження видобутку нафти на світовому ринку між представниками ОПЕК та нафтовидобувними країнами, що не входять до організації. Висвітлюються цілі та основні положення Хартії співпраці країн у форматі ОПЕК+. Автор визначає мотиви, що спонукали Росію утриматися від додаткового скорочення видобутку нафти. Разом із тим у дослідженні виявлені інструменти тиску Ер-Ріяду на нафтового конкурента, до яких належать суттєве зниження ціни на нафту, збільшення видобутку сировини та боротьба за ринок збуту. Аналізуються причини зниження попиту на ринку нафти, зокрема світова економічна криза, поширення пандемії коронавірусу та існування надмірної пропозиції сировини на світовому нафтовому ринку. Визначено потенційні втрати країн за умови зниження середнього рівня ціни на сировину. Автор прогнозує втрати нафтових виробників у другому кварталі 2020 р., посиляючись на результати дослідження норвезької компанії Rystad Energy та Управління енергетичної інформації США. Визначаються мотиви, що спонукали російського президента В. Путіна висловитися на користь відновлення переговорів у форматі ОПЕК+. Розглядається потенційна роль США у вирішенні нафтової війни між Росією та Саудівською Аравією. Розкриваються основні поступки, на які керівництво РФ може піти в ході майбутніх переговорів. У висновку автор підкреслює, що для належного функціонування світового ринку нафти визначальними рисами є стабільність і передбачуваність, які з огляду на поширення коронавірусу у світі та перспективу продовження суперництва між нафтовими виробниками навряд чи будуть досягнуті у 2020 р.

Ключові слова: нафтова війна, ОПЕК+, нафтовий картель, видобуток нафти, коронавірус, РФ, Brent, Urals.

In the article the author analyses the peculiarities of cooperation between OPEC and non-OPEC oil producing countries, in particular, with the Russian Federation. The main focus is put on initiating of the oil price war between Russia and Saudi Arabia. It has been outlined an importance of the Declaration of Cooperation as fundamental document regulating the restriction of oil production on the world market between OPEC representatives and non-OPEC countries taking part in the agreement. The author describes objectives and main provisions of the Charter of Cooperation between oil producing countries. It has been identified the reasons that prompted Russia to refrain from further reducing oil production. At the same time, the study outlines methods of Riyadh's pressure on Russian as an oil competitor, which include a significant reduction in the price of oil, an increase in crude oil production and a battle for dominance of global oil market. The reasons for the declining global oil demand have been analyzed, among them the global economic crisis, spread of the COVID-19, and the existence of an excess supply of a crude oil in the global oil market. The author determines potential loss of oil producing countries provided that the average price level for crude oil is reduced. It is predicted the loss of oil producers in the second quarter of 2020, citing research findings from the Rystad Energy independent energy research company and the US Energy Information Administration. It has been identified main reasons due to which Russian President V. Putin decided to speak in favor of resuming OPEC+ negotiations. It is mentioned a potential role of the United States in resolving the oil price war between Russia and Saudi Arabia. The author reveals major concessions that the Russian leadership can make in the course of future negotiations. In conclusion, the author emphasizes that for the proper functioning of the world oil market it is important to build stable, predictable and equitable relations between oil producing countries, but given the spread of the coronavirus disease in the world and probability of continued rivalry between oil producers, are unlikely to be achieved in 2020.

Key words: oil price war, OPEC+, oil cartel, oil production, COVID-19, Russia, Brent, Urals.

Постановка проблеми. Відносини ОПЕК з РФ – одним із найбільших незалежних виробників нафти – історично склалися досить непросто. Зіткнення інтересів двох конкуруючих сторін ставало очевидним і особливо загострювалося у складні для ринку нафти періоди (зокрема, у 1998 р., 2002 р. та 2008–2009 рр.). Із метою налагодження діалогу РФ починаючи з 1998 р. стала періодично брати участь в конференціях ОПЕК як спостерігач, а також долучатись до різних спільних засідань експертів.

Організація країн-експортерів нафти виступає колективним монополістом, що контролює значну

частину нафтового ринку. Держави, що входять до її складу, володіють більшістю світових запасів нафти. З огляду на це ОПЕК є основним постачальником цього ресурсу на ринок та має змогу впливати на його ціну. Відомо, що за останні десятиліття саме ціни на нафту стали основним чинником впливу на економічний стан країн світу.

Події 2016 р. стали для ОПЕК визначальними з точки зору вироблення нових підходів до відносин нафтових експортерів. Боротьба за частку ринку і очікування природного відновлення балансу попиту і пропозиції в умовах зниження з 2014 р. цін на сировину великою мірою були

обмежені зростанням бюджетних дефіцитів учасників організації. При цьому істотних результатів така стратегія не принесла. На початку 2016 р. ціна на нафту марки Brent знизилася до 30 дол./бар., що спонукало Росію і ще декілька нафтовидобувних країн перейти до активного обговорення з ОПЕК спільних дій щодо усунення надлишку пропозиції на ринку і відновлення цін на сировину. Переговори між зацікавленими сторонами тривали майже рік та проводилися в кілька раундів із метою врахування усіх важливих моментів. У грудні 2016 р. відбулося підписання угоди про обмеження видобутку нафти між представниками ОПЕК і 11 нафтовидобувними країнами, що не входили до організації (Росія, Азербайджан, Казахстан, Мексика, Оман, Бахрейн, Бруней, Малайзія, Судан, Південний Судан та Екваторіальна Гвінея, що вступила незабаром до нафтового картелю).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема співпраці ОПЕК з іншими нафтовидобувними країнами досить нова, відповідно, станом на сьогодні в міжнародному науково-політичному дискурсі відсутні окремі комплексні дослідження цієї проблематики. Найбільш повно інформація, що стосується дослідження, висвітлена в аналітичних доповідях міжнародних науково-практичних центрів: Національному інституті стратегічних досліджень [10], Московському центрі Карнегі [11], аналітичному центрі при уряді РФ [5], МГИМО [3] та ін. Крім того, окремі положення роботи презентовані у провідних ЗМІ – американському The Wall Street Journal [8], британському BBC [7], російському журналі «Международная жизнь» [6] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Активними обговореннями аналітичних центрів та провідних ЗМІ підтверджується актуальність досліджуваної проблеми. У цьому контексті наслідки нафтової війни між Росією та Саудівською Аравією й поширення коронавірусу у світі, їхній вплив на світовий ринок нафтовидобування є недостатньо вивченими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження причин виникнення, перебігу та основних мотивів, що спонукали керівництво РФ та Саудівської Аравії ініціювати нафтову цінову війну, аналіз позицій кожної зі сторін та визначення потенційних наслідків конфлікту в рамках ОПЕК+ для світового нафтового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історична «Декларація про співпрацю» 24 провідних світових виробників нафти підписана 10 грудня 2016 р. [1]. У міжнародно-політичному дискурсі новий формат співпраці сторін отримав назву «ОПЕК+».

Досягнення угоди про обмеження видобутку нафти стало для ОПЕК результатом багаторіч-

ної наполегливої праці та численних закликів нафтових виробників об'єднатися, щоб сформулювати спільний підхід до вирішення проблем у цій галузі. Лише за кілька днів після того, як на засіданні Секретаріату було погоджено скоротити виробництво нафти на 1,2 млн. барелів за добу, група країн на чолі з РФ у ході переговорів доповнила зобов'язання ОПЕК, погодившись додатково зменшити видобуток нафти в розмірі майже 600 тис. барелів [2].

У свою чергу, інформаційні агентства у своїх прогнозах оголосили про майбутнє зростання цін на нафту та газ, керуючись домовленістю, яка до цього часу востаннє мала місце ще на початку літа 2014 р. Дійсно, з 1 січня 2017 р., коли угода набула чинності, перші торги на нафтовому ринку закінчились зростанням цін на сировину приблизно на 3% від рівня закриття в попередньому році. Більше того, якщо на початку 2016 р. вартість 1 бареля нафти оцінювалася у 31,79 дол., то у 2017 р. вона становила понад 53 дол. Відтак домовленості в рамках ОПЕК+ сприяли тому, що міжнародні ціни на нафту в 2016 р. зросли приблизно на 45%, що стало найбільшим річним приростом після глобальної фінансової кризи 2009 р.

Виконання завдань щодо усунення надлишкової пропозиції та підтримки цін на ринку нафти для ОПЕК+ протягом перших двох років не складало великих труднощів. Однак разом із тим поява ринкових (зростання видобутку нафти іншими виробниками, уповільнення попиту) і політичних (санкції США щодо Ірану і Венесуели) факторів, що впливають на нафтовий ринок, вимагали від учасників угоди чималих зусиль під час вироблення узгодженої політики й виконання досягнутих домовленостей. Росія за таких умов змогла зайняти вигідну позицію, істотно збільшивши у другій половині 2018 р. видобуток нафти після спільного рішення ОПЕК+ щодо поповнення нафтового ринку більшою кількістю сировини через запровадження санкцій проти видобутку нафти в Ірані та Венесуелі. Зокрема, в жовтні 2018 р. РФ встановила історичний рекорд за обсягом видобутку нафти і газового конденсату – 11,41 млн. барелів за добу [3]. Для порівняння, в Саудівській Аравії, яка входить до ОПЕК та є світовим лідером у цій галузі, за ідентичний місяць середній показник обсягів видобутку тримався на рівні 10,8-10,9 млн. барелів [4].

Подальша взаємодія ОПЕК+ супроводжувалась підписанням Хартії співпраці країн у ході зустрічі міністрів у Відні 2 липня 2019 р. Шляхом підписання відповідного документа 24 учасники засідання закріпили за об'єднанням нафтових експортерів, які протягом попередніх 2,5 років координували свої дії для стабілізації нафтового ринку, офіційний статус на безстроковий період. Підписання Хартії співпраці свідчило про визнання

сторонами доцільності кооперації країн ОПЕК+, а також готовності до подальшої координації зусиль у межах цього процесу [5, с. 17].

З юридичної точки зору Хартія носить виключно декларативний характер. У принципах співпраці відзначено добровільне виконання зобов'язань, що не виступає джерелом прав і обов'язків для її учасників. При цьому цілі створення Хартії сформульовані більш широко і узагальнено, порівнюючи із Статутом ОПЕК, де, зокрема, визначено необхідність дотримання інтересів учасників організації, зниження коливань цін на ринку, забезпечення доходів країн-виробників нафти та ін. Хартія підкреслює важливість діалогу між країнами-підписантами з метою зміцнення стабільності нафтового ринку, співпраці в технологічній та інших сферах. Серед інших цілей варто виділити взаємодію з оцінки стану нафтового ринку; діалог між різними представниками енергетичного сектора; підтримку енергетичної політики країн, що передбачає довгострокове використання нафти; сприяння поліпшенню екологічної репутації нафти; вдосконалення стратегій і технологій з метою розвитку нафтової галузі. Крім того, документ чітко розділяє учасників ОПЕК та інших країн і фактично описує існуючий формат взаємодії ОПЕК+ [6].

Угода про добровільне зниження видобутку нафти, яку уклали нафтовидобувні країни на засіданні 10 грудня 2016 р., неодноразово переглядалася в ході періодичних зустрічей сторін. Одна з останніх домовленостей передбачала скорочення видобутку до кінця 2019 р. на 1,2 млн. барелів на добу від рівня жовтня 2018 р. Пізніше, на початку першого кварталу 2020 р. коаліція винесла на розгляд необхідність скоротити видобуток ще на 0,5 млн. барелів на добу.

Чергове засідання у форматі ОПЕК+ не принесло очікуваних результатів. Так, 6 березня 2020 р. нафтові міністри ОПЕК, а також країни, які не входять до складу картеля, зокрема Азербайджан, Казахстан та Росія, не змогли дійти домовленостей щодо умов угоди із скорочення видобутку нафти. У ході переговорів Росія не погодилась на пропозицію додатково скоротити видобуток через падіння попиту, викликаного поширенням пандемії корона вірусу, та падіння світової економіки, й запропонувала продовжити угоду на наявних умовах ще на один квартал. Крім того, РФ побоювалась, що скорочення виробництва нафти в рамках ОПЕК+ призведе до втрати ринку через збільшення сланцевого видобутку США. Протилежну позицію зайняла група країн з де-факто лідером ОПЕК – Саудівською Аравією – продовжити чинну угоду, що передбачала скорочення загального видобутку в розмірі 2,1 млн. барелів на добу (з яких 300 тис. припадає на РФ). ОПЕК вирішила запровадити відповідні обмеження у зв'язку з еко-

номічними наслідками COVID-19 у світі, внаслідок чого в Китаї тимчасово зупинилося виробництво і скоротився попит на сировину [7].

Таким чином, після п'ятигодинних переговорів на зустрічі ОПЕК+ міністр енергетики РФ А. Новак заявив, що держава не буде додатково скорочувати видобуток. Зокрема, представник Росії зазначив: «Ми підписали спільний документ про те, що будемо продовжувати працювати, взаємодіяти у рамках Хартії». По суті, це означає, що угода ОПЕК+, яка регламентує обсяги видобутку країн-учасниць, була розірвана. У відповідь на відмову Москви представники ОПЕК відмовилися продовжувати навіть чинні обмеження. Відповідно, результати невдалих переговорів 6 березня 2020 р. призвели до того, що виробники нафти дистанціювались від положень Декларації про співпрацю і тепер не пов'язані жодними угодами та можуть добувати стільки, скільки дозволяють їхні робочі потужності. Після оприлюднення результатів зустрічі ціни на нафту знизилися на 10%.

Вже 7 березня Саудівська Аравія як найбільш впливова країна ОПЕК почала цінову війну проти РФ – Ер-Ріяд вирішив продавати свою нафту з максимальними за 20 років знижками. За повідомленням американського тижневика Wall Street Journal, використовуючи цю стратегію, Королівство хоче відібрати в Росії частину її ринку збуту. У підсумку на торгах 8 березня ціни на нафту обвалилися ще на 20% [8].

Саудівська влада також оголосила про плани збільшити на третину видобуток нафти (з 9,7 до 12 млн. барелів на добу) та в 1,5 рази наростити експорт (до 10 млн. барелів), а також запровадила додаткові знижки на нафту власного видобутку в розмірі 6 доларів для країн Азії, 7 доларів для США та 8 доларів для ринку Європи, де саудівська нафта конкурує з російською нафтою марки Urals.

Відомо, що собівартість саудівської нафти суттєво нижче російської і складає 17 доларів за барель за новими проектами і 10 доларів для підтримки чинних. Російській нафтовидобувній промисловості потрібна ціна 25 доларів за барель, щоб підтримувати наявний видобуток, та в межах 43-45 доларів за барель для започаткування нових проектів. У цій ситуації російська влада розраховує на опосередковану підтримку Сполучених Штатів Америки, оскільки від низьких цін на нафту страждають і сланцеві компанії США, які вже звернулись до адміністрації Д. Трампа із проханням про допомогу. Падіння світової ціни на нафту нижче 25 доларів суттєво впливає на американські нафтодобувні компанії, оскільки собівартість виробництва сланцевої нафти складає біля 22-25 доларів за один барель, а подальше зниження ціни робить її видобування економічно не вигідним. За неофіційною інформацією, адміністрація Д. Трампа також допускає можливість укладення

нової угоди на кшталт ОПЕК+ за участю США та в обхід Росії. Це фактично означатиме, що на нафтовому ринку утвориться новий глобальний нафтовий картель без залучення одного із ключових виробників нафти – Російської Федерації [9].

У випадку постійного падіння попиту через скорочення ділової активності, запровадження масових обмежень на авіап перевезення та зупинку промислового виробництва в США і Європі, Саудівська Аравія почала продавати власну нафту сорту Arab Light в Європі за ціною на 10 доларів дешевше марки Brent. У зв'язку із цим, за оцінкою аналітиків, щоденний надлишок нафти на ринку досягає близько 10 мільйонів барелів на добу. За ціною російської нафти в межах 20 доларів за барель економіка РФ щомісяця втрачає біля 6 млрд. доларів (від базової ціни 42,4 долара). Міністерство фінансів РФ у своєму прогнозі заявило, що за підсумками року через скорочення попиту російський бюджет не отримає 3 трильйони рублів нафтогазових доходів. Згідно з бюджетним прогнозом російського Мінфіну, за умови, якщо ціна на нафту коливатиметься у межах 20 доларів за барель, втрати бюджету РФ складуть 3,4% ВВП на рік. У такому випадку економіка країни зможе протриматися за рахунок Фонду національного добробуту, який складає 10,5% ВВП, але не більше 3 років [10].

За словами президента енергетичної консалтингової компанії Transversal Consulting Е. Уалда, розбіжності в ОПЕК+ накопичувалися вже давно. Споживча криза, спровокована спалахом коронавірусу, лише загострила протиріччя між сторонами, після чого ці розбіжності стали очевидними. Відповідно, зрив переговорів у рамках ОПЕК+ рівноцінно лежить як на РФ, так і на Саудівській Аравії [7].

За інформацією експертів американського фінансового холдингу JP Morgan, спалах COVID-19 у Китаї спричинив зниження світового попиту на сировину більш ніж на 4 млн. барелів на добу. Більше того, аналітики припускають, що подальша ситуація на ринку нафти загостриться ще більше, коли вірус і скорочення попиту повною мірою торкнуться США і Європи, на які припадає по 20 і 15 млн. барелів на добу відповідно. У свою чергу, старший аналітик російського інвестиційного банку «БКС Прем'єр» С. Суверов висловлює думку, що скоординовані дії країн ОПЕК та ОПЕК+ не можуть значно вплинути на фундаментальні фактори, такі як світовий економічний цикл, зростання найбільших економік світу, епідемії і запровадження санкцій проти видобувних країн [9].

Із точки зору аналізу ситуації нафтового ринку розрив угоди ОПЕК+ відбувся в найбільш невдалий для цього період. Ще до моменту історичної зустрічі 6 березня у світі поширювалася паніка через спалах пандемії і сповільнення економічного

зростання. Незважаючи на те, що в Китаї ситуація з COVID-19 покращується (в Ухані закрили більшу частину тимчасових госпіталів), вірус швидкими темпами поширюється до інших країн. Так, масові спалахи зафіксовані в Європі (найбільше в Італії, Іспанії, Франції та Німеччині), у США, Азії, незрозуміла ситуація на Близькому Сході. Кількість інфікованих в Ірані зростає. У Саудівській Аравії кількість уражених коронавірусом перевищила 2 тис. осіб, влада закрила навчальні заклади і заборонила приїжджати туристам, на в'їзд закриваються Мекка і Медина – міста, в яких розташовані головні мусульманські святині.

Таким чином, вже з 1 квітня країни ОПЕК+ не обмежені у квотах щодо видобутку нафти та протягом 2020 р. щодня випускатимуть на ринок додатково по 3,4 млн. барелів сирової нафти. Частка РФ у цьому обсязі складе приблизно 300 тисяч барелів на добу (це можна порівняти з сумарним видобутком нафти в усій Європі). Однак варто також і враховувати той факт, що видобуток нафти нарощують й інші країни. Норвезька компанія Rystad Energy прогнозує, що загальний обсяг видобутку нафти і конденсату за межами ОПЕК+ виросте у 2020 р. на 2,26 млн. барелів на добу. Основний приріст очікується в США, Гайані, Норвегії, Бразилії та Канаді. Зважаючи на це, якщо сторони не будуть скорочувати видобуток та продовжать боротися за частку ринку, в 2020 р. світовий видобуток може зрости більш ніж на 6 млн. барелів [11].

Аналіз ринку показує, що сьогодні спостерігається профіцит легкої нафти, яку видобувають практично всі члени ОПЕК, а також найбільші нафтові експортери, серед яких – США, Норвегія, Бразилія і Мексика. Після того, як американські санкції перекрили доступ на ринок важкої, сірчистої нафти з Ірану і Венесуели, Росія залишилася фактично єдиною країною, що постачає подібне паливо. Із позиції РФ, вихід з угоди ОПЕК+ може пояснюватися бажанням отримувати очікувані в країні результати. Нафтова війна між країнами існує з огляду на поточну слабкість фінансових ринків, за якої останнє слово залишається за тим, хто запропонує кращу ціну.

За низької ціни у другому кварталі 2020 р. першими постраждають сланцеві компанії та нові, у першу чергу морські проекти за межами ОПЕК+, незважаючи на їх технічні прориви і зниження витрат на видобування. Особливо гостро падіння цін на нафту позначиться на країнах-експортерах. Хоча середня собівартість видобутку в більшості невисока, для них важливі нафтові доходи. У їхньому випадку оптимальну ціну розраховують виходячи з беззбитковості не добування, а державного бюджету.

Так, бюджети окремих країн-експортерів не витримають цін навіть на рівні 45 дол. за барель. До прикладу, в бюджеті РФ на 2020 р. передбачено

реалізацію нафти сорту Urals за ціною 42,4 долари за барель. Зазвичай Urals торгується зі знижкою 2-7 доларів до ціни Brent. Іншими словами, прийнятна ціна Brent для російського бюджету становить 45-50 доларів за барель.

У таких умовах важко передбачити оцінку попиту на нафту, однак більшість все ж таки притримується ідеї щодо його поступового зростання. Управління енергетичної інформації США (EIA) очікує, що світовий попит на рідке паливо в 2020 р. складе в середньому 101,7 млн. барелів на добу, що на 1 млн. більше, ніж в 2019 р., але на 378 тис. менше колишніх прогнозів [8].

Нарешті, не варто забувати і про те, що нафтовий ринок – це не тільки держави, які отримують ресурсну ренту в бюджет, але ще бізнес економічно-розвинутих держав. Акції нафтових компаній вже почали падати: цінні папери Китайської національної шельфової нафтової корпорації (CNOOC) впали більш ніж на 20%, акції Saudi Aramco торгувалися нижче IPO, акції британської BP впали більш ніж на 15%. Впали акції і російських нафтових компаній: «Роснефти» – на 22,5%, «Газпрому» – на 15,4%, «Новатека» – на 11,1%, «Лукойлу» – на 17,3%, «Татнефти» – на 19% [11].

Якщо ціни на сировину надовго затримуються на низькому рівні, то варто очікувати зниження інвестицій в галузь нафтовидобування. Перспектива недоінвестування, що ставала новим викликом після падіння цін в 2014 р., може знову стати реальною.

Цілком очевидно, що низькі ціни вигідні для споживачів, однак вони не сприяють ні підвищенню енергоефективності, ні міжпаливної конкуренції. Нафтова війна матиме негативний вплив і на життєво-важливі для суспільства галузі – до прикладу, екологічні плани можуть бути тимчасово відкладені, оскільки саме високі ціни і залежність від постачальників вуглеводнів – один із головних стимулюючих факторів для пошуку альтернативних джерел енергії та енергозбереження. Особливо актуальною така тенденція стає в умовах уповільнення світової економіки. Зупинити суперництво між державами та знецінення нафти на світовому ринку сьогодні можливо хіба що новими квотами або миттєвим порятунком світу від епідемії.

Ситуація на нафтовому ринку продовжує оновлюватись, зокрема, переломним моментом у нафтовій війні стали торги 30 березня, коли через зниження попиту ціни опустились до 18-річного мінімуму – барель марки Brent досяг 23 доларів – найнижчого рівня з листопада 2002 р., а WTI – нижче 20 доларів. На різке знецінення нафти зреагував президент РФ В. Путін, заявивши, що зниження обсягів видобутку нафти повинно від-

буватися у партнерських відносинах, і що Росія готова до домовленостей. Глава Кремля додав, що скорочувати видобуток необхідно від рівня, який склався на світовому ринку до початку кризи. РФ не прагне до встановлення високих цін на нафту, вона лише намагається уникнути «занадто низьких» розцінок. Комфортними для РФ В. Путін назвав ціну близько 42 доларів за барель, оскільки саме ця сума закладена у державному бюджеті країни [12].

На запланований на 9 квітня саміт ОПЕК+ найбільше надій покладає Росія. Москва заявляє, що разом з Ер-Ріядом вони «дуже близькі до угоди». У Кремлі пропонують сукупно знизити видобування на 10 млн. барелів на добу і залучити до переговорів країни-експортери, які раніше не брали участь в угоді ОПЕК+. У першу чергу, йдеться про США. Економісти сумніваються, що учасникам і союзникам нафтового картелю вдасться переконати Вашингтон. «Для США в ситуації, що склалася, більш прийнятно загрозувати санкціями або, навпаки, знімати обмеження», – вважають вони. І навіть якщо сторони домовляться про скорочення видобутку – це ніяк не вирішить проблему колосально низького попиту на сировину на тлі пандемії коронавірусу і карантинних заходів, зауважують аналітики [13]. Зважаючи на всеохоплюючий характер та особливу зацікавленість усіх без винятку нафтових експортерів, міжнародна спільнота в очікуванні переговорів, які за певних обставин можуть покласти край нафтовому протистоянню супердержав та у перспективі відновити баланс на світовому ринку нафти.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що для забезпечення довгострокового економічного розвитку й задоволення інтересів усіх членів міжнародного співтовариства реальному ринку не потрібні ні високі, ні низькі ціни на нафту. Ринку потрібна стабільність і передбачуваність, яка з огляду на поширення коронавірусу у світі та перспективу продовження суперництва між нафтовими виробниками навряд чи буде досягнута у 2020 р. Для відновлення економіки та попиту потрібен час, тоді як світова пандемія виступає зараз головним джерелом невизначеності. РФ та Саудівська Аравія сьогодні дають зрозуміти, що не виключають укладення нової угоди про скорочення видобутку нафти, але тільки за умови приєднання до домовленості більшої кількості країн. Як очікується, першою країною, що може вступити до нафтового картелю, сторони розглядають США. Однак Вашингтон досі давав зрозуміти, що така ймовірність навіть не розглядається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Declaration of Cooperation OPEC and non-OPEC. *Organization of the Petroleum Exporting Countries*. 2016. 09 березня. URL: https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/Declaration%20of%20Cooperation.pdf.
2. OPEC makes history in Vienna. *Organization of the Petroleum Exporting Countries*. 2016. 04 березня. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/press_room/4052.htm.
3. Г. Игбал Адиль Оглы. Россия и ОПЕК+: условия нового соглашения. *Портал МГИМО*. 2019. 19 березня. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/rossiya-i-opek-usloviya-novogo-soglasheniya/>.
4. Саудівська Аравія побила добовий рекорд видобутку нафти. *Mind.ua*. 2018. 09 березня. URL: <https://mind.ua/news/20190994-sauidvska-araviya-pobila-dobovij-rekord-vidobutku-nafti>.
5. ОПЕК и ОПЕК+: балансировка мирового рынка нефти. *Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации*. 2019. №75. С. 14-18.
6. Искендеров П. Россия + ОПЕК: новый альянс? *Международная жизнь*. 2019. 12 березня. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/21680>.
7. Мир без ОПЕК+. Что будет с ценами на нефть и рублем? *BBC*. 25 березня. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-51823458>.
8. Faucon B., Said S., Hodari D. Saudis Plan to Increase Oil Production Capacity in Price War with Russia. *The Wall Street Journal*. 2020. 29 березня. URL: <https://www.wsj.com/articles/saudi-arabia-to-boost-oil-output-even-further-11583911022>.
9. Якино И. ОПЕК минус. Чем грозит выход России из сделки с картелем? *ФедералПресс*. 19 березня. URL: <https://fedpress.ru/article/2449070>.
10. Щодо ситуації на глобальному нафтовому ринку. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2020. 02 квітня. С. 1-4. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-03/opec-23-03-2.pdf>
11. Грушевенко Е. Война в ОПЕК+. Что ждет рынок нефти и мировую экономику после обвала. *Московский центр Карнеги*. 22 березня. URL: <https://carnegie.ru/commentary/81244/>.
12. Путин заявил, что Россия готова сократить добычу нефти вместе с США и странами ОПЕК+. *Страна. ua*. 2020. 07 квітня. URL: <https://strana.ua/news/259211-rossija-hotova-sokratit-dobychu-nefti-vmeste-s-ssha-i-stranami-opek-putin.html>.
13. Соловьева О. Рынки не верят в новую сделку ОПЕК+. *Независимая газета*. 2020. 06 квітня. URL: http://www.ng.ru/economics/2020-04-06/1_7836_opec.html.

ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

THEORETICAL-POLITICAL STATEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Ісакова О.І.,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

У статті автор аналізує концепцію сталого розвитку, орієнтовану на створення передумов і умов гармонійного управління політичними, соціальними та економічними процесами в інтересах прийдешніх поколінь. Концепція сталого розвитку пропонує включення наукових ідей у процес прийняття політичних рішень, а також прямий вихід на рівень стратегічного планування. Вона містить у собі набір алгоритмів, що дозволяють колективно, на основі міжнародного консенсусу вирішувати ряд абсолютно нових теоретико-політологічних завдань. Незважаючи на те, що високий статус концепції сталого розвитку як однієї з найвпливовіших політичних доктрин, які зумовили становлення нових парадигм в області підготовки та прийняття політичних рішень, і властиві їй функції інтегратора світової спільноти зумовлюють неослабний інтерес до неї як до об'єкта теоретико-політологічних досліджень, феномен її перетворення в загальновизнану політичну концепцію, що стала основою національних стратегій довгострокового розвитку в більшості країн світу, ще не відбувся.

Одна з основних функцій політичної концепції сталого розвитку полягає в тому, що закладені в ній цільові установки здатні консолідувати людей різних національностей і політичних орієнтацій, соціальних і професійних груп, створюючи умови в інтересах мінімізації та усунення надзвичайних ризиків, пов'язаних з дисбалансом соціоприродних систем. Цей процес безпосередньо пов'язаний з поступовим розширенням меж форматів цієї політичної практики, яку можна кваліфікувати як дії світової спільноти щодо переходу до сталого розвитку і як розширення соціальної бази, яка забезпечує ефективність регіональних і субрегіональних (національних) стратегій сталого розвитку.

Цільова установка сталого розвитку трактується однозначно і залишається такою ж – це можливість виходу на такий рівень розвитку, коли глобальні, регіональні та національні процеси оптимізуються, забезпечуючи збереження якісних і кількісних характеристик життєдіяльності як нинішнього, так і майбутніх поколінь.

Одна з основних функцій політичної концепції сталого розвитку полягає в тому, що закладені в ній цільові установки здатні консолідувати людей різних національностей і політичних орієнтацій, соціальних і професійних груп, створюючи умови в інтересах мінімізації та усунення надзвичайних ризиків, пов'язаних з дисбалансом соціоприродних систем.

Ключові слова: сталий розвиток, глобалізація, ризики, цільові установки, самоорганізація систем.

The author has analyzed the concept of sustainable development, focused on creating the prerequisites and conditions for the harmonious management of political, social and economic processes in the interests of future generations. The concept of sustainable development offers the inclusion of scientific ideas in the process of political decision-making, as well as direct access to the level of strategic planning. It contains a set of algorithms that allow to collectively, based on international consensus, solve a number of completely new theoretical and political problems. Despite the fact that the high status of the concept of sustainable development as one of the most influential political doctrines that predetermined the formation of new paradigms in the field of preparation and adoption of political decisions, and its inherent functions of an integrator of the world community, determine the unremitting interest in it as an object of theoretical and political research, the phenomenon of its transformation into a universally recognized political concept that has become the basis of national strategies for long-term development in most countries of the world has not yet occurred.

One of the main functions of the political concept of sustainable development is that the goals laid down in it are able to consolidate people of different nationalities and political orientations, social and professional groups, creating conditions for minimizing and eliminating the extraordinary risks associated with the imbalance of social and natural systems. This process is directly related to the gradual expansion of the boundaries and formats of the political practice that can be qualified as the actions of the world community in the transition to sustainable development and as an expansion of the social base that ensures the effectiveness of regional and subregional (national) strategies for sustainable development.

The goal of sustainable development is interpreted unambiguously and remains the same – it is an opportunity to reach a level of development when global, regional and national processes are optimized, ensuring the preservation of qualitative and quantitative characteristics of the life of both current and future generations.

One of the main functions of the political concept of sustainable development is that its target units are able to consolidate people of different nationalities and political orientations, social and professional groups, creating conditions in the interests of minimizing and eliminating extreme risks associated with the imbalance of socio-natural systems.

Key words: sustainable development, globalization, risks, target systems, systems self-organization.

Постановка проблеми. Рубіж тисячоліть називають епохою нестабільності, оскільки політичні, соціальні, екологічні та інші ризики множаться і вза-

ємно резонують, багаторазово посилюючись і набуваючи всепланетного масштабу. Нові реалії вимагають нового сприйняття і теоретико-політологічного

обґрунтування. У цьому зацікавлені й правлячі еліти, і світове наукове співтовариство, і пересічні громадяни різних країн, які усвідомлюють потребу в появі політичної ідеї, яка об'єднує, яка не суперечила б ні їхній цивілізаційній специфіці, ні постулатам релігійних вірувань, ні фундаментальним науковим знанням.

Саме цей запит знайшов своє відображення в концепції сталого розвитку, що орієнтована на створення передумов і умов гармонійного управління політичними, соціальними та економічними процесами в інтересах прийдешніх поколінь. В останні два десятиліття ця концепція отримала статус провідної політичної доктрини у сфері міжнародного співробітництва та розгорнуте обґрунтування як політологічне, так і природниче.

Широке поширення концепції сталого розвитку пояснюється не тільки її зовнішньою простою і доступністю, але й високою наукоємністю, що забезпечує, по-перше, наукову легітимацію політики, заснованої на визнанні даної концепції, а по-друге, можливість коректного теоретико-політологічного обґрунтування об'єднаної політичної доктрини [1, с. 47].

Концепція сталого розвитку пропонує включення наукових ідей у процес прийняття політичних рішень, а також прямий вихід на рівень стратегічного планування. Вона містить у собі набір алгоритмів, що дозволяють колегіально, на основі міжнародного консенсусу вирішувати ряд абсолютно нових теоретико-політологічних завдань. Саме цей аспект є найменш розробленим, але найбільш затребуваним, як і потреба в теоретико-політологічному осмисленні та обґрунтуванні проблеми зниження або мінімізації глобальних ризиків з використанням можливостей міжнародної інтеграції та модернізації політичних інститутів. При цьому в науковій літературі явно недостатня увага приділялася аксіологічним і природничим підставам вивчення феномену глобалізації, відповідно до яких здійснюється оцінка ризиків і виробляються пропозиції про політичну модернізацію.

Концепція сталого розвитку, отримавши широке визнання і став наскрізною темою сучасного політичного та наукового дискурсів, внесла певні корективи в міжнародну політику, але поки не змогла радикально вплинути на характер і сутність глобальних процесів. Однією з їхніх ключових характеристик, як і раніше, залишається мінімізація загроз, а «виробництво ризиків» – з наростаючою частотою і більш важкими наслідками. При цьому вибір методології оцінки самих ризиків і їхніх можливих наслідків обґрунтовується пошуком ефективних рішень, але в дійсності диктується груповими інтересами, що не мають відношення до підтримки стабільного і безпечного розвитку світової спільноти. Це протиріччя переводить проблему теоретико-політологічного

обґрунтування стратегії сталого розвитку в розряд гостро актуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення системного підходу і теорії самоорганізації систем, що розкривають універсальні механізми розвитку і досягнення стійкості, сформульовані в працях А.А. Богданова, Л. Берта-ланфи, І.Р. Пригожина та інших.

Велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних авторів присвячено оцінці і прогнозуванню глобальних трансформацій і трендів, а також проблемам управління політичними, соціальними, економічними та екологічними ризиками. В їх числі – праці У. Бека, Г. Бехман, Бжезинського, Л.Е. Бляхера, І. Валлерстайна, Н.П. Ващекина, Е. Гідденса, С.Ю. Глазьева, М.Г. Делягіна, А.А. Зінов'єва, С.Г. Кара-Мурзи, А.І. Костіна, В.В. Лапкина, Е. Ласло, В.К. Левашова, М.А. Мунтяна, А.І. Неклесса [2, с. 112].

У ряді досліджень описуються етапи формування концепції сталого розвитку з акцентом на її політичні функції, аналізуються основні моделі сталого розвитку (В.І. Данилов-Данільян, О.Д. Дороніна, О.Л. Кузнецов, Н.Н. Марфенін, Р.А. Переліт, Ю.А. Рахманін та ін.), розглядаються проблеми науково-аналітичного забезпечення стратегії сталого розвитку (Б.Є. Большаков, В.Г. Горшков, В.І. Данилов-Данільян, О.Л. Кузнецов, П.Г. Кузнецов, Н.Н. Моїсєєв) [3, с. 97].

Важливими в контексті дослідження є роботи, в яких розглядається динаміка пов'язаних із проблематикою сталого розвитку політичних теорій, дискурсів і комунікативних процесів, що розгортаються в межах глобальних змін (А.І. Костін, В.В. Лапкина, С.Ю. Глазьев).

Теоретичні та методологічні принципи розроблення та запровадження в науковий обіг і політичний дискурс різних версій концепції сталого розвитку, роль міжнародного співробітництва з формування і подальшої реалізації політики переходу до сталого розвитку розглянули у своїх роботах – Н.П. Ващекин, С.Ю. Глазьев, О.Л. Кузнецов, В.Г. Горшков [4, с. 154].

Заслужують на увагу публікації з проблем сталого розвитку, в яких обговорюються теоретичні та методологічні основи політичних, екологічних, економічних аспектів сталого розвитку, наукові методи проектування сталого розвитку (Г. Бехманн, І.Р. Пригожин, І. Стенгерс) [5, с. 104].

Незважаючи на те, що високий статус концепції сталого розвитку як однієї з найвпливовіших політичних доктрин, які зумовили становлення нових парадигм в області підготовки та прийняття політичних рішень, і властиві їй функції інтегратора світової спільноти зумовлюють неослабний інтерес до неї як до об'єкта теоретико-політологічних досліджень, феномен її перетворення в загально-визнану політичну концепцію, що стала основою

національних стратегій довгострокового розвитку в більшості країн світу, залишається майже не вивченим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові розробки, що передують ухваленню концепції сталого розвитку, згодом були продовжені вченими з багатьох країн і різних областей наукового пошуку, що зробило істотний вплив на розвиток дискурсу сталого розвитку. Однак різнополярність позицій, яка втілена в безлічі моделей сталого розвитку, перешкоджає виробленню єдиної наукової теорії сталого розвитку. Настав час синтезу наукових розробок у сфері сталого розвитку в єдину наукову теорію сталого розвитку, придатну для використання в процесі науково-аналітичного забезпечення політичної діяльності.

Існуючі підходи до обґрунтування стратегії сталого розвитку в контексті глобалізації на основі політичної концепції сталого розвитку та наукових теорій, що використовуються як її науково-аналітичне забезпечення, потребують подальшого теоретико-політологічного розроблення. А саме необхідно більше уваги приділити виявленню теоретичних і політичних передумов становлення теорії сталого розвитку, проаналізувати теоретико-політологічні аспекти методології управління політичними ризиками в інтересах сталого розвитку, більш повно осмислити універсальні і специфічні підходи до забезпечення переходу до сталого розвитку саме на національному рівні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті необхідно виконати такі завдання:

1. Виявити теоретичні й політичні передумови в історико-політичному контексті становлення концепції сталого розвитку та її перетворення в політичну доктрину, обґрунтуванням якої служить система наукових теорій, використовуваних у процесі науково-аналітичного забезпечення політичної діяльності;

2. Зіставити конкуруючі моделі сталого розвитку з урахуванням ступеня їх теоретичної розробленості та політичної доцільності;

3. Осмислити універсальні та специфічні підходи до забезпечення переходу до сталого розвитку на національному рівні;

4. Виявити фактори, що перешкоджають переходу світової спільноти до питань сталого розвитку, на основі аналізу традиційних компонентів сталого розвитку (економічного, екологічного і соціального).

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція сталого розвитку – це переважно нормативний прогноз і політичний сценарій, вироблений шляхом тривалого пошуку компромісів, вона не повинна розглядатися як політична ідеологія, оскільки здатна консолідувати світову

спільноту, розділену ідеологіями, і тим самим сприяти формуванню глобальної інфраструктури сталого розвитку.

Феномен нестабільності є найважливішим політичним чинником, що зумовив становлення концепції сталого розвитку в другій половині ХХ століття. Він може розглядатися одночасно і як наслідок об'єктивних процесів глобалізації, і як особливий метод соціальної інженерії. Спроби створити несуперечливе наукове обґрунтування політичної доктрини, яка виникла на основі концепції сталого розвитку, стимулюють інтерес до названих теорій, їх методологічного та евристичного потенціалу, який може бути використаний у науковій і політичній діяльності.

Концепція сталого розвитку була прийнята на Конференції ООН з розвитку і навколишнього середовища в місті Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Натепер дана концепція є найпоширенішою і нерідко іменується «всесвітньою моделлю майбутньої цивілізації». Термін «сталий розвиток» був уведений у широкий вжиток Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брунтланд) в 1987 році. Під стійким розуміється такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Сталий розвиток включає в себе два ключових взаємозалежних поняття: 1) поняття потреб, у тому числі пріоритетних (необхідних для існування найбідніших верств населення); 2) поняття обмежень (зумовлених станом технології і організацією суспільства), що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби людства. Основним завданням сталого розвитку проголошується задоволення людських потреб і прагнень. Важливо підкреслити, що необхідною передумовою сталого розвитку є задоволення найбільш важливих для життя потреб усіх людей і надання всім можливості задовольняти свої прагнення до кращого життя в рівній мірі [6, с. 76].

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти основних принципах: 1. Людство здатне надати розвитку стійкий і довготривалий характер, з тим щоб воно відповідало потребам нині живих людей, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби. 2. Наявні обмеження в області експлуатації природних ресурсів відносні. Вони пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також зі здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності. 3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізовувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього стійкий і довготривалий розвиток просто неможливий. 4. Необхідно узгодити спосіб життя тих, хто має

у своєму розпорядженні великі кошти (грошові й матеріальні), з екологічними можливостями планети, зокрема щодо споживання енергії. 5. Розміри і темпи росту населення повинні бути узгоджені з мінливим продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі [7, с. 131].

Концепція сталого розвитку утворилася в результаті поєднання трьох напрямів: економічного, екологічного і соціального.

В економічному напрямі виділяють три ієрархічно взаємозалежні проблеми, з вирішенням яких пов'язаний сталий розвиток. Вони зводяться до підтримки: 1) стійкого масштабу економіки, який відповідав би її екологічній системі життєзабезпечення; 2) справедливого розподілу (distribution) ресурсів і можливостей не тільки серед нинішнього покоління людей, але також між нинішнім і майбутніми поколіннями; 3) ефективного розподілу (allocation) ресурсів у часі, яке б адекватно враховувало природний капітал. Більшість представників традиційної економічної науки вважали, що дистрибутивна проблема повинна вирішуватися політичними, а не економічними методами. Проблема масштабу навіть не розглядалася як суттєва, оскільки зізнавалася можливість нескінченного заміщення ресурсів і технологічних змін.

Екологічний складник концепції сталого розвитку в тому, що з екологічної точки зору сталий розвиток має забезпечувати стабільність біологічних і фізичних систем. Особливе значення має життєздатність локальних екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери в цілому. Основна увага приділяється збереженню здібностей таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного різноманіття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Із соціальної точки зору концепція сталого розвитку соціально орієнтована. Вона спрямована на збереження соціальної і культурної стабільності, в тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів. У глобальних масштабах бажано також зберегти культурний капітал і більш повно використовувати практику стійкого розвитку. Для досягнення стійкості розвитку сучасного суспільства доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Для сталого розвитку насамперед необхідно створення більш рівноправного суспільства на всіх без винятку рівнях людської організації. Якийсь гарантований мінімальний рівень життя повинен бути невід'ємним правом будь-якого громадянина [8, с. 52].

Наукова теорія проектування і управління сталим розвитком, яка розробляється в даний час, має ряд методологічних вад. Основна з них – орієнта-

ція на критерії доцільності та вимоги політичної кон'юнктури. Більш конструктивним із точки зору основних цілей сталого розвитку є орієнтація на світоглядні й методологічні принципи ноосферного підходу, тому що вона розширює соціальну базу «відповідальності розуму» людини за долю світу.

Стратегія поступового розширення меж і форматів діяльності, спрямованої на сприяння сталого розвитку, яку реалізує світова спільнота, приносить локальні результати, але не дозволяє домогтися ключової мети, суть якої полягає в подоланні інерції нестабільності. Недостатня ефективність стратегії криється в тому, що вона не усуває глибинних причин глобальних ризиків, що визначає високу ймовірність їх рецидиву. Зміні глобальних тенденцій відповідає перспектива формування нових міжнародних режимів регулювання ризиків, заснованих на багатополлярності, верховенстві права, взаємному врахуванні інтересів. Нова модель світопорядку орієнтується на основні принципи сталого розвитку і передусім на принцип спадкоємності поколінь з акцентом на відповідальність сучасників перед майбутніми поколіннями.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Поява, еволюція та поширення концепції сталого розвитку, яка стала провідною темою сучасного політичного та наукового дискурсу, зумовлено появою в другій половині ХХ століття якісно нових тенденцій, які не мають аналогів в історії. Серед них – не лише постійно зростаючий розрив у розвитку окремих країн і планетарних регіонів, дестабілізація соціоприродних систем, що супроводжується виснаженням стратегічних ресурсів на тлі формування глобального економічного та інформаційного простору, але і гострий дефіцит політичних ідей, здатних об'єднати і консолідувати світову спільноту перед лицем нових загроз.

Саме такою відповіддю на виклики часу і стала концепція сталого розвитку. Вона отримала в останні роки, по-перше, статус чи не найпродуктивнішої і впливової політичної доктрини, на підставі якої розробляються регіональні та національні стратегії довгострокового розвитку, а по-друге, статус одного з найбільш перспективних напрямів міждисциплінарного наукового пошуку, що забезпечує підготовку і здійснення політичних програм і проектів.

Особлива роль у становленні концепції сталого розвитку як політичної доктрини належить ООН, якій вдалося забезпечити конструктивну взаємодію представників різних політичних систем у формуванні глобальних механізмів управління ризиками, забезпечивши узгодження позицій і досягнення консенсусу, що стало головною умовою прийняття політичної концепції сталого розвитку. Будучи в багатьох відношеннях принципово новим документом, ця концепція спирається

на досвід багатьох поколінь і країн, а також на інтелектуальний внесок, який внесли представники світової наукової спільноти.

Одна з основних функцій політичної концепції сталого розвитку полягає в тому, що закладені в ній цільові установки здатні консолідувати людей різних національностей і політичних орієнтацій, соціальних і професійних груп, створюючи умови в інтересах мінімізації та усунення надзвичайних ризиків, пов'язаних з дисбалансом соціоприродних систем. Цей процес безпосередньо пов'язаний з поступовим розширенням меж і форматів тієї політичної практики, яку можна кваліфікувати як дії світової спільноти щодо переходу до сталого розвитку і як розширення соціальної бази, що забезпечує ефективність регіональних і субрегіональних (національних) стратегій сталого розвитку.

Проведений аналіз підтвердив гіпотезу про те, що закладений у концепції сталого розвитку потенціал не реалізується повною мірою, незважаючи на те, що перетворення концепції в політичну доктрину йде все останні роки цілком успішно. Таким чином, ефективність концепції багато в чому залежить не тільки і не стільки від «політичної наднаціональної надбудови» (у даному випадку від координації дій міждержавних органів і впливових неурядових організацій, що беруть участь у просуванні ідеї сталого роз-

витку), скільки від політичної та соціальної підтримки на національному рівні.

У роботі показано, що закладені в концепції сталого розвитку цільові установки здатні вирішальним чином змінити характер глобальних процесів, ініціювати появу якісно нових феноменів дійсності й консолідувати світову спільноту. Надано теоретико-політологічне обґрунтування того факту, що стратегічні цілі сталого розвитку, певні по відношенню до основних напрямів реалізації цієї концепції – екологічних, економічних, соціальних й освітніх, вступають у суперечність із системою домінуючих у сучасній політиці пріоритетів і цінностей.

Показано, що на початку XXI століття в політичному і науковому дискурсах домінує установка на пошук нових стандартів і форм регулювання глобального розвитку, здатних надати йому стійкий характер.

З наукової точки зору сталий розвиток залишається предметом гострих дискусій. Цілісна концепція освіти для сталого розвитку ще не сформована навіть на рівні теоретико-політологічного та педагогічного обґрунтування цього міжнародного освітнього проекту і не підкріплена законодавчим забезпеченням, тому роботу над створенням концепції сталого розвитку не можна вважати завершеною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подолинский С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. Москва : Ноосфера, 2019. 330 с. URL: <http://Noosfera.moskva.ru/ru/Trud-cheloveka-i-yego-otnosheniye-k-raspredeleniyu-energii>
2. Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука. Москва : Финансы, 2013. 246 с. URL: <http://Finansy.moskva.ru/ru/Tektologiya-Vseobshchaya-organizatsionnaya-nauka>
3. Берталанфи Л. Общая теория систем. Критический обзор. Москва : Прогресс, 2014. 213 с. URL: <http://Progress.moskva.ru/ru/Obshchaya-teoriya-sistem.-Kriticheskiy-obzor>
4. Пригожин И.Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : 2016. 258 с. URL: <http://Progress.moskva.ru/ru/Poryadok-iz-khaosa-Novyy-dialog-cheloveka-s-prirodoy>
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2017. 301 с. URL: <http://Progress-Traditsiya.moskva.ru/ru/Obshchestvo-riska-Na-puti-k-drugomu-modernu>
6. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. Москва : Логос, 2014. 178 с. URL: <http://Logos.moskva.ru/ru/Sovremennoye-obshchestvo-obshchestvo-riska-informatsionnoye-obshchestvo-obshchestvo-znaniy>
7. Хохлова Г.А. Глобальные проблемы человечества (по докладам Римского клуба. Москва : Логос, 2015. 190 с. URL: [http://Logos.moskva.ru/ru/Global'nyye-problemy-chelovechestva-\(po-dokladam-Rimского-kluba\)](http://Logos.moskva.ru/ru/Global'nyye-problemy-chelovechestva-(po-dokladam-Rimского-kluba))

ВПЛИВ М'ЯКИХ ТА ЖОРСТКИХ ГЛОБАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

THE INFLUENCE OF SOFT AND HARD GLOBAL TECHNOLOGIES ON INTERNATIONAL RELATIONS

Коротков Д.С.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ORCID ID: 0000-0003-2732-0824

Після розпаду СРСР та тимчасового встановлення однополярного світу на чолі зі США з'явився час для переосмислення нової ситуації в міждержавних відносинах. Але концепти «кінця історії» Ф. Фукуями з приводу всесвітньої перемоги ринку, демократії та технологічного прогресу, що веде до тотальної гомогенізації культурного розвитку світу, сьогодні вже не актуальні. Світ стає багатопольним і, що найголовніше, конфліктуючим. Наддержави та великі держави в інших регіонах безсумнівно використовують будь-яку можливість, щоб реалізувати власні стратегічні цілі, в тому числі досягнення контролю над стратегічно важливим для них геополітичним простором. Реалізація стратегічних цілей відбувається і за допомогою політичних технологій.

Проаналізовано категорію «політичні технології» в контексті внутрішньої політики та зроблено спробу змодельювати принцип її діяльності на проекцію зовнішньополітичної сфери держави. Розглянуто феномен глобальних політичних технологій як інструмент боротьби держави в контексті відстоювання своїх національних інтересів. Досліджено вплив м'яких та жорстких глобальних політичних технологій на міжнародні відносини в контексті історичної зміни центрів впливу на світову політику. Встановлено, що, починаючи із середини ХХ ст., відбувається боротьба глобальних політичних технологій у міжнародних відносинах. Початком цієї боротьби було протистояння між двома ідеологічними блоками держав на чолі зі США і СРСР з використанням глобальних технологій (як жорстких, так і м'яких).

Як результат з'ясовано, що еволюція міжнародних відносин і глобальної політичної системи буде характеризуватися все більшим ступенем нестійкості і непередбачуваності, яка може тільки наростати в контексті формування багатопольної поліцентричної системи глобального світу. У цій системі будуть відсутні загальні «правила гри», принципи і норми поведінки глобальних акторів. Це сприятливий ґрунт для використання різноманітних за впливом – глобальних, регіональних та за змістом – м'яких та жорстких політичних технологій у міжнародних відносинах. Сучасні глобальні політичні технології трансформуються стосовно зміни ситуації у світовій політиці.

Ключові слова: політична технологія, другий напрям дипломатії, жорсткі та м'які глобальні технології, ідеологічні блоки, «гостра сила».

With the collapse of the USSR and the temporary establishment of a unipolar world led by the US, the time has come to rethink the new situation in interstate relations. But the concepts of F. Fukuyama's "end of history" about the global victory of the market, democracy and technological progress, leading to the total homogenization of the cultural development of the world, are no longer relevant today. The world is becoming multicolor and, most importantly, conflicting. Superpowers and major powers in other regions are undoubtedly taking every opportunity to pursue their own strategic goals, including gaining control of their strategically important geopolitical space. Strategic goals are also realized through political technology.

The category of "political technologies" in the context of the internal policy of the state is analyzed and an attempt is made to model the principle of its activity on the projection of the foreign policy sphere of the state. The phenomenon of global political technologies is considered as an instrument of the state's struggle in the context of defending its national interests. The influence of soft global political technologies on international relations in the context of the historical change of centers of influence on world politics has been investigated. It is established that since the middle of XX century there is a struggle of global political technologies in international relations. The beginning of this struggle was the confrontation between the two ideological blocs led by the United States and the USSR, using global technologies (both hard and soft).

As a result, it has emerged that the evolution of international relations and the global political system will be characterized by an increasing degree of instability and unpredictability, which can only grow in the context of the formation of a multipolar polycentric system of the global world. This system will lack general "rules of the game", principles and rules of behavior of global actors. It is a fertile ground for the use of diverse global, regional, and content-driven soft and rigid political technologies in international relations. Modern global political technologies are transforming in the face of changing world politics

Key words: political technology, the second strand of diplomacy, hard and soft global technologies, ideological blocs, sharp power.

Постановка проблеми. Міжнародні відносини завжди зберігають у тій чи іншій мірі політичний характер. Всі явища, що пов'язані з боротьбою за завоювання, утримання і використання влади або з боротьбою за обмеження самовладдя, за підпорядкування влади, є, політичними. На думку американського дослідника Г. Моргентау, «міжнародна політика, подібно будь-який інший політиці,

є боротьба за владу; якою б не була кінцева мета міжнародної політики, її безпосередньою метою завжди є влада» [5, с. 77]. Міждержавний характер міжнародних відносин, що сам по собі передбачає їх політизацію, виражається у двох основних формах контактів: співробітництво і суперництво тією чи іншою мірою інтенсивності. За протилежності характеру цих форм взаємодій основою зовнішньополітичної діяльності держави завжди залишається захист її національних інтересів.

Традиційна дипломатія – це офіційні методи співробітництва та захисту державних інтересів. Найбільш поширеними офіційними (дипломатичними) методами співробітництва та захисту державних інтересів є візити та переговори, дипломатичні конференції, наради та зустрічі, підготовка та укладення двох і багатосторонніх міжнародних договорів та інших дипломатичних документів, участь в роботі міжнародних організацій та їх органів, представництва держав за кордоном, освітлення у пресі позиції уряду з тих чи інших міжнародних питань тощо. Відомий британський політолог Х. Булл у своїй книзі «Анархічне суспільство: дослідження проблеми порядку світової політики» виділив декілька основних функцій дипломатії, серед яких вказав, що дипломатія сприяє: встановленню комунікації між державами/урядами; веденню переговорного процесу в умовах пересікання інтересів; збору інформації про політику суб'єктів міжнародних відносин, що дає можливість передбачити поведінку політичних акторів у певних ситуаціях; мінімізації протистоянь у міжнародних відносинах тощо [11]. Йдеться про так званій «перший напрям дипломатії (Track One Diplomacy). Для інтеграції у світове співтовариство та ролі пасивного учасника (у зв'язку з відсутністю економічних та військових ресурсів) на світовій шахівниці це – звичайний набір інструментарію.

Поступово традиційна дипломатія доповнюється іншою формою дипломатії під назвою «другий напрям дипломатії» (Track Two Diplomacy). На думку американського дипломата та засновника цього концепту Дж. Монтвілля, мета «другого напрямку дипломатії» – це «неофіційна, неформальна взаємодія між членами антагоністичних груп чи націй, які прагнуть розвинути стратегії, щоб уплинути на громадську думку, організують людські й матеріальні ресурси в шляхах, які, можливо, допомогли б, вирішувати їхній конфлікт» [13]. Зазначимо, що впливати на громадську думку можливо в міжнародних відносинах і за допомогою інструментарію політичних технологій, що використовуються всередині політичного простору країни. На нашу думку, наддержави та великі держави для досягнення своєї мети та впливу в міжнародному просторі використовують глобальні політичні технології (іноді приховані). Головний елемент, який відрізняє

«технологію» від «методів» – це опис саме кінцевого результату. Політичні технології в контексті глобальної інформаційно-комунікативної інфраструктури ефективні для використання і у сфері міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення загальних питань політичних технологій зробили Е. Баррі, Т. Грінберг, М. Блакар, О. Соловійов, Н. Тріфт та ін. Уявлення про розуміння сутності політичних технологій та їхнє місце у структурі демократичних соціально-політичних відносин дають праці Є. Вятра, Л. Гонсалеса, Р. Даля, М. Кроз'є, Дж. Ная, Дж. Сарторі, Х. Томаса, С. Хантінгтона, В. Бебика, М. Малишевського, І. Поліщука та ін. Вивченням політехнологій займаються POLITECH Institute – European Center of Political Technologies (Brussels, Belgium).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Увага багатьох учених зосереджена в основному на аналізі та змісті політичних технологій у виборчому процесі окремої країни, тоді як питанню використання глобальних політичних технологій у міждержавних відносинах приділяється незначна увага в політологічному дискурсі як світовому, так і українському.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою і завданням даного дослідження є аналіз змісту глобальних політичних технологій та їх впливу на міжнародні відносини в контексті історичної зміни центрів впливу на світову політику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна мета офіційної або неофіційної дипломатії – відстоювання національних інтересів та розв'язання конфліктів (тих, що відбуваються, або потенційних), а політичні технології в міжнародних відносинах створюються для маніпуляції громадською думкою на свою користь у державах-противників. На думку харківського політолога І. Поліщука, політичні технології – це інтелектуально спроектовані комплексні алгоритми політичних дій (політичних заходів, акцій, кампаній), які спрямовані на системне підвищення ефективності функціонування політичних суб'єктів із приводу виборення та утримання державної влади [7, с. 716]. Можна вважати такий підхід універсальним та інструментальним у контексті використання політичних технологій у внутрішньому політичному просторі. Але якщо їх перекласти на проекцію зовнішньополітичної діяльності держави, то необхідно вже говорити про алгоритми політичних дій держави або об'єднання держав, що спрямовані саме на зміцнення свого впливу на людські маси інших держав з метою зміни їхньої політичної поведінки для захисту своїх національних інтересів. Стосовно характеру використання технологій у міжнародних відносинах, то вони в більшості випадків – латентні. На жаль, політичні технології

(жорсткі) в міжнародних відносинах дуже часто використовуються для руйнування. З їхньою допомогою відбувається підготовка до революції в деяких державах, зміна урядів, і одні країни підривають ідеології і державність інших країн.

Щодо суб'єктів використання глобальних політичних технологій у XXI ст. у процесі переходу до багатополярності і від моноцентричності до поліцентричності проявляються нові характеристики міждержавних відносин глобальної політичної системи: підвищення динаміки світових політичних процесів; реконфігурація, фрагментація, ієрархічність, зміна архітектури глобального світу; формування нових геополітичних осей і загострення суперництва центрів сили, які знову формуються. Якщо в найближче десятиліття США будуть змушені зосередити увагу, економічні, військові та дипломатичні ресурси, з одного боку, на протистоянні з Росією і Китаєм, а з іншого – на стримуванні радикального ісламу та боротьбу з коронавірусом, то це забезпечить можливість деяким державам, які накопичили достатньо сил, претендувати на статус центру сили глобального світу. Великі держави в інших регіонах, безсумнівно, використовують будь-яку можливість, щоб реалізувати власні стратегічні цілі, в тому числі досягнення контролю над стратегічно важливим для них геополітичним простором. Реалізація стратегічних цілей відбувається і за допомогою глобальних політичних технологій. Необхідно підкреслити, що використовувати активно політичні глобальні технології в міжнародних відносинах можуть тільки ті країни, які мають стан суб'єктності й економічні, інформаційні та фінансові ресурси. Сучасний геополітичний світовий простір з «гарячими» та латентними конфліктами поступово модифікується в систему «змагання» регіональних об'єднань, кожне з яких очолює регіональна держава (США, ЄС, Китай, Росія, Індія, Іран, Бразилія та ін.). Саме регіональні держави мають великий потенціал використання глобальних політичних технологій у міждержавних відносинах для свого впливу в регіоні.

Еволюція міжнародних відносин і глобальної політичної системи буде характеризуватися все більшим ступенем нестійкості і непередбачуваності, яка може тільки наростати в контексті формування багатополярної поліцентричної системи глобального світу. У цій системі будуть відсутні загальні «правила гри», принципи і норми поведінки глобальних акторів, а також інститути та організації, які могли б ефективно регулювати і контролювати взаємодію різних полюсів і центрів сили глобального світу. Це сприятливий ґрунт для використання різноманітних за впливом – глобальних, регіональних та за змістом – м'яких та жорстких політичних технологій у міжнародних відносинах.

На нашу думку, починаючи із середини XX ст., відбувається боротьба глобальних політичних технологій в міжнародних відносинах, що постійно трансформується стосовно зміни ситуації у світовій політиці. Початком цієї боротьби було протистояння між двома ідеологічними блоками держав на чолі зі США і СРСР з використанням глобальних технологій (як жорстких, так і м'яких). Найважливіша функція ідеології полягає у відділенні тієї чи іншої спільноти від решти спільнот, виділяючи ці спільноти як ворожу силу, по відношенню до яких проявляється яскраво виражений тенденційний характер, підтверджуючи тим самим, що людина, суспільство, держава і, відповідно, міждержавні відносини і світове співтовариство в цілому мають світоглядний вимір. *М'які глобальні технології* – відкриті прийоми і способи досягнення результатів впливу держави (економічні, політичні цінності та ідеали) для залучення на свою ідеологічну сторону громадян держав протилежного табору або тих держав, ще не визначилися. У період «холодної війни» дві могутні світові держави СРСР і США ввели гонку озброєнь, нарощуючи свій військовий потенціал, але, з іншого боку, всі чудово усвідомлювали, що третя ядерна світова війна буде останньою на Землі, тому для запровадження свого впливу на інші держави світу і СРСР, і США використовували й інший інструментарій у своїй зовнішньополітичній діяльності. Дійсно, як стверджує американський дослідник Дж. Най, особливість сучасної світової політики закладена не лише і не стільки «в тому, чия армія зможе отримати перемогу, а в тому, чий сюжет виграє» [10, с. 67]. Необхідно підкреслити, що США і Радянський Союз у своїй зовнішньополітичній діяльності використовували механізми реалізації відкритих м'яких політичних технологій, просуваючи свої цінності (хто капіталістичні, хто соціалістичні) і переваги своєї ідеології країнам, що розвивалися. Зрозуміло, що за цим стояла і військово-матеріальна допомога цим державам, але прагнення «бути привабливим» для цих країн та залучити у «свою орбіту» впливу мирним шляхом – очевидний факт використання відкритих м'яких політичних технологій, і це було на рівні державної політики.

У зовнішньополітичній технології США чітко виділялися і підтримувалися пресою три мотиви американсько-радянського ідеологічного протиріччя: СРСР – тоталітарна держава, повинна в гонці озброєнь; СРСР – атеїстична, аморальна держава і ворог демократії в усьому світі; СРСР винен практично у всіх регіональних конфліктах. У радянській зовнішньополітичній пропаганді як складовій частині глобальної політичної технології наголошувалося на антидемократичності США, де представники влади не переймаються становищем, умовами життя свого народу,

рівнем їхнього культурного розвитку. Складником негативного образу США у радянській пропаганді була характеристика їхньої культури як тієї, що занепадає [6, с. 63].

На той час у боротьбі двох ідеологічних систем, які намагалися поширити свій вплив на більшу кількість країн, було недостатньо використання тільки м'яких технологій. *Жорсткі глобальні технології* – цілеспрямовано сконструйована сукупність прихованих прийомів і способів досягнення результатів впливу держави для зміни політичного режиму або ідеології в іншій країні для досягнення своїх національних інтересів.

Після Другої світової війни відбувалася активізація національно-визвольного руху в колоніальних імперіях Великобританії, Франції, Голландії, Португалії і Бельгії, яка створила умови для використання м'яких та жорстких глобальних технологій з боку СРСР у цих країнах. Йдеться про фінансування та впровадження глобальної політичної технології «перетворення соціалізму у світову систему» як у країнах Східної Європи, так і в країнах «третього світу» (Сирія, В'єтнам, Куба, Лівія, Ангола, Ефіопія, Афганістан, Нікарагуа та ін.). Необхідно зазначити, що це були довготривалі технології впровадження, тому що ще у 1920-ті рр. XX ст. для вирішення завдання своєї регіональної присутності Радянський Союз встановлював відносини з групами радикальних націоналістів, трансформуючи їх в партії комуністичної дії. Це відносилось до Єгипту: в 1922 р. місцеві соціалісти вступили в Комінтерн, ставши Єгипетської компартією, в Сирії в 1924 р. виникла Сирійська компартія. Аналогічні, але специфічно пофарбовані процеси розвивалися і в країнах Магрибу. Комуністичні організації Тунісу, Марокко і Алжиру виникали в першій половині 1920-х рр. XX ст. [4]. Якщо до Другої світової війни компартії грали роль основного каналу зв'язку з арабським світом або азіатським, то процес деколонізації розширив радянських регіональну присутність. У Москві розроблялися теорія некапіталістичного шляху розвитку і, як її продовження, теорія соціалістичної орієнтації, покликані виправдати зміну радянського регіонального курсу.

Країни, в яких компартії прийшли до влади в другій половині 40-х років, – це Польща, Угорщина, Східна Німеччина, Болгарія, Румунія і Північна Корея. Тут за прямої підтримки СРСР на керівні пости в державному апараті, збройних силах, політичній поліції були призначені «москвичі» – комуністи, які в роки Другої світової війни перебували в СРСР і в низці випадків були частиною радянських правлячих кіл. Без присутності радянських військ подібний розвиток подій та впровадження глобальної політичної технології «перетворення соціалізму в світову систему» було б неможливо, зважаючи на слабкість компартій.

У 70-ті роки XX ст. прокомуністичні сили прийшли до влади в Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Нікарагуа, Гренаді, Південному Ємені та ін. У використанні глобальних політичних технологій іноді проявлявся симбіоз м'якого і жорсткого інструментарію для досягнення зовнішньополітичної мети СРСР та його союзників, наприклад, збройні конфлікти XX ст. у В'єтнамі, Ефіопії, Північній Кореї, Афганістані, Кубі та інших країнах. Зазначимо, що важливу роль грала Куба, яка за погодженням із СРСР, а іноді й без нього, посилала свої війська для підтримки прокомуністичних урядів в Африці, Латинській Америці та Азії.

Необхідно підкреслити, що з початком президентства Р. Рейгана у США було прийнято лінію на більш жорстку політику стосовно країни-суперника. Крім того, згодом було проголошено нову зовнішньополітичну доктрину, характерною рисою якої став неоглобалізм. Її основи були сформульовані Р. Рейганом у щотижневому радіовиступі 16 лютого 1985 р. і зводились до підтримки адміністрацією президента США антикомуністичних рухів у країнах «третього світу» за допомогою і латентних глобальних політичних технологій. Активізувалося втручання США у справи країн Близького Сходу та Латинської Америки, а також надання допомоги антикомуністичним рухам спротиву в країнах Африки, Азії, Латинської Америки [6, с. 77].

Існування двохполярного світу проходило на тлі «холодної війни» та зі спробою з боку СРСР втілення в життя принципу мирного співіснування із Заходом. Але економічна й ідеологічна криза країн соціалістичного простору в кінці XX ст. призвела до появи нової м'якої глобальної технології – «гуманного соціалізму», або «соціалізму з людським обличчям», але ця технологія не спрацювала, і СРСР розпався. Міжнародна система на деякий час стала однополярною з гегемонією США. З розпадом СРСР ініціатива використання глобальних політичних технологій перейшла до США та її союзників. Йдеться про глобальні жорсткі (технології «кольорових революцій») та м'які технології (концепція «м'якої» та «розумної сили» Дж. Ная). В умовах сучасного інформаційного суспільства технології політичної інтернет-комунікації стали потужним інструментом впливу на національні політичні режими – від діяльності зі стабілізації власних демократій до дестабілізації і руйнування політичних режимів держав-супротивників. Найбільш яскраво ця тенденція проявляється в рамках здійснення глобальної політичної технології – кольорових революцій (КР).

На думку О. Пономарьова та Г. Рудова, «кольорові революції» являють собою вдосконалені модернізовані технології психоісторичної війни Заходу за світове панування [8, с. 38]. Дійсно, КР – це процес зміни правлячих режимів, який

відбувається під тиском масових вуличних акцій протесту, за підтримки та фінансування зарубіжних недержавних організацій зі значною роллю «зовнішнього гравця». Як вже зазначалося, глобальні політичні технології – це алгоритми політичних дій держави або об'єднання держав, що спрямовані саме на зміцнення свого впливу на людські маси інших держав з метою зміни їхньої політичної поведінки. Під це визначення повністю підходять технології «кольорових революцій». Технологія – це передусім набір способів для здійснення процесу. Американський дослідник, колишній посол США в Російській Федерації, спеціальний помічник президента США Б. Обама з питань національної безпеки М. Макфол визначає «кольорові революції» як явища, які здатні сформувати радикальний поштовх для демократичних перетворень, та виділяє сім факторів, які необхідні для успішного проведення революції: наявність напівавтократичного, а не повністю автократичного режиму; непопулярність існуючого політичного лідера; наявність єдиної та організованої опозиції; наявність незалежних ЗМІ, що повинні інформувати населення про фальсифікацію виборів; здатність опозиції мобілізувати населення для проведення акцій протесту; можливість незалежного виборчого моніторингу; розбіжність між коерцитивними силами режиму [12, с. 7].

США і в XXI ст. залишаться центром сили глобального міжнародного простору. Сьогодні Сполучені Штати зосереджують у собі відразу політичне, військове, фінансове, валютне, економічне, технологічне, ідеологічне і навіть культурне лідерство. Тим часом у світі немає (і в доступному для огляду майбутньому не передбачається появи) жодної країни і навіть групи держав, які змогли б з'єднати в собі кілька аспектів лідерства. Крім того, ні Китай, ні Індія, ні хто-небудь ще не зможе звалити на себе настільки важкий тягар ні за економічними можливостями, ні з політичних ризиків [2, с. 73]. США, з численними центрами стратегічних досліджень, дослідницькими інститутами та «фабриками думки» (Think Tanks) є лідером у розробленні політичних глобальних технологій (як жорстких, так і м'яких).

У 1990 р. професор Гарвардського університету Джозеф Най ввів у науково-комунікативний простір нове поняття «soft power», або «м'яка сила». Цей концепт став основою для глобальної політичної технології США, яку вона з великим успіхом і реалізує. Необхідно звернути увагу на інструментарій цієї глобальної політичної технології, завдяки якому вона формується та використовується державою. «М'яка сила» ґрунтується на таких ресурсах, як культурно-ціннісна привабливість, привабливість національно-державної економічної моделі розвитку, привабливість політичної моделі [3, с. 134].

Боротьба глобальних політичних технологій продовжується. Зараз ми спостерігаємо тенденцію – затребуваність і конкурентоспроможність авторитарних держав. У процесі всесвітніх економічних криз ряд держав, політичну систему яких прийнято називати авторитарною, продемонстрували свою економічну і політичну ефективність і показали себе гідними конкурентами європейських демократичних держав. У XXI ст. розгортається своєрідне змагання між традиційними демократичними державами, які розвивалися в рамках ліберально-демократичної моделі, і країнами, чий режим прийнято називати авторитарними. Сьогодні після низки глобальних фінансово-економічних криз та вдалою боротьбою з пандемією коронавірусу в Китаї ці останні демонструють свою економічну і політичну ефективність і є гідними конкурентами демократичних держав з ліберальною економікою. Починаючи з 2017 року, в політологічному дискурсі з'явилася нова парадигма політичної технології авторитарних країн – sharp power («різка», «гостра сила»). Авторами цього поняття є Крістофер Уокер і Джесика Людвіг з Національного фонду на підтримку демократії (NED, США) [9].

Цифрові платформи і технології, розроблені такими авторитарними режимами, як у Росії і Китаї, готові поширитися в демократичних країнах. Новий складний виклик кидає країнам ЄС, Сполученим Штатам та іншим демократичним державам поширення нових платформ, що спочатку з'явилися в авторитарних системах. Так, користується всесвітньою популярністю додаток TikTok, що відомий переважно розповсюджуваними користувачами розважальними відео, але він є повідомленням, згідно з яким головна компанія, яка знаходиться в Пекіні, націлена організувати спілкування на платформі відповідно до педантичності Комуністичної партії Китаю. Ще більше занепокоєння викликає додаток Wechat, який стає все більш популярним за межами Китаю. Він ще більш відкрито піддає цензурі політичні висловлювання, поширює неправдиву інформацію і позбавляє її обов'язкової прозорості [1]. «М'яка сила» та «гостра сила» – нові сучасні форми глобальних політичних технологій, в основі яких використовуються засоби маніпулювання громадською думкою в інших країнах, спрямовані на підірвання їхніх політичних систем.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Боротьба політичних технологій в міжнародних відносинах може призвести до того, що вони будуть намагатися вплинути не тільки на споживчі звички і сприйняття окремої людини, але й на поведінку і нормативні основи суспільно-цивільних інститутів, національних держав і міжнародних організацій. Нові глобальні політичні технології в контексті глобальної інформаційно-комунікативної інфраструктури – це реальність у вигляді від мані-

пуляції дебатами в найважливіших соціальних мережах і комп'ютерної пропаганди до цифрових технологій цензури, що обмежують доступ до джерел інформації. Канали ЗМІ та Інтернет ресурси – це сучасний інструментарій «м'яких» глобальних технологій в міжнародних відносинах, але стосовно кінцевого результату вони можуть мати характер вже «жорстких» глобальних технологій. При цьому основні сили протидіючих сил фокусуються на формуванні потрібних форм свідомості і сприйняття дійсності громадськістю протилежної сторони.

Використання політичних технологій у міжнародних відносинах – це реальність сучасної світової політики. Глобальні політичні технології трансформуються: змінюється зміст та інструментарій цих технологій, але не мета їх впровадження. Історія показує, що світ не може бути однополярним, інші геополітичні центри завжди будуть прагнути до створення глобальних політичних технологій для вчинення впливу на громадську думку інших країн у контексті захисту своїх національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авторитарный диктат и его цифровая повестка. URL: <https://glavnoe.ua/news/n357017576-avtoritarnyj-diktat-i-ego-cifrovaja-povestka>
2. Гринин Л.Е. Глобализация тасует мировую колоду (Куда сдвигается глобальный экономико-политический баланс). *Век глобализации*. 2013. № 2. С. 63–78.
3. Коротков Д.С. Концепція «м'якої сили» в контексті зовнішньополітичної стратегії України. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 9. С. 131–136.
4. Косач Г. Прошлое и настоящее арабских компартий. URL: [analytics-and-comments/analytiks/proshloe-i-nastoyashchee-arabskikh-kompartiy/#detail](https://analytics-and-comments.com/analytiks/proshloe-i-nastoyashchee-arabskikh-kompartiy/#detail) (дата обращения: 23 марта 2020).
5. Моргентхау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир. *Теория международных отношений* : хрестоматия / под ред. П.А. Цыганкова. Москва : Гардарики, 2002. С. 72–88.
6. Покляцька В.В. Еволюція «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1979–1991 р. : дис. канд. істор. наук ; нац. академія наук України ДУ «інститут всесвітньої історії НАН України. Київ, 2017. 271 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2015. С. 715–717.
8. Пономарева Е.Г., Рудов Г.А. «Цветные революции»: природа, символы, технологии. *Обозреватель. Observer*. 2012. № 3. С. 36–48.
9. «Різка сила» – нова тактика Китаю і Росії у інформаційному просторі. URL: <https://matrix-info.com/rizka-syla-nova-taktyka-kytayu-i-rosiyi-u-informatsijnomu-prostorii/>
10. Филимонов Г.Ю. Актуальные вопросы формирования российского потенциала «мягкой силы». *Вестник РУДН: Политология*. 2012. № 1. С. 67–82.
11. Bull's Hedley The Anarchical Society: a Study of Order in World Politics. URL: [http://cosmopolitikos.110mb.com/Notes/Bull%20-%20Anarchical%20Society%20\(1977\).pdf](http://cosmopolitikos.110mb.com/Notes/Bull%20-%20Anarchical%20Society%20(1977).pdf)
12. McFaul M. Transition from Postcommunism. *Journal of Democracy*. 2005. Volume 16. Number 3. P. 5–18.
13. Mapendere Jeffrey. Track One and a Half Diplomacy and the Complementarity of Track. *Culture of Peace Online Journal*. 2005. 2 (1). URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/TrackOneandaHalfDiplomacy_Mapendere.pdf

СОЦІАЛЬНОЗАЛУЧЕНИЙ БУДДИЗМ ЯК ФОРМА ВХОДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ У ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ

SOCIALLY ENGAGED BUDDHISM AS A FORM OF RELIGION ENTERING THE PUBLIC WORLD OF THE GLOBAL WORLD

Перфільсва А.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля*

У статті проаналізовані практики актуалізації релігії в публічному просторі глобального світу. Основну увагу приділено адаптації буддизму як однієї зі світових релігій до контексту глобалізації. На основі визначення характеристик взаємовпливу релігії та суспільства в умовах глобалізації зазначається, що попри секуляризаційні процеси, релігія в сучасному світі не постає абсолютно витісненою з публічної сфери до приватної. Функціонування світових релігій у просторі глобального світу доводить цю тезу. Серед світових релігій буддизм відрізняється специфічним позиціонуванням по відношенню до соціально-політичного життя сучасного суспільства. Для забезпечення входження буддизму до публічного простору глобального світу віднайдено було форму соціальнозалученого буддизму, який орієнтується на доцільність розгляду широкого спектру соціальних та політичних дій як буддистських за своєю природою. Соціальнозалучений буддизм включає в себе різні ідеї та види діяльності, обґрунтування яких пов'язується зі сформульованими Тіт Нат Ханом чотирнадцятьма заповідями. Загалом, у соціальнозалученому буддизмі традиційні ненасильницькі ініціативи соціальної участі буддистів доповнюються екологічним активізмом, добродійною соціальною та освітньою діяльністю, проектами «соціальної отари», боротьбою з расизмом і за збереження етнокультурного різноманіття світу, благодійною роботою з ув'язненими, увагою до проблем жіночих рухів та гендерних вимірів соціальних практик. Функціонуючі нині в різних куточках світу організаційні структури соціальнозалученого буддизму активно проводять видавничу, освітню й тренінгову діяльність, постаючи локальними варіаціями єдиного глобального руху сучасного буддизму до переосмислення меж та форм релігійної участі в суспільному житті та представництва в загальносвітовому публічному просторі, що в цілому має забезпечити вітальність буддизму в умовах глобального світу.

Ключові слова: релігія, функція, глобалізація, світова релігія, вітальність, буддизм, соціальнозалучений буддизм.

The article analyzes the practices of actualizing religion in the public space of the global world. The focus is on adapting Buddhism as one of the world's religions to the context of globalization. Based on the definition of the characteristics of the mutual influence of religion and society in the context of globalization, it is noted that despite secularization processes, religion in the modern world does not appear to be completely displaced from the public sphere to the private. The functioning of world religions in the space of the global world proves this thesis. Among world religions, Buddhism is characterized by a specific positioning in relation to the socio-political life of modern society. For Buddhism's entry into the public space of the global world, it was created a form of Socially engaged Buddhism. It focuses on the expediency of considering a wide range of social and political actions as Buddhist in nature. Socially engaged Buddhism includes various ideas and activities that are justified in the formulation of the fourteen commandments by Thích Nhất Hạnh. On the whole, in Socially engaged Buddhism, traditional nonviolent social participation initiatives of Buddhists are complemented by environmental activism, charitable social and educational activities, "social flock" projects, the fight against racism and the preservation of the ethno-cultural diversity of the world, charity work with prisoners, attention to the problems of women's movements and gender dimensions of social practices. Now functioning in different corners of the world, the organizational structures of Socially engaged Buddhism are actively pursuing publishing, educational and training activities, becoming local variations of a single global movement of modern Buddhism to rethink the boundaries and forms of religious participation in public life and representationalism of Buddhism in a global world.

Key words: religion, function, globalization, world religion, vitality, Buddhism, Socially engaged Buddhism.

Постановка проблеми. Глобалізація як визначальна тенденція розвитку людської цивілізації спричиняє суттєві зміни в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, не є винятком і релігійна сфера. Попри секуляризаційні процеси, релігія в сучасному світі не постає абсолютно витісненою з публічної сфери до приватної. Особливо помітним це є у зв'язку з функціонуванням світових релігій у просторі глобального світу. Світові релігії об'єднують людей незалежно від їхніх національностей, мови, громадянства, вони здобули поширення на всіх континентах і в біль-

шості країн світу, об'єднуючи великі спільноти послідовників. Певною мірою сам факт їхнього існування та поширення вже є предтечею глобалізації світу в ідейному, світоглядному плані. Серед загальновідомих релігій зі статусом світових – християнства, ісламу та буддизму – саме останній відрізняється з-поміж інших своїм специфічним позиціонуванням по відношенню до соціально-політичного життя сучасного суспільства. Шлях християнства та ісламу в їхніх політичних орієнтаціях та настановах багато в чому може здатися подібним один до одного, тоді як буддизм пропонує

помітно відмінний підхід у своєму ставленні до політичного життя людини. З усіх світових релігій буддизм видається чи не найменш адаптованим до реальної соціальної, політичної, економічної практики життєдіяльності суспільств, навіть на територіях його традиційного ареалу поширення. Водночас буддизм не отримав би статусу світової релігії, якби не був готовий до викликів, пов'язаних з розвитком суспільства як середовища його існування. Тож, глобалізація актуалізувала пошук шляхів входження буддизму до публічного простору вже глобального світу, і він, очевидно, пропонує свій особливий варіант залучення до процесів, що відбуваються у житті сучасного людського суспільства вже на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід зазначити, що соціально-політичний аспект буддизму не є достатньо презентованим у вітчизняному, як релігієзнавчому, так і політологічному, дискурсі. Маємо узагальнюючі праці щодо історії становлення, поширення та різновидів буддизму, водночас очевидно є нестача дослідницької уваги саме до питань адаптації буддизму до умов глобалізованого, інтернаціоналізованого світу. Водночас вивчення вітчизняними науковцями проблем залучення буддизму до національно-визвольних рухів стає певним підґрунтям для досліджень самих практик адаптації буддизму до соціально-політичних, історичних умов, в яких опинялись і опиняються симпатичні даної релігії. У зв'язку з цим помітним є внесок у розгляд зазначеної проблеми В. Отроценка, який під егідою Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України здійснив дослідження на тему: Роль буддистської церкви у національно-визвольному русі Монголії (1905–1911). Дана робота стала помітною віхою в розвитку вітчизняного східного релігієзнавства і постає певним узагальненням напрацювань вітчизняних науковців щодо досліджень соціальної функціональності буддизму, хоча і в опосередкованому вигляді. На рівні концептуалізації проблеми релігії як соціального феномену і досліджень її функціональності загалом постають помітними роботи А. Колодного та Л. Филипович. Водночас очевидним є зосередженість зазначених класиків вітчизняного релігієзнавства на проблемах вивчення саме християнства в усьому багатоманітті його практик і проявів як найпоширенішого різновиду релігії на українських землях. Проблема функціональності релігії та особливості її адаптації до умов глобального світу стають предметом вивчення в роботах В. Єленського, Д. Ізмайлової, Л. Виговського, С. Яремчука, М. Бабія. Проте представлені джерела переважно не звертаються до конкретизації практик адаптації певних релігій, а якщо й ілюструють результати своїх узагальнень прикладами з релігійного життя, то використовують почасти

зразки діяльності християнських церков. Окремий блок джерел із розгляду вибраної нами проблеми становлять роботи російських авторів, котрі останні два десятиліття активно звертаються до проблем розвитку та трансформації саме буддистських практик в умовах сучасного світу. Частина робіт відштовхується від аналізу подій у регіонах РФ, традиційно зорієнтованих на сповідування буддизму (К. Йонутіте), частина йде шляхом розгляду буддизму вже як загальносвітового релігійного феномену (С. Нестеркін, М. Циремпілов, І. Гаррі). Проте в цілому очевидно є вмотивованість дослідницької уваги російських учених саме досить помітним поширенням буддизму на території Росії, в окремих її регіонах, на відміну від України, де в реаліях українського релігійного життя буддизм якщо не є чимось надзвичайним, то однозначно не дуже поширеним у порівнянні з іншими світовими релігіями. З огляду на вищевикладене очевидно є потреба звернення до проблем адаптації буддизму до умов сучасного світу в межах українського політологічного дискурсу саме з позицій встановлення параметрів функціональності цієї світової релігії в глобальному просторі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тож, мета запропонованої статті – проаналізувати практики входження буддизму до публічного простору сучасного глобального світу, визначивши їхні основні форми та особливості.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- визначити специфіку сучасних світових релігійних процесів у контексті глобалізації;
- дослідити детермінацію актуалізації релігії в цілому і буддизму зокрема в публічному просторі сучасного глобального світу;
- розкрити механізми і форми входження буддизму в публічний простір модерного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XXI ст. секуляризація як процес втрати релігією впливу на політику, культуру, міжнародні відносини перестала бути затребуваним предметом наукового дискурсу. Це виглядає дивним з огляду на передбачення другої половини XX ст., коли секуляризацію презентували як певний визначальний тренд світового розвитку. Обґрунтований С. Гантінгтоном у широковідомому «Зіткненні цивілізацій» та підтриманий Ж. Кепелем «la revanche de Dieu» став очевидним чинником розвитку людства у XXI ст. Відправною точкою релігійного відродження як процесу повернення релігії та її інститутів у публічний простір стає трансформація в ставленні до релігії, насамперед за рахунок переосмислення історичного досвіду, переформатування уявлень про націю, історію, культуру [1, с. 17]. Ці процеси є складовою частиною тих трансформацій, що відбуваються в суспільстві

під впливом вестернізації, модернізації та глобалізації. Останні вимагають від релігій особливого ставлення для підтримки своєї функціональності як здатності, потенційної можливості виконувати певні функції з наочним результативним їх проявленням. За визначенням Л. Филипович, функцію має характеризувати діяльність, і релігія реально живе лише тоді, коли вона функціонує, тож у сучасну добу функціональність релігії є показником її вітальності [2, с. 17].

В умовах глобалізації релігія намагається виконувати притаманні їй традиційні функції, які закріпилися за нею історично, але водночас вона змушена змінюватися задля збереження свого місця в житті індивіда і суспільства. Зміни постають як спроби адаптації, пристосування до особливостей соціокультурного та політичного середовища сучасного світу, зміни мають урахувати потребу в осучасненні підходів, методів у забезпеченні функціональності релігії. Важливим є збереження «чистоти віри» і недопущення догматичних чи культових новацій, які можуть порушити цілісність релігійного світогляду, чим ускладнять і без того непросто життя релігії в умовах секуляризованого, глобалізованого, інтернаціоналізованого, вестернізованого світу. Подібне завдання є складним навіть для релігій зі статусом світових, які довели протягом тисячоліть свою життєздатність та вдосконалювали практики збереження вітальності протягом століть.

Функціональні зміни в релігійному житті пов'язуються з комплексом загальновідомих чинників, які вже досить повно проаналізовані дослідниками, до числа таких змін належать: глобалізація, секуляризація і постсекуляризація, релігійна свобода і плюралізація релігійного життя. Водночас особливого значення набувають практики повернення релігії в публічну сферу сучасного планетарного буття. Традиційно релігія у своєму функціонуванні спрямовує вплив на різні сфери буття людини і суспільства, часто здійснюючи не прямий, а опосередкований вплив, використовуючи для цього конкретних виконавців релігійного культу, носіїв релігійних поглядів, і особливо спираючись на різні форми релігійних організацій [3, с. 127]. Очевидно, що ефективність функціонування тієї чи іншої конфесії залежить і від кількісних показників (чисельність послідовників та їхніх об'єднань), і від якісних показників (рівень релігійності та релігійної освіченості, вправність управління у прийнятті й виконанні певних рішень, ступінь опанування сучасних технологій комунікацій та зв'язку тощо). Будь-яка релігія зацікавлена в щонайширшому охопленні своїм віровченням та цінностями якнайбільшого числа послідовників. Тобто експансіоністські орієнтації притаманні всім релігіям, оскільки від успіху в цьому напрямі залежить вітальність релі-

гії. Але кожна конфесійна традиція випрацювала свої форми виживання і розвитку: від неухильної вимоги належати до конкретної віросповідної спільноти в силу свого народження до масового навернення у нову віру через відмову від батьківських традицій, від неможливості й заборон будь-яких переходів з однієї конфесійної традиції в іншу до широкого права вибору будь-якої з таких традицій і нескінченної кількості разів їх зміни. Для сучасного глобального світу помітним є сполучання власне релігійних і нерелігійних (політична, економічна, виховна, культурно-освітня) функцій, вочевидь, таке сполучання додає адаптивності, функціональності та вітальності релігіям. Світові релігії наряду з новими релігійними культурами залучаються до таких практик. У сучасному світі відбуваються процеси інституційної зміни релігії та індивідуалізації релігійності, внаслідок яких церковні інституції втрачають свій вплив на суспільство та індивіда [4, с. 57]. Релігійне життя все менше піддається вертикальному керівництву через церковні інституції, і світові релігії повинні враховувати це для збереження своєї вітальності.

Загалом, індивідуалізм підриває владу інституційованих церков приписувати форми і зміст релігійних вірувань – індивід конструює свій власний набір вірувань, релігію за власним вибором, що веде до трансформації релігійності в сучасному світі. Релігійна свідомість стає доволі амбівалентною. Змінюються уявлення про Бога, воскресіння, потойбічний світ тощо. Для багатьох суспільств релігія перестає виконувати роль головного маркера, інструмента політичної і культурної мобілізації, її соціальне служіння не є таким уже важливим для суспільства і в умовах глобалізації, навіть світові релігії виявилися нездатними запропонувати універсальну єдину модель релігійного життя для різних країн. У сучасних глобальних реаліях ми стаємо очевидцями повернення до релігійності у вигляді культурної та історичної спадщини. Попри секуляризацію й релігійну аномію, індивіди і суспільство не відкидають нових форм визнання соціальної ролі релігій [5, с. 34]. Глобалізація спричиняється до того, що релігія отримує новий імпульс, і в публічному дискурсі відбувається зміцнення її впливу; вона руйнує бар'єри політики й культури, але водночас дає поштовх рухам, спрямованим на підтвердження ідентичностей і самовизначення. Вже наприкінці ХХ ст. релігія стала потужним рушієм глобальної політики у світі, на що звернув увагу С. Гантінгтон. Задля збереження свого статусу та забезпечення вітальності релігія шукає способів стати впливовим та відносно автономним чинником соціального розвитку та необхідною умовою політичної та економічної ефективності. У цих пошуках релігії спираються на досвід лібералізації та універсалізації, котрі забезпечують помітну динамічність релігійної сфери останніх десятиліть.

Світові релігії, до числа котрих належить і буддизм, попри всю різницю та розбіжності між ними, володіють низкою спільних ознак, які фактично і визначають шляхи їх адаптації до специфіки сучасного світу. Серед цих характерних рис особливого значення в умовах глобалізації здобуває міжнародний характер і зверненість до всіх людей, незалежно від етнічного, соціального, расового походження. Соціальна й етнічна гнучкість, адаптивність, тобто здатність пристосовуватись до різних соціально-політичних та національних особливостей, підтверджена багатовіковою історією цих релігій у тій чи іншій країні, а нині вже і в глобальному світі. Світові релігії презентують не лише бажання залучити до своєї віри якомога більше число послідовників, але засвідчують пропагандистську активність на основі проповіді, яка має міжетнічний, навіть космополітичний характер, що давало і дає їм змогу перетинати державні кордони і здобувати реальну планетарну масштабність, широту розповсюдження. Водночас світові релігії наголошують на рівності людей перед Богом, рівності єдиновірців перед Богом або Абсолютом, що додатково сприяло виходу цих вірувань за межі певних традиційних культур, пов'язаних з національно-державними ідеологіями. І хоча рівність перед Богом має свої особливості в кожній зі світових релігій, в цілому їх поява і підтримка вітальності протягом тисячоліть засвідчила доцільність віросповідального зв'язку, який, відрізняючись від етнічного, мовного і політичного, забезпечив об'єднання людей між собою як єдиновірців, незалежно від місця народження, мови і країни, де вони живуть, що, насправді, постає змістом глобалізаційного тренду в розвитку сучасної людської цивілізації. Світові релігії стверджують себе в умовах глобалізації своєю спрямованістю на універсальність віросповідального зв'язку і реально планетарними масштабами розповсюдження, шукаючи для себе нових засобів підтримки вітальності. Ці пошуки досягають мети, оскільки в сучасному світі релігія здійснює все більший вплив на суспільні процеси, заперечуючи модерністську тезу про остаточну секуляризацію суспільства. Тож, маємо визнати, що секулярні процеси межі ХХ – ХХІ ст. не стільки призвели до відриву від релігії, як до зміни її інституційних проявів.

Сучасні національні держави демонструють прагнення використовувати інтегративний легітимуючий потенціал релігії, внаслідок чого політичні та правові взаємодії інститутів публічної влади з релігійними групами перебувають у постійному корегуванні та вдосконаленні. Релігія здатна доповнювати політичну ідеологію, і в сучасному світі стає очевидною доцільність використання популярності релігії як дієвого інструменту для вирішення політичних завдань. У цьому виявляється

певний частковий збіг інтересів держави та релігії, коли держава під натиском глобалізації потребує підтримки, а релігія через такі самі причини прагне віднайти нові засоби для забезпечення адаптивності. Подібні процеси торкнулись і буддизму, причому буддизмське відродження характеризується не стільки реставрацією минулих зразків, скільки конструюванням нових практик та інститутів [6, с. 9]. До числа таких нових практик адаптації до умов глобального світу належить соціальнозалучений буддизм, котрий усе помітніше демонструє свою функціональність.

Взагалі, соціальнозалучений буддизм постає як рух у сучасному буддизмі, який ставить за мету застосування буддистського вчення та практик медитації до вирішення актуальних проблем людства, реалізуючи базову класичну буддистську настанову – пошук шляху для зменшення страждань та несправедливості у світі. Цікаво зазначити, що проблеми, на які звернуто увагу, не обмежуються якоюсь однією сферою життєдіяльності суспільства, йдеться про комплекс кризових проявів у розвитку сучасної людської цивілізації, які в межах сучасних глобалістичних досліджень визначають як глобальні проблеми людства. Тож, соціальнозалучений буддизм ураховує ті проблемні ситуації, які знаходять своє відображення в соціальній, політичній, економічній, екологічній сферах життя.

Сам термін «соціальнозалучений буддизм» пов'язують з іменем в'єтнамського монаха Тіт Нат Хана, який, спираючись на ідеї буддизмського реформаторського руху в Китаї, так званого «гуманістичного буддизму», почав розробляти підходи, які первинно були визначені ним як «мирський буддизм». Поштовхом до концептуалізації поглядів стали події під час війни у В'єтнамі, які зумовили необхідність відгукнутися на страждання людей шляхом певного корегування релігійних настанов у відповідності до тих суспільних умов, які демонстрував світ. На думку Тіт Нат Хана, реальність вимагала оновлених правил для буддистської спільноти, які він розробив, виклавши у вигляді таких чотирнадцяти «заповідей» соціальнозалученого буддизму.

1. Не схилийся перед жодною доктриною, теорією або ідеологією, навіть буддизмською, оскільки умоглядні системи не можуть бути абсолютною істиною, вони лише засіб для керування.

2. Не думай, що знання, якими ти в цей час володієш, є незмінною абсолютною істиною. Уникай вузького мислення та прив'язки до сьогоднішніх поглядів. Вивчай та практикуй неприв'язаність до поглядів, щоб бути відкритим для інших точок зору. Істина перебуває в житті, а не тільки в концептуальному знанні. Будь готовим учитися протягом усього свого життя й досліджувати реальність у собі й у світі постійно.

3. Не змушуй інших, у тому числі дітей, будь-якими засобами приймати твої погляди, використавши владу, погрози, гроші, пропаганду або навіть освіту. Проте за допомогою діалогу допомагай іншим відмовлятися від фанатизму й вузькості мислення.

4. Не уникай контакту зі стражданням і не закривай на нього очі. Не втрачай усвідомлення існування страждання у світі. Знайди будь-який спосіб бути з тим, хто страждає, це може відбуватися за допомогою особистих контактів, зустрічей, образів, звуків. За допомогою подібних засобів пробуджуй себе та інших до реальності страждання у світі.

5. Не накопичуй багатства, тоді як мільйони голодують. Не визначай метою життя популярність, багатство, вигоду або чуттєві насолоди. Живи просто й розділяй час, енергію й матеріальні ресурси з нужденними.

6. Не підтримуй гнів або ненависть. Як тільки виникає гнів і ненависть, практикуй медитацію на співчуття, аби глибоко зрозуміти людей, які викликали гнів і ненависть. Вчись дивитися на інших людей очима співчуття.

7. Не втрач себе в розсіюванні. Вивчай практику дихання для того, щоб відновити рівновагу тіла й розуму, практикуй усвідомленість і розвивай зосередженість і розуміння.

8. Не промовляй слів, які можуть викликати розбрат і стати причиною руйнування товариства. Зроби все можливе, щоб примирити й розв'язати всі конфлікти.

9. Не бреш, ані заради особистої вигоди, ані заради того, щоб справити враження на людей. Не промовляй слів, які викликають ненависть. Не поширюй новини, якщо не певен в їхній достовірності. Не критикуй і не засуджуй, якщо не певен. Завжди говори правдиво й конструктивно. Май мужність відкрито говорити про несправедливість, навіть якщо це може загрожувати твоїй власній безпеці.

10. Не використовуй буддистське товариство для особистої вигоди, не перетворюй громаду на політичну партію. Водночас релігійна громада повинна займати ясну позицію проти гноблення й несправедливості; повинна прагнути змінити ситуацію, не втягуючись у конфлікт.

11. Не живи покликанням, яке приносить шкоду людині й природі. Не інвестуй у компанії, які позбавляють інших шансів у житті. Обери покликання, яке допомагає реалізувати твій ідеал співчуття.

12. Не вбивай. Не дозволяй вбивати іншим. Знайди будь-які засоби для захисту життя й запобігання війні.

13. Не бери нічого, що повинне належати іншим. Поважай власність інших, але відвертай інших від збагачення за рахунок людських страждань або страждань інших живих істот.

14. Не катуй свого тіла. Вчись ставитися до нього з повагою. Не розглядай своє тіло тільки як

інструмент. Зберігай життєву енергію (сексуальну, дихальну, духовну) для реалізації Шляху. Не повинно бути сексу без любові й відданості. У сексуальних відносинах треба усвідомлювати ті страждання, які вони можуть викликати в майбутньому. Оберегай щастя інших, поважай права й зобов'язання інших. Повною мірою усвідом відповідальність принести нове життя у світ. Медитуй про світ, в який ти приносиш нове життя [7, с. 189–190].

Викладені положення претендують на певну універсальність, яка дозволяє сполучати релігійні школи різної доктринальної спрямованості, навіть різної конфесійної приналежності, але водночас вони намагаються узагальнити вимоги до сприйняття та інтерпретації того, що відбувається в сучасному світі, з позицій буддистського віровчення. Тож, очевидно, що глобальні умови сприяють трансформації буддизму шляхом актуалізації ним свого віровчення на основі відповідей на виклики, які продукує сам розвиток сучасної людської цивілізації. Досить яскраво це проявляє себе в новому соціокультурному середовищі західного світу, коли форми соціальної активності, що були сформовані на батьківщині, у тих традиційних суспільствах, звідки проповідники буддизму прибули на Захід, не могли відтворюватися в незмінному виді, оскільки це знижувало їхню вітальність і перетворювало на маргінальні групи. Якщо у В'єтнамі й Південно-Східній Азії буддизм активно був включений у проблематику війни й соціального насильства, а в мирний час традиційно відіграє важливу роль у реалізації соціальних програм, то перемістившись на Захід, він був змушений радикально змінити сферу своєї соціальної активності, намагаючись дати відповіді на ті проблемні питання, які постають у житті сучасної людини, дозволяючи їй здобути душевну гармонію та спокій за рахунок дотримання певних морально-етичних норм та слідування чітким настановам в інтерпретації того, що відбувається у світі.

Деякі дослідники розглядають соціально залучений буддизм як модерний феномен, який набуває виразних глобальних організаційних форм, проте соціальна залученість у тому або іншому вигляді завжди була характерною для буддизму [8, с. 109]. Справа в тому, що традиційний буддизм завжди приділяв велику увагу соціальній сфері й активно брав участь у соціально-політичних процесах на територіях історичного поширення. Так, буддизм у Центральній Азії (у Тибеті й Монголії) довгий час був державною релігією, його ієрархи були главами центрального уряду, а монастирі відігравали найважливішу роль у регіональному управлінні. Величезну роль у соціальному житті народів ареалу свого поширення відіграв також і далекосхідний буддизм. Однак у період, коли вплив ідеології й соціальних практик модерну на життя традиційних суспільств, що сповідують буддизм, став надмірним, і світ традиційного буддизму зіштовхнувся з процесами

глобалізації, традиційні форми соціальної активності перестали відповідати викликам сучасності, що привело до необхідності вироблення нових форм, які досить природно лягли на західну посттрадиційну ментальність [7, с. 191].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Фактично соціальнозалучений буддизм ставить під питання розмежування світської та релігійної сфери в сучасному світі, виходячи з того, що широкий спектр соціальних та політичних дій доцільно розглядати буддистським за своєю природою, і буддизм не повинен відвертатися від того, що відбувається у світі. Взагалі, соціальнозалучений буддизм включає у себе досить різні ідеї та види діяльності, аналіз яких ставить перед дослідниками низку теоретичних питань, серед яких очевидним є питання про те, як умови сучасного світу впливають на осмислення буддизму і його місця у світі самими буддистськими акторами. По-друге, як результати цього осмислення впливають на практики вибудовування взаємин буддизму з глобальним соціальним та політичним світом, у середовищі якого він перебуває. Перші відповіді на ці питання вже отримані в чотирнадцяти заповідях Тіг Нат Хана і в практиках доповнення традиційних ненасильницьких ініціатив соціальної участі буддистів екологічним активізмом, добродійною соціальною та освітньою діяльністю, проектами «соціальної отари», боротьбою з расизмом і за збереження етнокультурного різноманіття світу, благодійною роботою з ув'язненими, увагою до проблем жіночих рухів та гендерних вимірів соціальних практик. Як ми можемо помітити, ці сфери діяльності є цілком традиційними для ліберального активізму, тому окремі дослідники звинувачують буддизм у насліду-

ванні вже готових рецептів, що начебто не дозволяє говорити про реальне оновлення практик адаптації до глобальних умов. Проте, на нашу думку, повинно йтися про не копіювання, а відкритість до сприйняття досвіду інших, а також про реальні концептуальні напрацювання віровчення, які дозволяють примирити традицію із сучасністю, поширені практики розділеного за національними, культурними, релігійними ознаками світу з потребами світу глобального, модернізованого, вестернізованого та інтернаціоналізованого. Тож, соціальнозалучений буддизм, спираючись на ліберальну інтелігенцію, яка постає первинним середовищем його поширення за межами традиційного ареалу, здобуває нових поштовхів, які стимулюють його подальший поступ у публічному просторі глобального світу, як за рахунок теоретико-концептуальних обґрунтувань, так і за рахунок дещо оновлених інституалізованих форм. Причому якщо спочатку його активність розбудовувалась у рамках азійських буддистських організацій, які мали відділення в країнах Заходу, то пізніше з'явилися і власне західні громади, такі як «Буддистська співдружність за мир», «Міжнародна мережа соціальнозалученого буддизму», «Центр екодхарми» та інші. Ці структури досить активно проводять видавничу, освітню й тренінгову діяльність. При цьому можливим є сприйняття таких практик як локальних варіацій єдиної глобальної теми в сучасному буддизмі, зосередженої на переосмисленні меж та форм релігійної участі в суспільному житті та представництва в загальносвітовому публічному просторі. Але насамперед соціальна залученість буддизму є способом практичної реалізації певного релігійного усвідомлення, яке здатне забезпечити вітальність цієї світової релігії в умовах глобального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Львів : Видавництво УКУ, 2013. 504 с.
2. Филипович Л. Трансформація функціональності релігії в сучасну добу: причини і наслідки. *Функціональність релігії: український контекст* / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ : Українська асоціація релігієзнавців, 2017. С. 17–23.
3. Виговський Л.А. Функціональність релігії: природа і вияви : монографія. Київ–Хмельницький, 2004 340 с.
4. Яремчук С. Основні тенденції сучасних релігійних процесів у глобалізованому світі. *Релігія та соціум. Міжнародний часопис*. 2012. № 1 (7). С. 56–66.
5. Релігія – Світ – Україна : у 3-х кн. / з ред. А.Колодного, Л. Филипович. Київ : Українська Асоціація релігієзнавців, 2012. Книга 3. Релігійні процеси в перспективі їх виявів. 550 с.
6. Цыремпилов Н., Гарри И. Буддизм в эпоху модерна: предисловие. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2020. № 1 (38). С. 7–13. URL: <http://www.religion.ranepa.ru/node/2059> (дата обращения: 30.03.2020).
7. Нестеркин С.П. «Социально вовлеченный буддизм» на Западе. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2017. Том 6. № 4А. С. 187–193. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-philosophy-2017-4/16-nesterkin.pdf> (дата обращения: 17.03.2020).
8. Йонутите К. «Без овечьей отары достойной жизни не будет»: установление границы религии в контексте социально вовлеченного буддизма в Бурятии. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2020. № 1 (38) С. 106–122. URL: <http://www.religion.ranepa.ru/node/2069> (дата обращения: 30.03.2020).

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 21

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юлія Семенченко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 16,04. Замов. № 0620/146. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.